

Universiteit Gent
2010 - 2011

RENÉ GIRARDS ZONDEBOKTHEORIE
EN SOCIAAL OSTRACISME,
TOEGEPAST OP DRIE MODERNE ROMANS

OF

DE SOCIALE UITSLUITING VAN DE
ZONDEBOK IN *THE SECRET SCRIPTURE*,
BELOVED EN *THE FIXER*

Promotor: Prof. dr. Jurgen Pieters

Verhandeling voorgelegd
aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte voor
het verkrijgen van de graad van Master in de
Vergelijkende Moderne Letterkunde,
door Ibi Vandenkerkhove

Woord vooraf

Graag zou ik hier enkele personen willen bedanken die me geholpen hebben bij het tot stand komen van deze masterproef.

Ik wil vooral mijn dank betuigen aan mijn promotor, professor Jurgen Pieters, voor de nuttige besprekingen, het aanraden van René Girards werk en de opbouwende kritiek bij het voltooien van mijn verhandeling.

Verder wil ik mijn medestudenten Siem Boone, Hedejeh Mohammad en Toon Mertens bedanken voor de kritische opmerkingen, de hulp en steun tijdens het schrijven.

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	6
2. Theorie.....	11
2.1. René Girard: <i>De Zondebok</i>.....	11
2.1.1. Inleiding.....	11
2.1.2. Term “zondebok” en connotaties.....	13
2.1.3. Structuralisme.....	13
2.1.4. Mimetisme en mimetische begeerte.....	14
2.1.5. Indifferentiatie.....	15
2.1.6. Principes van het zondebokmechanisme.....	16
2.1.7. Belang van de groep en groepsbehoud door geweld.....	18
2.1.8. Van focus op de groep naar focus op het verstoten individu.....	19
2.1.9. Van het zondebokmechanisme naar de ‘groep’ volgens de sociale psychologie.....	20
2.2. Sociale psychologie, in het bijzonder sociaal ostracisme.....	21
2.2.1. Inleiding.....	21
2.2.2. Aanvaarding door de groep: een fundamentele behoefte voor de zelfwaardering van het individu.....	22
2.2.3. Stereotypen en discriminatie door groepen.....	23
2.2.4. Motivaties voor een groep om bepaalde individuen uit te sluiten.....	24
2.2.5. Effecten van sociaal ostracisme op het verstoten individu.....	25
2.2.6. Dehumanisering ten gevolge van sociaal ostracisme.....	27
2.2.7. Parallellen tussen Girards zondeboktheorie en sociale psychologie.....	28
3. Toepassing.....	30
3.1. Synopsis romans.....	30
3.1.1. <i>The secret scripture</i> , Sebastian Barry, 2008.....	30
3.1.2. <i>Beloved</i> , Toni Morrison, 1987.....	30
3.1.3. <i>The Fixer</i> , Bernard Malamud, 1966	31
3.2. Analyse romans.....	32
3.2.1. Girards vier principes van de vervolging.....	32
3.2.1.1. Eerste principe.....	32
3.2.1.2. Tweede principe.....	34
3.2.1.3. Derde principe.....	36
3.2.1.4. Vierde principe.....	40
3.2.2. Afkeuren van het individu door de groep.....	43
3.2.3. De mens als sociaal dier: nood aan sociaal contact en groep voor zelfwaardering.....	46
3.2.4. Algemene gevolgen van sociaal ostracisme op het slachtoffer.....	49
3.2.5. Momenten waarop het slachtoffer zich even opnieuw gesterkt voelt.....	54
3.2.6. Dehumanisering.....	57
3.2.6.1. Reciprociteit van de dehumanisering.....	57

3.2.6.2.	Dehumanisering van slachtoffer door dader.....	58
3.2.6.3.	Dehumanisering van slachtoffer door slachtoffer.....	61
3.2.6.4.	Dehumanisering van dader door slachtoffer.....	62
3.2.7.	Ambigüiteit in de houding van de zondebok ten opzichte van vervolgers.....	63
3.2.8.	Verzoening tussen de zondebok en de vervolgers.....	66
4.	Conclusie.....	67
5.	Bibliografie.....	74

1. Inleiding

Ik heb ervoor gekozen om in deze masterproef gedeeltelijk verder te bouwen op mijn bachelorpaper ‘Foucaults ‘Des espaces autres’ en sociaal ostracisme in Toni Morrisons *Beloved*’ (Vandenkerkhove 2010). In deze verhandeling voor de opleiding Master Vergelijkende Moderne Letterkunde zal ik me opnieuw concentreren op sociaal ostracisme in Morrisons roman. Het theoretische gedeelte rond Michel Foucaults heterotopie-theorie verdwijnt, zodat ik me, in plaats van op ruimte, meer kan toeleppen op specifieke sociale fenomenen in literatuur. Naast *Beloved* (2005 [1987]) zal ik de romans *The Secret Scripture* (2008) van Sebastian Barry en *The Fixer* (2004 [1966]) van Bernard Malamud analyseren. Hiervoor zal ik, zoals bij de bachelorproef, opnieuw Bastian en Haslams artikel ‘Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism’ (2008) toepassen. Ik ga in deze verhandeling dieper in op inzichten uit de sociale psychologie die niet enkel sociaal ostracisme, maar ook groepsdenken, discriminatie en het concept zelfwaardering behelzen. Hiervoor gebruik ik een algemeen overzichtswerk, *Sociale psychologie* van Brehm, Kassin, Fein, Miervelde, Van Hiel (2006). Naast theorieën uit de sociale psychologie zal ik ook een studie uit de sociale antropologie en cultuurfilosofie gebruiken: René Girards zondeboktheorie. In *De zondebok* (1993 [1982]) tracht Girard aan te tonen dat alle mythen tot eenzelfde ware oorsprong te herleiden zijn: het collectieve geweld. Hoewel Girard zich vooral concentreert op mythes en religieuze teksten is zijn theoretisch kader ook geschikt om literatuur te bestuderen, een idee dat Girard zelf ook kort aangeeft in *De Zondebok* (Girard 1993: 230). Mythen en het religieuze aspect zullen niet van belang voor mijn literaire analyse. Het structurerende principe dat Girard blootlegt, het zondebokmechanisme, heeft echter een grote invloed in mijn onderzoek. Ik heb er bewust voor gekozen om interdisciplinair te werken. In plaats van een puur narratologische analyse te maken van literaire werken, wil ik niet-literatuurwetenschappelijke theorieën gebruiken om romans te bestuderen. Ik ben ervan overtuigd dat het interessant en nuttig is om inzichten uit verschillende wetenschapsdomeinen te combineren. De kruisbestuiving tussen wetenschapstakken die schijnbaar erg ver van elkaar liggen kan vernieuwende, boeiende resultaten opleveren. Door een ander theoretisch perspectief in te nemen kunnen we tot andere, misschien zelfs bredere en diepere inzichten komen.

In het academiejaar 2009-2010 heb ik ervoor gekozen de bachelorproef te schrijven in het keuzetraject Algemene Literatuurwetenschap binnen de opleiding Taal- en Letterkunde Frans-Engels. Voor de bachelorpaper heb ik me geconcentreerd op de aspecten ruimte en sociale uitsluiting in de 20ste eeuwse roman *Beloved* van de Amerikaanse schrijfster en Nobelprijswinnaar Toni Morrison. Ik wou aantonen dat 124 Bluestone, het huis van het gezin van de protagonisten, kan gezien worden als wat Michel Foucault een heterotopie noemt. In ‘Des Espaces Autres’ definieert Foucault het concept *heterotopie*. Ik vond zijn visie op ruimte interessant voor de analyse van het huis in *Beloved* omdat alle personages 124 beschouwen als een bijzondere plaats. Doordat Sethe er een van haar kinderen doodt, krijgt 124 een speciale status: deze plaats is anders dan andere, omringende ruimten. Omdat 124 pas een heterotopische ruimte wordt nadat de zwarte gemeenschap van ex-slaven Sethe en haar gezin (de protagonisten) heeft verstoten, wou ik de beslissende rol van het sociale aspect onderzoeken. Om mijn stelling te onderbouwen dat Sethes woning een heterotopie vormt doordat de gemeenschap haar mijdt, heb ik de sociaal psychologische theorie van Brock Bastian en Nick Haslam over sociaal ostracisme toegepast op de roman. De keuze voor een sociaal psychologische theorie leek geen evidentie, maar leverde net daarom een interessant perspectief op. Deze aanpak stelde me in staat om niet louter naar karakterisering van

personages te kijken, maar eerder de invloed van sociale processen tussen de personages (individuen of groepen) te bestuderen. In de ervaring van ruimte bleek het sociale een belangrijke rol te spelen. De Australische psychologen Bastian en Haslam stellen in hun artikel 'Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism' (2008) dat uitgestoten worden uit een groep verwoestende psychologische effecten heeft: de geostraciseerde wordt ontmenselijkt en een plaats binnen de gemeenschap geweigerd. In de bachelorproef heb ik geargumenteed dat de idee van een plaats binnen de samenleving naast een sociale, ook een concrete, ruimtelijke betekenis krijgt in *Beloved*. Niet enkel het gezin wordt uitgestoten door de groep, maar ook hun huis wordt geïsoleerd van de gemeenschap. Ik wou aantonen dat 124 een heterotopie wordt omwille van een sociaal fenomeen: sociaal ostracisme. Werken rond Toni Morrisons roman en vooral Bastian en Haslams theorie rond sociaal ostracisme heeft me erg geboeid. Het groepsaspect in *Beloved* spreekt me erg aan en ik wil dit gegeven verder ontleden in de masterproef. Voor de bachelorproef heb ik me in de eerste plaats geconcentreerd op de negatieve psychologische effecten van de sociale uitsluiting op de protagonisten. De onderliggende motivaties van de groep om Sethe en haar gezin te verstoten uit de gemeenschap kwamen echter minder aan bod in mijn – in aantal woorden vrij beperkte - bachelorpaper. Deze uitgebreidere verhandeling geeft me de kans dieper in te gaan op de mogelijke beweegredenen van een groep om bepaalde individuen te verbannen.

Meer dan eerst Girards zondeboktheorie en vervolgens apart sociaal psychologische theorieën over sociaal ostracisme te bespreken en daarna afzonderlijk toe te passen op literaire werken, wil ik aantonen hoe mijn twee gekozen theoretische studies elkaar kunnen aanvullen. Een goed begrip van het handelen van de vervolgers binnen het zondebokmechanisme vraagt inzicht in de wijze hoe een groep functioneert. Het collectieve geweld van de massa kan verklaard worden door wat sociaal psychologen de nood aan groepscohesie noemen. De sociale psychologie stelt namelijk dat een groep bepaalde individuen erg wreed kan behandelen als de groepsleden ervan overtuigd zijn dat dit het groepsbehoud in de hand werkt. Een uitgroep of een lid van de ingroep kan gediscrimineerd worden om de zelfwaardering van de vervolgers te beschermen. Het aanduiden van een zondebok binnen een gemeenschap wordt duidelijk gemotiveerd door groepsdenken. De sociaal psychologische benadering van de idee van een groep is duidelijk relevant bij het bestuderen van de werking van het zondebokmechanisme. Girards sociaal antropologische en cultuurfilosofische visie op de zondebok vormt een interessante combinatie met Bastian en Haslams sociaal psychologische studie over de dehumaniserende effecten van sociaal ostracisme.

Na Girards zondeboktheorie en de sociaal psychologische inzichten over groepsdenken, discriminatie en sociale uitsluiting te hebben vergeleken en gecombineerd, wil ik dit theoretische frame toepassen op literatuur. Romans bestuderen vanuit sociaal psychologisch, sociaal antropologisch en cultuurfilosofisch standpunt lijkt me een leerrijke en boeiende leesmethode. Door dit specifieke theoretische raamwerk kan ik de nadruk leggen op de onderliggende groepsfenomenen die de plot van mijn drie romans sturen. Het lijdensverhaal van de protagonisten wordt teweeg gebracht door het latente collectief geweld binnen de omringende groep. In tijden van crisis tracht de gemeenschap haar groepscohesie te beschermen om zo te waken over de zelfwaardering van de leden. Sethe, Roseanne en Yakov vertonen verscheidene slachtofferkenmerken, waardoor ze makkelijke zondebokken zijn binnen hun sociale omgeving. De groep acht de protagonisten in de romans verantwoordelijk voor de crisis en sluit hen daarom uit. De verstoten zondebokken worden een plaats binnen de gemeenschap geweigerd en lijden hier ernstig onder. Sethe, Roseanne en Yakov gaan

gedeeltelijk op dezelfde manier om met hun eenzaamheid en uitzichtloze situatie. Het sociaal ostracisme en de bijhorende dehumanisering weegt sterk op de protagonisten. Om te begrijpen wat de verstotende groep beweegt en hoe het slachtoffer reageert op zijn/haar uitsluiting in de romans steun ik op het werk van Girard, Brehm, Kassin, Fein, Miervelde, Van Hiel, Bastian en Haslam.

Ik wil niet enkel een niet-literatuurwetenschappelijke theorie toepassen op literatuur, maar ook aantonen dat een literair perspectief interessant kan zijn voor de sociale antropologie, de cultuurfilosofie en de sociale psychologie. Literatuur kan namelijk inzichten bieden die men niet lijkt te kunnen bereiken met pure theorie. Reeds in de vierde eeuw voor Christus argumenteerde Aristoteles in zijn *Poetica* (1451b) dat we via literatuur tot een andere kennis komen dan via filosofie en geschiedenis. De filosofie toont het universele, terwijl de geschiedenis het particuliere zoekt. Literatuur is een concreet universeel: een literair werk toont het algemene in het specifieke. Net door een concreet verhaal kunnen we tot universele kennis komen. Met andere woorden, door een roman te lezen over een individu dat verstoten wordt door een groep en verantwoordelijk wordt geacht voor de sociale en culturele crisis binnen een gemeenschap, doen we niet alleen kennis op over dat ene uitgesloten individu, maar ook algemene kennis over het zondebokmechanisme. Wanneer we in een roman de lijdensweg van een uitgestotene lezen die gedehumaniseerd wordt door zijn/haar vervolgers, leren we bij over het sociaal ostracisme in het algemeen. Een specifieke casus in een literair werk kan ons tot universele inzichten brengen. Ik wil in deze masterproef aantonen dat het ook voor sociaal antropologen, cultuurfilosofen en sociaal psychologen interessant en lonend is om literatuur te bestuderen. Door het verhaal van Yakov, Roseanne en Sethe te lezen doen we als lezer op een andere, maar absoluut evenwaardige manier kennis op over fenomenen zoals het zondebokmechanisme en sociaal ostracisme als wanneer we hierover theoretische verhandelingen zouden bestuderen.

Ik wil hier al kort aangeven dat de zondeboktheorie en de sociaal psychologische studie over sociaal ostracisme absoluut relevant zijn voor de literaire analyse van de drie gekozen romans. Zo beseft Yakov Bok in *The Fixer* heel goed dat zijn vervolgers een zondebok maken van hem. Na enkele maanden afzondering in de gevangenis zoekt Yakov niet langer redenen voor zijn beschuldiging. Hij beseft dat de gemeenschap een willekeurige zondebok zocht voor de moord op een jong Russisch kind. Auteur Bernard Malamud identificeert het zondebokmechanisme haast letterlijk en geeft ook aan hoe ernstig de gevolgen ervan zijn voor het slachtoffer:

There was no “reason”, there was only their plot against a Jew, any Jew; he was the accidental choice for the sacrifice. He would be tried because the accusation had been made, there didn’t have to be another reason. Being born a Jew meant being vulnerable to history, including its worst errors. [...] The involvement [of Yakov Bok in accident and history] was, in a way of speaking, impersonal, but the effect, his misery and suffering, were not. The suffering was personal, painful, and possibly endless. (Malamud 2004: 155)

In literatuur worden lezers er aan herinnerd dat het zondebokmechanisme en sociaal ostracisme geen louter abstracte fenomenen zijn, maar in werkelijkheid wrede, ernstige, onmetelijke gevolgen hebben voor een slachtoffer. Pas door een verhaal te individualiseren kan er een volledig besef zijn van de ernst en realiteit van sociale verschijnselen zoals discriminatie of collectief geweld. Tegelijkertijd wordt een roman net universeel doordat het de specifieke lotgevallen van een enkel individu of enkele protagonisten toont. Zo is het verhaal van Yakov Bok het verhaal van antisemitisme tegenover alle joden in het tsaristische Rusland van het begin van de 20ste eeuw. “If the fixer stands accused of murdering one of the

[goyim's] children, so does the rest of the tribe. Since the crucifixion the crime of the Christ-killer is the crime of all Jews" (Malamud 2004: 273-274). *The Secret Scripture* vertelt het leven van één protestantse vrouw, Roseanne, maar tegelijkertijd zegt de roman iets over de discriminatie van alle protestanten in het katholieke Ierland van Wereldoorlog I, over de burgeroorlog, tot na Wereldoorlog II. Roseanne wordt het slachtoffer van een misogynie clericus en leert ons zo meer over de gevolgen van vrouwenhaat in het algemeen. Wanneer we het verhaal lezen van een enkel uitgestoten individu, lezen we indirect ook het verhaal van een grotere groep zondebokken. Door de concrete lijdensweg van Sethe te volgen, leren we iets over alle slachtoffers van sociaal ostracisme. In navolging van de Certeau argumenteer ik dat er steeds een wisselwerking is tussen universaliteit en specificiteit. Het universele ligt net in de specificiteit van de individuele casussen, maar tegelijkertijd moeten we ons ervan bewust zijn dat elk afzonderlijk geval – hoewel een manifestatie van eenzelfde algemeen fenomeen – moet gerespecteerd worden in zijn alteriteit. Ik wil in deze masterproef verschillende romans analyseren binnen eenzelfde sociaal antropologisch, cultuurfilosofisch en sociaal psychologisch theoretisch kader en daarbij zowel de specificiteit als de universaliteit van de bestudeerde literaire werken respecteren.

Ik vergelijk drie moderne romans die – naar mijn mening - goed genoeg gespreid zijn wat betreft eerste publicatiejaar. Bernard Malamud's *The Fixer* verscheen in 1966, *Beloved* van Toni Morrison in 1987 en *The Secret Scripture* van Sebastian Barry in 2008. Deze drie romans zijn allemaal Engelstalig. De gekozen literaire werken zijn dan wel alle drie Angelsaksisch, maar ik ben ervan overtuigd dat dit geen probleem vormt. De achtergrond van romans is immers zeer verschillend. *Beloved* past in de Afro-Amerikaanse, *The Fixer* in de Joods-Amerikaanse en *The Secret Scripture* in de Ierse traditie. In deze drie romans wordt telkens een individu uitgesloten door de gemeenschap en tot zondebok gemaakt. We vinden dezelfde sociale fenomenen terug in drie vrij verschillende achtergronden. Ik wil tegelijk de universaliteit van het zondebokmechanisme en sociaal ostracisme aantonen en de specificiteit van de individuele casussen. Er zijn heel wat overeenkomsten tussen de drie romans, maar tegelijkertijd is de setting sterk bepalend voor de manier waarop de uitgestoten protagonist en de verstotende groep elkaar benaderen.

Beloved speelt zich af in de Verenigde Staten, tussen 1854 en 1873. De oude zwarte slavin Baby Suggs wordt vrijgekocht door haar zoon Halle. Zijn vrouw Sethe slaagt er in om met haar kinderen te vluchten van de plantage Sweet Home en in vrijheid te leven in Cincinnati. De zwarte gemeenschap van weggelopen en bevrijde slaven leeft in schijnbare vrede, maar er heerst een voortdurende spanning omwille van de Fugitive Slave Law van 1850. Deze wet van het United States Congress stelde dat slaven die naar een andere staat waren gevlucht, konden gedwongen worden om terug te keren naar hun eigenaars, zelfs als slavernij afgeschaft was in die andere staat. Slavernij werd pas in 1865 verboden in alle staten, zowel noordelijk als zuidelijk, door het dertiende amendement van de grondwet van de V.S. De voormalige eigenaar van Sethe komt haar en haar vier kinderen opeisen ergens tussen 1854 en 1860, wanneer de Fugitive Slave Law nog van kracht is. Sethe doodt haar ene dochter om haar gezin te behoeden voor een leven van slavernij. Hierop verstoort de zwarte gemeenschap Sethe en haar familie. De groep toont geen medelijden en mijdt het gezin bijna twintig jaar lang.

The Fixer vertelt hoe Yakov Bok het slachtoffer wordt van hardnekkig antisemitisme in Tsaristisch Rusland tussen 1911 en 1913. Yakov Bok is de meest prototypische zondebok van de protagonisten in mijn drie gekozen romans. Yakov is erg ongelukkig in zijn geboortedorp, een shtetl ergens in Rusland. Hij besluit zijn geluk te beproeven in Kiev, ook al waarschuwt

zijn schoonvader hem voor het woekerende antisemitisme in de stad. Yakov verbergt zijn joodse afkomst om een baan te krijgen in een kleine bakstenenfabriek in een wijk die verboden is voor joden. Om niet tot het joodse getto te worden verbannen verzwijgt hij zijn ware identiteit. De zwijgzame Yakov is niet geliefd bij zijn collega's. Wanneer het lijk van een Russische jongen wordt gevonden, beschuldigt iedereen de joden ervan het kind ritueel te hebben vermoord. Zodra onthuld wordt dat Yakov joods is, wordt hij gearresteerd. Maandenlang verblijft Yakov in de gevangenis, waar hij wanhopig wacht tot hij officieel aangeklaagd wordt. Wanneer hij van de groeps cel naar een isoleercel wordt overgebracht lijkt Yakovs situatie nog uitzichtlozer. Bijna twee jaar lang ziet Yakov enkel zijn wrede cipiers. Hij wordt elk positief sociaal contact geweigerd en voortdurend vernederd.

Het lijdensverhaal van Roseanne in *The Secret Scripture* speelt zich vooral af vanaf de Eerste Wereldoorlog tot de Tweede Wereldoorlog. Het Ierland waarin Roseanne opgroeit, bevindt zich in een diepe sociale en culturele crisis. Tussen de twee Wereldoorlogen wordt het land verscheurd door burgeroorlog. De Irish Civil War van 1922-1923 eist vele slachtoffers en maakt burens tot vijanden. Als een van de weinige presbyteriaanse families in een voornamelijk katholieke gemeenschap Roseanne en haar ouders zijn sowieso al buitenstaanders in Sligo. Bovendien is Roseannes vader, Joe Clear, politieagent, wat het gezin nog minder geliefd maakt. De inwoners van Sligo zien de Clears als verraders en wantrouwen hen. Wanneer Roseanne tijdens de Tweede Wereldoorlog trouwt met de katholieke Tom McNulty, lijkt de groep haar even te aanvaarden. Als snel wordt Roseanne echter volledig verstoten door de gehele gemeenschap. Haar schoonfamilie en de priester van Sligo, Father Gaunt, laten haar huwelijk immers annuleren en dwingen haar jarenlang in afzondering te leven in een geïsoleerde bungalow. Wanneer ze een buitenechtelijk kind baart, wordt Roseanne opgesloten in de lokale psychiatrische instelling. Roseanne zal tot het einde van haar leven geïnterneerd blijven als eenzame, hoogbejaarde vrouw.

Deze drie romans vertellen hun verhaal bijna volledig vanuit het perspectief van het slachtoffer. Een van de grote verdiensten van literatuur is dat zij een alternatieve versie kan brengen, een getuigenis die in de niet-fictionele wereld mogelijk geen gehoor zou krijgen. Omdat de protagonisten de zondebokken zelf zijn, krijgen we als lezers een andere kant van het verhaal dan bijvoorbeeld krantenartikels, geruchten of documenten van vervolgers. Zo kan het droge persbericht dat Sethe haar eigen kind heeft gedood in *Beloved*, geen verklaring bieden voor haar wanhoopsdaad. Pas wanneer we als lezer ontdekken wat er voordien met de weggelopen slavin is gebeurd, welke gruwelijkheden ze heeft moeten meemaken, kunnen we begrijpen dat de moord op de peuter meer is dan de daad van een krankzinnige. In *The Fixer* is iedereen overtuigd van de schuld van Yakov Bok. De onschuldige jood wordt gearresteerd en opgesloten voor rituele moord op basis van valse geruchten en roddels, verspreid door zijn medewerkers. De protagoniste van *The Secret Scripture* wordt decennia lang opgesloten in een psychiatrische instelling omdat de lokale, machtige priester beweert dat ze gek is. Dr. Grene heeft enkel de documenten van de hand van Father Gaunt om meer te ontdekken over Roseannes tragische levensloop. Als lezer krijgen we echter ook Roseannes eigen versie. Ze voelt als slachtoffer de nood om de waarheid over zichzelf neer te schrijven. Ook al is Roseannes versie van de feiten - net zoals die van Fr. Gaunt - niet volledig betrouwbaar, ze geeft ons als lezer de kans om verschillende perspectieven in te nemen en aan elkaar te toetsen. In het volle besef dat elke versie in zekere mate bevooroordeeld is, is het noodzakelijk ook de zondebok een stem te geven om zo zijn/haar versie bekend te maken.

Eerst zet ik René Girards zondeboktheorie uiteen. Na de term 'zondebok' kort te bespreken, weidt ik even uit over Girards methodologie en zijn invulling van het structuralisme. Girards

concepten ‘mimetisme’, ‘mimetische begeerte’ en ‘indifferentiatie’ zijn cruciaal om de werking van het zondebokmechanisme te begrijpen. Er zijn vier structurerende principes bij dit mechanisme. Ten eerste is er een sociale crisis door gebrek aan differentie. Volgens het tweede principe werken bepaalde taboeoverschrijdende misdrijven die crisis in de hand. Ten derde zijn er volgens Girard transculturele kenmerken voor slachtofferselectie. Het vierde principe betreft het collectieve geweld en het noodzakelijke geloof van de vervolgers dat de zondebok werkelijk schuldig is. Na deze vier principes bespreek ik het belang van de groep in het zondebokmechanisme en de overtuiging van de daders dat geweld nodig is voor groepsbehoud. Hierna verplaats ik de focus van de groep naar het verstoten individu. Vervolgens maak ik de overstap naar het tweede theoretische luik, over sociale psychologie. Het gevoel van aanvaarding door de groep is fundamenteel voor de zelfwaardering van een individu. Ik bespreek hoe stereotypen werken en wat de mogelijke drijfveren zijn van een groep om bepaalde individuen of minderheden te discrimineren. Hierna geef ik duiding bij enkele effecten van sociaal ostracisme op het verstoten individu. De zondebok ondervindt namelijk ernstige, schadelijke psychologische effecten door uitsluiting. Volgens Bastian en Haslam veroorzaakt sociaal ostracisme bovendien wederkerige dehumanisering tussen slachtoffer en dader. Ik geef aan waar de belangrijkste overeenkomsten tussen Girards zondeboktheorie en de besproken sociale psychologische studies liggen. Na dit theoretische kader te hebben vastgelegd, ga ik over naar de toepassing. Ik geef een korte synopsis van *The Secret Scripture*, *Beloved* en *The Fixer* vooraleer te beginnen aan de literaire analyse. Allereerst toon ik aan dat Girards vier principes van de vervolging aanwezig zijn alle drie de romans. De protagonisten worden duidelijk afgekeurd door hun sociale omgeving. De mens is een sociaal dier dat nood heeft aan sociaal contact en net dat wordt de hoofdpersonages geweigerd. De zondebok wordt geweld aangedaan doordat de groep geen respect toont voor zijn/haar zelfwaardering. Sethe, Roseanne en Yakov ondervinden vele negatieve gevolgen door sociaal ostracisme: van het gevoel geen enkele waarde te hebben, tot neurotisch gedrag, wanhoop en aangetast tijdsbesef. In de romans zijn er echter ook enkele momenten waarop de geostraciseerde zijn/haar slachtofferrol even kan overstijgen. Er is duidelijke dehumanisering tussen de personages in de drie literaire werken. Er is dehumanisering van het slachtoffer door de dader, maar ook van het slachtoffer door het slachtoffer zelf en van de dader door het slachtoffer. De houding van de zondebok ten opzichte van vervolgers zal echter niet steeds louter negatief zijn. In *Beloved* is er uiteindelijk verzoening tussen de zondebok en de vervolgers.

2. Theorie

2.1. René Girard: *De zondebok*

2.1.1. Inleiding

Girards theorie in *De Zondebok* (eerste druk in 1982) houdt het midden tussen sociale antropologie en cultuurfilosofie. René Girard zoekt antwoorden op “de meest fundamentele vraagstukken van de menswetenschappen [...]: het wezen van de samenleving, de oorsprong van het geweld, en het ontstaan van het religieuze” (De Valk 1993: 251). In het licht van deze vragen onderzoekt hij de werking van de zondebok in vervolgingsteksten zoals historische documenten, maar hij argumenteert dat men deze vorm van collectief geweld ook kan ontdekken in mythes. Girard stelt dat alle mythes tot hun ware oorsprong te herleiden zijn, het collectieve geweld; zelfs in mythes die geen vervolgingsstereotype lijken te bevatten (Girard 1993: 44). Binnen de religies kent Girard een afzonderlijke plaats toe aan de joods-christelijke traditie (De Valk 1993: 251). Het zondebokmechanisme lijkt namelijk minder verborgen in de Evangelische teksten dan in andere religieuze geschriften: het Evangelie toont het collectieve geweld expliciet wanneer Christus als zondebok wordt aangeduid. Problematisch hieraan is dat Girard de neiging lijkt te hebben deze religie met haar “evangelische licht” (Girard 1993: 241) ietwat op te hemelen (Girard 1993: 95, 122, 125, 126, 131, 138-140, 148). Hij wil vooral de “absolute bijzonderheid van het christendom” (Girard 1993: 235) aantonen. Dit religieuze aspect van Girards theorie is voor mijn onderzoek niet van belang. Het is mij vooral te doen om het *mechanisme* van de zondebok en niet zozeer hoe men dit kan onthullen in mythes en het Evangelie. Girard argumenteert ook dat de zondebok in mythes vaak gesacraliseerd wordt nadat hij het collectieve geweld heeft ondergaan (Girard 1993: 102); dit is echter niet duidelijk van toepassing in mijn drie literaire voorbeelden. In mijn analyse bespreek ik eerst de invulling van de term “zondebok” en haar connotaties van schuld en sociale uitsluiting. Voor ik de – voor mijn onderzoek belangrijkste - ideeën van Girards *De Zondebok* uiteenzet, bespreek ik kort Girards methodologie. Girard bouwt verder op het structuralisme, maar tracht tegelijk de tekortkomingen van deze methode aan te tonen. Om zijn theorie van het zondebokmechanisme uit te bouwen, definieert Girard twee belangrijke concepten: *mimetisme* en *indifferentiatie*. Mimetisme betekent voor Girard imitatie of wederkerigheid. Het verlangen naar een object/persoon/eigenschap is steeds geïnspireerd door een mimetisch model. Naarmate de mimetische begeerte toeneemt in intensiteit, worden de verschillen tussen model en imitator steeds geringer. Overdreven mimetisme leidt tot indifferentiatie, dit is het verdwijnen van alle verschillen of differenties binnen een samenleving. Deze groeiende gelijkheid tussen elementen van een systeem leidt tot verwarring en chaos. Girard onderscheidt vier principes van het zondebokmechanisme. Niet alle principes moeten gelijktijdig aanwezig zijn om van vervolging te kunnen spreken, twee zijn voldoende. Het eerste principe stelt dat er steeds eerst een sociale en culturele crisis moet zijn voor het zondebokmechanisme in werking treedt. De crisis is een gevolg van indifferentiatie. Het tweede principe slaat op de misdrijven die de crisis versnellen. De zondebok wordt er steeds van beschuldigd bepaalde taboes te overtreden. Bij het derde principe, dat van de slachtoffersselectie, zoekt Girard algemene, transculture kenmerken van slachtoffers die als zondebok kunnen aangeduid worden. Deze tekenen kunnen van etnische, religieuze, lichamelijke en sociale aard zijn. Het vierde principe stelt dat het zondebokmechanisme steeds gepaard gaat met geweld. Om een einde te maken aan de crisis zijn de vervolgers er van overtuigd dat de totaal verantwoordelijke, de zondebok, vernietigd moet worden. De zondebok wordt gezien als oorzaak van de crisis en zijn/haar dood of verbanning leidt volgens

de logica van het zondebokmechanisme tot een hersteld evenwicht in de gemeenschap. Ik wijs hierna op het belang van de groep. Door een zondebok aan te wijzen beschermt een samenleving de samenhang en het groepsgevoel. De vervolgers zijn er steeds van overtuigd dat het collectieve geweld noodzakelijk is voor het groepsbehoud. Het geweld verspreidt zich niet binnen de groep zelf, maar wordt op een slachtoffer gericht dat als radicaal anders wordt gezien. Tenslotte geef ik aan hoe mijn onderzoeksmethode zal afwijken van Girards werkwijze. In de literaire analyse verplaats ik de focus van de groep naar het individu. In mijn analyse zal ik gebruik maken van Girards theorie over het zondebokmechanisme, maar toch andere aspecten beklemtonen. Terwijl Girard geen interesse toont voor de psychologie van slachtoffer of vervolger, zal ik de problematiek van de zondebok gedeeltelijk herindividualiseren. Deze methode lijkt mij een geschikte werkwijze omdat literatuur een concreet universeel is en dus tegelijk het algemene en het specifieke of individuele kan tonen.

2.1.2. Term “zondebok” en connotaties

Oorspronkelijk sloeg de term *zondebok* op de “bok die de woestijn werd ingejaagd, nadat hij met al de ongerechtigheden van het volk was beladen” (Leviticus 16:8) (Van Dale woordenboek). De meest gebruikte, bredere, invulling van het woord slaat op een persoon die door anderen wordt beschimpt, degene “op wie anderen hun schuld werpen” (Van Dale woordenboek). De Franse term “bouc émissaire” bevat naast de component zonde ook de idee van iets wat afgevoerd wordt. De zondebok is iets schadelijks dat verwijderd en “uitgestoten” moet worden (Girard 1993: 145). Er is steeds een connotatie van onschuld bij het woord “zondebok”. De Bijbelse uitdrukking verwijst naar meer dan louter het offerritueel: “Zij heeft de betekenis van het onschuldige schaap in Jesaja, of van het lam van God in de Evangelien” (Girard 1993: 237). Deze vermeende onschuld is echter niet noodzakelijk, zoals verder zal blijken uit de stereotypes (Girard 1993: 23). Girard preferereert het Franse “bouc émissaire” boven de Griekse term “pharmakos”. Volgens Girard wordt de onschuld van het slachtoffer weggemoffeld als men de schijnbaar neutralere term “pharmakos” gebruikt; zo wordt het zondebokmechanisme gedeeltelijk toegedekt. Het is net Girards bedoeling om dit mechanisme in historische documenten, mythes en de Bijbel zichtbaar te maken (Girard 1993: 148-149).

2.1.3. Structuralisme

Girard bouwt voort op het structuralisme, maar zet zich er tegelijk van af. Girard noemt zijn hypothese “zuiver structureel” (Girard 1993: 39). Hij toont zich een structuralistisch denker in zijn poging aan te tonen “dat er een transcultureel schema van het collectieve geweld bestaat” waarvan hij “in grote trekken de contouren [wil] schetsen” (Girard 1993: 28). Girard zoekt een breed, algemeen model, geen gedetailleerde, nauwkeurige omschrijving van “het hele terrein van de vervolging” (Girard 1993: 28-29). Hij waarschuwt dat men een specifieke casus in verband met andere situaties moet bestuderen, dus niet “geïsoleerd van de context” (Girard 1993: 29). Girard bouwt eerst een algemeen, abstract schema uit om de bruikbaarheid van zijn model vervolgens aan te tonen met specifieke invullingen (Girard 1993: 44). Alle onderdelen van een systeem staan in een bepaalde verhouding tot elkaar en krijgen ook pas betekenis door hun plaats ten opzichte van andere elementen van dat systeem. Girard maakt de lezer er attent op dat hij niet thematisch werkt, maar nadruk legt op vormelijke overeenkomsten tussen teksten: de zondebok “is geen thema, maar een *structurerend* mechanisme” (Girard 1993: 141). Hij onderscheidt “de zondebok *in* de tekst (het goed zichtbare thema)” en “de zondebok *van* de tekst (het verborgen structurerende principe)” (Girard 1993: 142). Hoewel zijn methode er duidelijk door beïnvloed is, uit Girard ook kritiek op het structuralisme. Niet alle

elementen van een verhaal kunnen binnen het systeem gevat worden; sommige aspecten glippen door de mazen van het net. Men mag zich niet blindstaren op de structuur wanneer een bepaald element zich daar niet duidelijk laat plaatsen (Girard 1993: 86). In de bespreking van een Azteekse mythe over twee godheden die zichzelf opofferen en zo de zon en maan scheppen stuurt Girard de strikt structuralistische methode bij:

Gaat men van de ene god over tot de andere dan doen zich omkeringen voor die tegelijk als verschillen en als overeenkomsten tot uiting komen. Men moet rekening houden met de eerste, maar in tegenstelling tot wat de structuralisten denken, zijn het nooit de verschillen die het meest onthullen, het zijn de overeenkomsten, de aan de twee slachtoffers gemeenschappelijke aspecten. (Girard 1993: 73)

In een passage over het toedekken van het funderende geweld in mythes wijst Girard op de beperkingen van een methode die nauwelijks of geen aandacht heeft voor uitzonderingen en eigenaardigheden:

De structuralistische analyse berust op het enkele principe van de gedifferentieerde binaire oppositie. Dit principe laat niet toe dat men in de mythologie het buitengewone belang bespeurt van het allen-tegen-één van het collectieve geweld. Het structuralisme ziet daarin slechts een oppositie onder andere en voert die terug op de algemene regel. [...] Het instrument voor analyse, waar het structuralisme mee werkt, is te grof om te begrijpen wat er verloren gaat in de loop van een transformatie als die welke ik heb gevonden. (Girard 1993: 90)

Girard bekritiseert “de filosofie van de onmogelijke vermenging” van Lévi-Strauss en het structuralisme (Girard 1993: 94). Ambigüiteit kent geen plaats binnen het structuralisme. Het concept van *indifferentiatie* (cf. infra) kan niet verklaard worden binnen een al te strenge structuralistische denkwijze die enkel oog heeft voor verschillen.

2.1.4. Mimetisme en mimetische begeerte

Een centraal basisconcept in Girards theorie is het mimetisme en daarmee gepaard de mimetische begeerte. Het woord “mimetisme” is gelinkt aan “mimesis”, dat men hier moet verstaan als een nabootsing, “imitatie” of kopie (Girard 1993: 78). De idee van mimetisme of “wederkerigheid” is essentieel om te begrijpen gebeurt wat er gebeurt in een maatschappij die in een crisis verkeert:

De wederkerigheid [in een groep] die zichtbaar wordt door zich te versnellen, is niet die van de goede, maar die van de slechte handelwijzen, de wederkerigheid van de beledigingen, van de klappen van de wraak en de neurotische symptomen. Hoewel zij de mensen tegenover elkaar plaatst maakt deze slechte wederkerigheid de gedragingen gelijkvormig. Zij brengt een voorrang met zich mee van het “gelijke”, dat altijd enigszins paradoxaal is, omdat het wezenlijk conflictmatig en solipsistisch is. De ervaring van het verdwijnen van de verschillen komt dus overeen met iets dat werkelijk is op het vlak van de menselijke betrekkingen. (Girard 1993: 21)

Girard redeneert dat “het beginsel van de mimetische begeerte, van haar rivaliteiten, van de innerlijke verdeeldheid die zij oproept, samenvalt met het proces van de sociale eenwording, die zelf ook mimetisch is, het principe van de zondebok” (Girard 1993: 221). Indifferentiatie of “gelijkmaking” in een samenleving kan de negatieve kanten van wederkerigheid bevorderen en zo leiden tot “mimetische rivaliteit” (Girard 1993: 22, 79). Een gelijkaardig idee zullen we terugzien in de theorievorming rond sociaal ostracisme: slachtoffers en daders

spiegelen hun gedrag immers aan elkaar, waardoor vijandige gebaren nog versterkt worden. Het gedrag van de uitgestotene en diegene die verstoot wordt uiteindelijk nagenoeg identiek. Girard argumenteert dat mimetisme essentieel is voor menselijke betrekkingen, het is

de hoofdoorzaak van wat de mensen verscheurt, van hun begeerten, van hun rivaliteiten, van hun tragische en groteske misverstanden, bijgevolg bron van wanorde, maar evengoed bron van alle orde door bemiddeling van zondebokken, slachtoffers die spontaan tot verzoening leiden, omdat ze in een laatste en hoogste graad van opwinding die altijd mimetisch maar unaniem is, al diegenen tegen zich verzamelen die door voorafgaande en minder extreme mimetische effecten tegen elkaar worden opgezet. (Girard 1993: 196)

Verlangen is niet iets dat spontaan ontstaat in de wil van een individu, maar is steeds geïnspireerd door een model (Girard 1993: 79). Het “vrij handelen” is met andere woorden beperkt doordat een handeling of uiting steeds een “meer of minder directe imitatie” is van een voorgaand voorbeeld (Girard 1993: 79). Girard illustreert het begrip mimetisme met het Evangelische verhaal over Johannes de doper, Herodes en Salomé. Herodes zegt aan de dochter van Herodias dat zij hem alles mag vragen wat ze maar wil nadat ze voor zijn gasten gedanst heeft. Salomé weet echter niet wat te vragen tot haar moeder haar verzoekt het hoofd van Johannes op te eisen. Pas nadat Herodias oppert dat ze Johannes geofferd wil zien, verlangt Salomé ditzelfde. Het verlangen is niet intrinsiek, maar wordt geïnspireerd door een mimetisch model, de moeder: “Salomé [verandert] in een oogwenk mimetisch [...] in een tweede Herodias” (Girard 1993: 158). “We zien hier een onthulling van de imitatie als het zuivere wezen van de begeerte, onbegrepen en nog altijd onbegrijpelijk want té gewoon, even vreemd aan de filosofische gedachten over de imitatie als aan de psychoanalytische theorieën over de begeerte” (Girard 1993: 158). Door deze mimetische begeerte ontstaat indifferentiatie: “Na door de moederlijke begeerte te zijn “besmet” onderscheidt de dochter zich niet meer van de moeder. De vrouwen spelen achtereenvolgens dezelfde rol bij Herodes” (Girard 1993: 158-159). De mimetische begeerte individualiseert “hen die erdoor zijn aangestoken [niet, maar maakt ze] onderling steeds méér uitwisselbaar en door elkaar vervangbaar [...] naarmate de intensiteit ervan toeneemt” (Girard: 159).

2.1.5. Indifferentiatie

Indifferentiatie slaat op het wegvallen van alle verscheidenheid binnen een systeem. Alle elementen worden aan elkaar gelijk gesteld, zodat het niet langer mogelijk is een duidelijk onderscheid te maken tussen verschillende onderdelen van een zelfde systeem. Indifferentiatie impliceert de verstoring van de structuur en orde; het verwacht de “hiërarchische en functionele verschillen” (Girard 1993: 21). Dit fenomeen leidt tot chaos omdat de vaste structuur van een systeem omver wordt geworpen en zelfs volledig verdwijnt. Door een gebrek aan differentiatie ontstaat verwarring, wanorde en wetteloosheid. Girard wil aantonen dat alle mythen als ware oorsprong het collectieve geweld hebben. Volgens Girard komt dat geweld voort uit “primordiale indifferentiatie, de “oorspronkelijke” chaos [die] een sterk conflictueel karakter [heeft]” (Girard 1993: 42). Om dit te verhelderen geeft Girard het volgende voorbeeld: “De vermenging van dag en nacht betekent de afwezigheid van de zon en het kwijnen van alle dingen. De te dichte nadering van de zon tot de aarde betekent eveneens dat het bestaan onleefbaar is, maar om de omgekeerde reden” (Girard 1993: 42). In ontstaansmythes is de indifferentiatie dus duidelijk aan het werk:

De nog niet onderscheiden gegevenheden bestrijden elkaar voortdurend om zich van elkaar te onderscheiden. [...] Alles begint steeds met een eindeloze, onbeslisbare strijd van goden en demonen die zo op elkaar lijken dat men ze niet kan onderscheiden. Het gaat

uiteindelijk steeds om de kwaadaardige wederkerigheid [...] die de gedragingen van de mensen eenvormig maakt in de grote sociale crises, die vatbaar zijn voor het op gang brengen van de collectieve vervolging. (Girard 1993: 42)

Een ander voorbeeld is het conflict tussen Romulus en Remus: “Tussen de beide tweelingbroers is alles altijd gelijk; er is een conflict omdat er wedijver, concurrentie, rivaliteit is. *Het conflict bestaat niet in het verschil, maar juist in het ontbreken ervan*” (Girard 1993: 111, mijn cursivering). Girard benadrukt hierbij ook de beperkingen van het structuralisme dat een begrip als indifferentiatie niet kan bevatten doordat de theorie “werkt met binaire gedifferentieerde opposities” (Girard 1993: 111). Indifferentiatie heeft grote gevolgen op sociaal vlak: “De grote sociale crises die de collectieve vervolgingen in de hand werken worden beleefd als indifferentiatie” (Girard 1993: 42). Het gebrek aan differentie binnen een gemeenschap vormt dus een voedingsbasis voor het zondebokmechanisme. De sociale chaos die door indifferentiatie gegenereerd wordt, zoekt een uitlaatklep in het collectief geweld ten opzichte van een zondebok.

2.1.6. Principes van het zondebokmechanisme

Girard definieert vier principes¹ van de “direct of indirect collectieve gewelddadigheden”:

1. de beschrijving van een sociale en culturele crisis, d.w.z. van een algemeen verval van de verschillen [...]
2. misdrijven die het verval van de verschillen in de hand werken [...]
3. of de aangewezen daders van deze misdrijven tekenen dragen van slachtoffersselectie, paradoxale kenmerken van het verval van verschillen [...]
4. [...] het geweld zelf
(Girard 1993: 33)

Als in een document minstens twee van deze principes voorkomen, dan is er sprake van “vervolging” (Girard 1993: 33). De aanwezigheid van deze stereotypen houdt in dat:

1. de gewelddadigheden werkelijk zijn
2. de crisis werkelijk is
3. de slachtoffers zijn gekozen niet vanwege de misdaden die men hun toeschrijft, maar vanwege hun kenmerken als slachtoffers en vanwege alles wat hun schuldige betrokkenheid bij de crisis doet vermoeden
4. de betekenis van de verrichting hierin bestaat, dat men op de slachtoffers de verantwoordelijkheid voor deze crisis gooit en daarop reageert door de genoemde slachtoffers te vernietigen of hen althans te verdrijven uit de gemeenschap die zij “bezoedelen”
(Girard 1993: 33)

We moeten er aan herinneren dat Girard het (deels) verborgen zondebokmechanisme in historische documenten, mythes en het Evangelie wil ontdekken. Hij wil ook aangeven dat achter het geweld in mythes een daadwerkelijke gewelddaad en dus slachtoffer schuilt (Girard 1993: 35). Ik analyseer literaire teksten waarin de vervolging veel minder toegedekt wordt omdat mijn gekozen voorbeelden verteld worden vanuit het standpunt van het slachtoffer.

---

¹ Girard spreekt zelf over de vier “stereotypes” van het zondebokmechanisme. Ik gebruik de term “principe” om verwarring te vermijden met het concept “stereotype” dat een andere invulling krijgt binnen de sociale psychologie.

Het eerste principe slaat op de crisis als gevolg van de indifferentiatie in een gemeenschap (Girard 1993: 26). “De gelijkmaking van de gedragsvormen leidt tot een gevoel van algehele verwarring en van een totaal verdwijnen van alle verschillen” (Girard 1993: 22). Dit “stereotype van de crisis” is “logisch en chronologisch [...] de eerste stereotype van de vervolging” (Girard 1993:22). De indifferentiatie wordt ervaren als chaos: “Tegenover de ontbinding van de cultuur voelen de mensen zich machteloos, de enorme omvang van de ramp brengt hen in verwarring” (Girard 1993: 22). “Het culturele leven verdwijnt in zekere zin doordat alle verschillen verdwijnen” (Girard 1993: 22). Liever dan de oorzaak hiervan bij zichzelf te zoeken, duidt een groep een of meerdere verantwoordelijken aan:

Omdat de crisis vóór alles van sociale aard is, is er een sterke neiging haar uit sociale en vooral morele oorzaken. Het zijn tenslotte de menselijke betrekkingen die tot ontbinding komen en de subjecten van deze betrekkingen zouden niet helemaal vreemd aan het verschijnsel kunnen zijn. Maar liever dan zichzelf de schuld te geven neigen de mensen er noodzakelijkerwijs toe de schuld te geven aan hetzij de maatschappij als geheel, wat hen tot niets verplicht, hetzij aan andere mensen die hun om voor de hand liggende redenen in het bijzonder schadelijk lijken. (Girard 1993: 23)

Het tweede principe stelt dat bepaalde misdrijven de indifferentiatie versterken (Girard 1993: 33). De beschuldigingen betreffen allen de, binnen een bepaalde cultuur, “strengste taboes” die overtreden worden (Girard 1993: 23). Eerst noemt Girard de misdrijven “die zich richten op wezens waarvan geldt dat het de ergste misdaad is ze geweld aan te doen, hetzij in absolute zin, hetzij door de verhouding met degene die de gewelddaad begaat, de koning, de vader, het symbool van het hoogste gezag, vaak ook in de bijbelse en moderne samenlevingen de zwakste en minst weerbare wezens, in het bijzonder kleine kinderen” (Girard 1993: 23). Ten tweede zijn er “de sexuele [sic] misdrijven, de verkrachting, de incest, de sodomie” (Girard 1993: 23). “Tenslotte zijn er de religieuze misdrijven, zoals de ontheiliging van hosties” (Girard 193: 23). In de besproken romans zullen we deze drie types van misdrijven terugvinden. Girard stelt dat al deze misdrijven “fundamenteel” zijn: “Zij tasten de eigenlijke fundamenten van de culturele orde aan, de verschillen in het gezin en in de hiërarchie zonder welke er geen sociale orde zou zijn” (Girard 1993: 23). Deze misdaden verslappen de sociale banden niet gewoon, “ze verwoesten die geheel en al” (Girard 1993: 23). Naast “criteria van slachtoffersselectie die werkelijk zouden kunnen zijn” zijn er ook de “in eigenlijke zin *mythologische* beschuldigingen, de vadermoord, de incest, de morele of fysieke vergiftiging van de gemeenschap” (Girard 1993: 35). Girard beklemtoont dat het noodzakelijk is dat de vervolgers er “van overtuigd [zijn] dat een klein aantal individuen, of zelfs een enkeling, voor de gemeenschap als geheel uitzonderlijk schadelijk kan worden, niettegenstaande zijn betrekkelijke zwakte” (Girard 1993: 23).

Het principe van de slachtoffersselectie hangt samen met deze laatste gedachte. Het doet er immers niet zoveel toe of de zondebokken werkelijk schuldig zijn aan de misdrijven waarvan ze beschuldigd worden of niet:

Het komt voor dat de slachtoffers van een massa geheel willekeurig zijn; het komt ook voor dat ze dat niet zijn. Het komt zelfs voor, dat de misdaden waarvan men hen beschuldigt echt zijn, maar zelfs in dat geval spelen ze niet de hoofdrol bij de keuze van de vervolgers. Veeleer is het de omstandigheid dat de slachtoffers behoren tot bepaalde categorieën die in bijzondere mate aan vervolging bloot staan. (Girard 1993: 26)

Girard zoekt transculturele kenmerken voor het aanduiden van slachtoffers. “Etnische en religieuze minderheden” lopen veel risico om blootgesteld te worden “aan bepaalde vormen

van discriminatie, zo niet van vervolging” (Girard 1993: 26). Ook criteria van “lichamelijke aard” zoals “ziekte, krankzinnigheid, erfelijke afwijkingen, verminkingen door ongelukken of zelfs gebreken in het algemeen neigen ertoe de aandacht van de vervolgers te trekken” (Girard 1993: 26). In mijn literaire voorbeelden spelen fysieke gebrekkigheden en misvormingen een minder belangrijke rol dan wat Girard “sociale abnormaliteit” noemt (Girard 1993: 27). Afwijkend gedrag slaat niet enkel op “de marginaliteit van de behoeftigen of [...] van de buitenstaander”, maar ook op de, schijnbaar minder evidente, “marginaliteit van de ingewijde, die van de rijken en de machtigen” (Girard 1993: 27). Ook “bevoorrechten” en groepsleden met een hoge status kunnen slachtoffers van de massa worden in crisisperiodes (Girard 1993: 27). Girard beklemtoont de veelheid van mogelijke slachtofferkenmerken:

Uiteindelijk trekken alle extreme eigenschappen van tijd tot tijd collectieve uitbarstingen aan, niet alleen buitengewone rijkdom en armoede, maar ook andere extremen van succes en mislukking, schoonheid en lelijkheid, [...] de zwakte van vrouwen, kinderen en grijsaards, maar ook de kracht van de sterksten die zwakte wordt tegenover de numerieke overmacht. Met grote regelmaat keren de massa's zich tegen hen die aanvankelijk een buitengewone greep op hen hadden. (Girard 1993: 27-28)

Wanneer een individu meerdere slachtofferkenmerken – mogelijk van verschillende aard – bezit, verandert hij/zij snel in een schietschijf voor de meerderheid (Girard 1993: 63).

Het vierde principe betreft het gevolg van de eerste drie principes: het collectieve geweld. Doordat de slachtoffers als verantwoordelijken worden aangewezen voor de sociale en culturele crisis moeten zij, in de ogen van de vervolgers, gestraft worden om het evenwicht in de gemeenschap te kunnen herstellen (Girard 1993: 33). De vervolgers geloven oprecht in “de denkbeeldige schuld en verantwoordelijkheid van de slachtoffers” (Girard 1993: 52). Het vierde principe behelst “de moord, de beslissing tot het offer” (Girard 1993: 99). Het geweld kan zich in verschillende vormen realiseren: door vernietiging van het slachtoffer, moord of verdrijving uit de groep (Girard 1993: 33, 99). In mijn analyse zal ik mij concentreren op de laatste variant, sociaal ostracisme: het uitstoten van het individu uit de gemeenschap. Ik wil argumenteren dat het miskennen van een plaats binnen de samenleving een symbolische vernietiging van de uitgestotene inhoudt. In de besproken romans uit het collectieve geweld zich in verbanning of uitsluiting van het slachtoffer.

2.1.7. Belang van de groep en groepsbehoud door geweld

Zoals vermeld bij het vierde principe lijkt het geweld noodzakelijk voor het beëindigen van de crisis. De vervolgers zijn ervan overtuigd dat het collectieve geweld essentieel is voor het groepsbehoud. Deze “waandenkbeelden” zijn volgens Girard “duidelijk van sociale aard” (Girard 1993: 52). Het geloof in de misdaden en de schuld van het slachtoffer is geen “kenmerk van slechts enkele individuen”, maar betreft “een zekere sociale consensus” (Girard 1993: 52). Het is duidelijk dat de groep een belangrijke rol speelt in het zondebokmechanisme, dat per definitie een collectief fenomeen is. “Het zicht op de werkelijkheid van de vervolgers behoudt bepaalde kenmerken van een collectief zicht op de werkelijkheid in de zin van Durkheim” (Girard 1993: 52-53). Girard blijft beklemtonen dat de sociale dimensie essentieel is aan de crisis: “de belangrijkste dimensie van elke crisis is [...] de wijze waarop zij de menselijke betrekkingen aantast” (Girard 1993: 57). Wanneer het sociale leven in gevaar komt en de menselijke betrekkingen onder druk komen te staan, lijkt de zondebok een uitweg te bieden. Door het aanwijzen van een zondebok beschermt een groep zichzelf tegen verval. Alle oorzaken van de crisis worden naar één individu of een

minderheidsgroep geschoven om de eenheid binnen de gemeenschap te consolideren en opnieuw te versterken:

Dankzij het mechanisme van de vervolging vinden de collectieve angst en teleurstellingen een plaatsvervangende genoegdoening in de slachtoffers die gemakkelijk de eensgezindheid tegen zich oproepen omdat ze behoren tot slecht geïntegreerde minderheden e.d. (Girard 1993: 53)

De term zondebok “duidt tegelijk de onschuld van de slachtoffers, de *collectieve polarisatie* die zich op hen richt en de *collectieve doelgerichtheid* van deze polarisatie aan” (Girard 1993: 53, mijn cursivering). Het slachtoffer wordt het punt waarop de groep haar woede en paniek kan richten; het geweld wordt gekanaliseerd in de richting van een specifiek doelwit. De indifferentiatie brengt het latente geweld binnen een groep naar boven. De zondebok lijkt een beweging op gang te brengen die al onderhuids aanwezig was in de samenleving. Het geweld wordt gericht op één individu in plaats van zich te verspreiden over en binnen de groep. Hierdoor scheidt de gemeenschap voor zichzelf de illusie dat ze zich geen vragen meer moeten stellen over de oorzaken van de crisis. Als de verantwoordelijke voor de sociale crisis bekend en aangeduid is, moet de groep niet langer zoeken naar oplossingen. De oorzaken van de crisis moeten niet langer bij de gemeenschap zelf gezocht worden, maar worden als extern aan de groep gezien (Girard 1993: 103-105). In tijden van indifferentiatie en crisis snakt de groep naar differentie, die gerealiseerd wordt in de figuur van de zondebok:

Daar er nooit een andere oorzaak van [het] geweld bestaat dan het universele geloof in een ándere oorzaak is het voldoende, dat deze universaliteit zich incarneert in een werkelijk ánder, de zondebok die de ánder van allen wordt (Girard 1993: 105).

Door het zondebokmechanisme kan “het geweld van de mensen onderling” bedwongen worden (Girard 1993: 106). De gemeenschappelijke zondebok verstevigt de groepscohesie: “Wij horen allen bij dezelfde kliek, wij vormen één en dezelfde groep, omdat we er dezelfde zondebok op na houden” (Girard 1993: 184). Groepsbehoud wordt mogelijk door geweld: “het geweld [drijft] zichzelf, door het geweld, [uit] om alle menselijke samenlevingen te funderen” (Girard 1993: 221). Door zich te richten op een zondebok kan de menigte haar “zucht naar geweld” bevredigen (Girard 1993: 228). De idee van de opoffering van een minderheid voor het grotere goed, het behoud van de groep, wordt helder verwoord in het Evangelie volgens Johannes waarin hogepriester Kajafas de menigte toespreekt: “Jullie zien niet, dat het beter is dat één mens sterft voor het volk en dat niet het hele volk ten gronde gaat” (Girard 1993: 135). Girard toont meteen dat dit een drogredenering is, het geweld uit zich immers gewoon op een andere manier: “Wat Kajafas zegt is de rede zelf, de politieke rede, de rede van de zondebok. Het geweld zoveel mogelijk beperken, maar er, als dat in het uiterste geval nodig is, weer zijn toevlucht toe nemen om een groter geweld te voorkomen” (Girard 1993: 135-136). Girard noemt Kajafas “de offeraar bij uitstek, hij die de slachtoffers doet sterven om de levenden te redden” (Girard 1993: 137). In de logica van het zondebokmechanisme leidt “de dood van het slachtoffer” tot “de verzoening van de gemeenschap” (Girard 1993: 168).

2.1.8. Van focus op de groep naar focus op het verstoten individu

Girard zoekt vooral het algemene en niet het specifieke van het zondebokmechanisme. De focus ligt op de macht van de unanieme massa (Girard 1993: 128). Girard wil structurerende principes onthullen; individuen en hun psychologie doen er niet zoveel toe voor Girards theorievorming. Zo interesseert hij zich in de bespreking van het Evangelie bijvoorbeeld niet

voor het beschrijven van “de “psychologie” van Pilatus” (Girard 1993: 128). Girard wil net “de almacht van de massa [...] onderstrepen” (Girard 1993: 128) omdat de wil en handelingen van een specifiek individu er in zijn ogen niet echt toe doen bij een zo uitdrukkelijk *collectief* fenomeen als het zondebokmechanisme. Het is belangrijk te onthouden dat Girard in zijn theorie ingaat tegen vele andere menswetenschappen; hij verwijt de psychoanalytici bijvoorbeeld dat zij geen aandacht hebben voor universaliteit en al te zeer de klemtoon leggen op het individuele (Girard 1993: 132). Hij herhaalt meerdere malen niet geïnteresseerd te zijn in de “psychologie” van de betrokkenen in het zondebokmechanisme (Girard 1993: 132, 173, 182). Niet de “persoonlijkheid” van een personage maar vooral “de wijze waarop [dit personage] een groepsmechanisme op gang brengt en het collectieve mimetisme in werking doet treden” verdient volgens Girard aandacht (Girard 1993: 182). Terwijl Girard op zoek gaat naar de aard en oorsprong van de collectieve vervolging, wil ik me net toeleggen op dit aspect dat veel minder aan bod komt in *De zondebok*: hoe het uitgestoten individu omgaat met de gevolgen van het zondebokmechanisme. Girard wil dit mechanisme blootleggen in vervolgingsteksten die het collectieve geweld verhullen. Ik zal daarentegen drie literaire romans analyseren waar niet vanuit het perspectief van de verdoezelende vervolgers, maar dat van de slachtoffers wordt verteld. De verschuiving van de massa naar het individu hangt samen met de verplaatsing van de aandacht voor het algemene naar het specifieke, het concrete. Het algemene, “transcultureel schema van het geweld” (Girard 1993: 28) krijgt in mijn analyse opnieuw een geïndividualiseerde invulling. Girard tracht het overkoepelende systeem te vinden in vele verschillende, afzonderlijke casussen. Hij zoekt de gemeenschappelijke, onderliggende structuur van die talrijke, specifieke invullingen. Ik ben echter net geïnteresseerd in de *specificiteit* van de verschillende uitingen van het zondebokmechanisme. Dit kan een stap terug lijken, maar ik wil aantonen dat we net meer kennis opdoen over het zondebokfenomeen door het opnieuw te individualiseren en te concretiseren. Een volledig inzicht in specifieke casussen is echter pas mogelijk nadat we de algemene stereotypen van het mechanisme eerst hebben onthuld. Pas nadat het algemene systeem is blootgelegd kunnen we de specificiteit van afzonderlijke casussen ten volle begrijpen. Aristoteles argumenteert in zijn *Poetica* (1451b), dat literatuur het universele toont via het specifieke. De geschiedschrijving toont het concrete, de filosofie gaat op zoek naar het universele en de literatuur combineert deze beide standpunten in zekere zin. Literatuur is een concreet universeel. Omdat literatuur simultaan het specifieke en het algemene kan tonen, het universele in het particuliere, lijkt het mij gerechtvaardigd om in mijn analyse de focus op het individu te leggen bij het zondebokmechanisme.

2.1.9. Van het zondebokmechanisme naar de ‘groep’ volgens de sociale psychologie

Tot slot wil ik de link leggen met sociale psychologie en meer specifiek de theorievorming rond sociaal ostracisme. Elke crisis wordt getypeerd door “een radicaal verdwijnen van het sociale leven zelf” en betekent “het eind van [...] de “differenties” die de culturele ordeningen kenmerken” (Girard 1993: 20). Indifferentiatie leidt tot algemene verwarring en sociale/culturele chaos. De menselijke betrekkingen worden ernstig aangetast zodat de samenhang van de groep in gevaar komt. Sociale psychologie probeert die menselijke betrekkingen net in kaart te brengen, daarom is het interessant om de inzichten van deze wetenschapstak te combineren met de sociaal antropologische beschouwingen van Girard. Zo vindt de idee van “wederkerigheid” (Girard 1993: 21) en mimetisme een glasheldere parallel in de theorievorming rond sociaal ostracisme. Sociale psychologen poneren immers dat slachtoffers en daders elkaar op dezelfde koude, onverschillige manier benaderen (Bastian & Haslam 2008: 112). De uitgestotene en diegene die verstoot spiegelen hun gedragingen

elkaar; dit is exact wat Girard “slechte wederkerigheid” noemt (Girard 1993: 21). Girard verwoordt exact dezelfde gedachte als de sociale psychologen: “Het is meestal de haat die de ongelukkige terugkaatst naar degenen die hem haten” (Girard 1993: 126). We blijven beklemtonen dat de collectieve vervolgingen steeds “waandenkebeelden [...] van *sociale aard*” zijn (Girard 1993: 52, mijn cursivering). Het zondebokmechanisme kan dus pas begrepen worden als men rekening houdt met hoe mensen zich in groep gedragen, hoe een individu zich verhoudt ten opzichte van de groep en vice versa: vraagstukken die typisch behandeld worden in de sociale psychologie.

2.2. Sociale psychologie, in het bijzonder sociaal ostracisme

2.2.1. Inleiding

In dit tweede theoretische gedeelte focus ik op inzichten uit een andere wetenschappelijke discipline: de sociale psychologie, en in het bijzonder de theorie over het fenomeen *sociaal ostracisme*. Sociale psychologie is “de wetenschappelijke studie van hoe personen denken, voelen en zich gedragen met betrekking tot andere personen en hoe anderen de eigen gedachten, gevoelens en gedragingen beïnvloeden” (Brehm et al. 2006: 6). Deze wetenschap bestudeert met andere woorden de “sociale ingesteldheid” van de mens: mensen zoeken het gezelschap van anderen op en hebben nood aan sociale interacties (Brehm e.a. 2006: 6). De mens is een sociaal dier wiens gedrag beïnvloed wordt door groepsdenken². In ‘Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism’ bespreken de psychologen Brock Bastian en Nick Haslam de negatieve effecten van sociale uitsluiting. Sociale verbanning heeft ernstige gevolgen voor het zelfbeeld van de uitgestotene. Sociale relaties vormen en onderhouden is immers een fundamentele behoefte van de mens. *Sociaal ostracisme* – het verbannen van een individu uit de gemeenschap of sociale groep – dwarsboomt deze nood en heeft bijgevolg ook vernietigende psychologische effecten. Het uitgestoten individu ervaart immers een gevoel van dehumanisering ten gevolge van sociale uitsluiting. Geostraciseerden zien niet alleen zichzelf maar ook diegenen die hen uitsluiten als minder menselijk. Bovendien geloven de verworpenen dat de uitsluiters hen als minder menselijk zien (Bastian & Haslam 2008: 107)³. Ik zal niet zozeer de methodes van de sociale psychologie gebruiken, maar eerder inzichten uit sociaal psychologische studies betrekken op de literaire teksten die ik in het vervolg van deze studie wil analyseren. Door de link te leggen tussen Girards zondebokmechanisme en inzichten uit de sociale psychologie tracht ik een beter inzicht te krijgen in de mogelijke beweegredenen van vervolgers voor het uitsluiten van bepaalde individuen. Ik hoop hier vooral mee te kunnen aantonen hoe het gedrag van slachtoffers verandert doordat ze uitgesloten worden. Met dit interdisciplinair onderzoek wil ik een duidelijker beeld krijgen van de manier waarop de zondebok lijdt onder sociale uitsluiting en hoe hij/zij zijn/haar zelfwaardering hierbij tracht te beschermen.

---

² Sociaal-psychologische definitie van "groep": “twee of meer personen die bij elkaar horen omdat ze met elkaar contact hebben, tot dezelfde sociale categorie behoren of een gemeenschappelijk lot delen” (Brehm et al. 2006: 137).

³ Voor dit onderdeel bouw ik deels verder op mijn bachelorpaper “Foucaults *Des Espaces Autres* en sociaal ostracisme in Toni Morrisons roman *Beloved*” (Vandenkerkhove: 2010)

2.2.2. Aanvaarding door de groep: een fundamentele behoefte voor de zelfwaardering van het individu

De mens is een sociaal dier dat nood heeft aan sociaal contact om naar behoren te kunnen functioneren. Door tot een groep toe te treden weet men zich beter beschermd “tegen de dreiging en onzekerheid van het alledaagse leven” en kan men “een persoonlijke en sociale identiteit [...] smeden (Ahorpour & Brown, 2002; Schmitt et al., 2003; Taubman-Ben-Ari et al., 2002)” (geciteerd in Brehm et al. 2006: 281). Anderen spelen steeds een rol bij zelfdefinitie of het vormen van het zelfconcept, dit is “het geheel van opvattingen van een individu over zijn of haar persoonlijke eigenschappen” (Brehm et al. 2006: 64). Hoe we onszelf zien en evalueren wordt beïnvloed door de anderen in onze sociale omgeving. Zo stelt de sociale vergelijkingstheorie “dat mensen de eigen capaciteiten en opinies evalueren door ze met die van anderen te vergelijken” (Brehm et al. 2006: 64). Het zelf of de eigen identiteit is een sociale constructie die sterk bepaald wordt door de anderen rond ons (Brehm et al. 2006: 64). Het belang van anderen voor ons zelfbeeld is duidelijk. Aanvaarding door de groep speelt een belangrijke rol bij *zelfwaardering*, “een affectieve component van het zelf, bestaande uit positieve en negatieve zelfbeoordelingen” (Brehm et al. 2006: 71). Zelfwaardering wordt sterk bepaald door de (sociale) omgeving; hierin zien we nogmaals het belang van de groep. Het gevoel van eigenwaarde kan variëren afhankelijk van succes, mislukking, veranderingen in de financiële toestand, sociale contacten en andere levenservaringen. Een hogere of lagere zelfwaardering heeft een grote impact op het zelfbeeld. “Iedereen heeft behoefte aan zelfwaardering en probeert het zelf in een positief daglicht te stellen” (Brehm et al. 2006: 71). Volgens Mark Leary en Roy Baumeister wordt de behoefte aan zelfwaardering gecreëerd door de primaire menselijke behoefte aan relatie vorming en erkenning. “De dreiging van sociale verwerping verlaagt de zelfwaardering en activeert de behoefte aan goedkeuring en aanvaarding” (Brehm et al. 2006: 71). De zelfwaardering van de zondebok wordt dus ernstig bedreigd wanneer hij/zij uit de groep verstoten wordt. Het zelfbeeld van slachtoffers daalt ten gevolge van afwijzing door de groep en gebrek aan erkenning of waardering van anderen. Ik wil nogmaals – en mogelijk ten overvloed - benadrukken hoe cruciaal zelfwaardering is om de impact van sociale uitsluiting op een zondebok te kunnen begrijpen:

Het bevredigen van de behoefte aan zelfwaardering is in meerdere opzichten essentieel voor onze visie op het leven. Mensen met een positief zelfbeeld zijn gelukkig, gezond, productief en succesvol. [...] Mensen met een negatief zelfbeeld zijn vlug angstig, depressief, pessimistisch en vatbaar voor mislukking (Brown, 1991). (Brehm et al. 2006: 72)

Een hoge zelfwaardering geeft vertrouwen, een innemende houding en enthousiasme bij nieuwe uitdagingen. Mensen met een lage zelfwaardering ontbreekt het aan zelfvertrouwen. Ze beginnen aan een nieuwe opdracht met een negatieve attitude en raken verstrikt in een vicieuze cirkel van negatieve verwachtingen, weinig inspanning, mislukken, schuldgevoelens en een lagere zelfwaardering. Mensen met een lage zelfwaardering vertrouwen niet op hun eigen positieve kanten (Josephs et al., 2003). Als ze dan inderdaad falen, geven ze zichzelf de schuld, waardoor hun capaciteiten nog verder afnemen (Brockner, 1983; Brown & Dutton, 1995). (Brehm et al. 2006: 72)

Het is duidelijk dat het gevoel aanvaard te worden door de groep een enorme invloed heeft op de zelfwaardering van een individu. Sociale uitsluiting heeft ernstige, negatieve psychologische gevolgen voor het zelfbeeld van de zondebok.

2.2.3. Stereotypen en discriminatie door groepen

Om het zondebokmechanisme ten volle te begrijpen, bestudeer ik hier hoe groepen andere groepen of minderheden of individuen op een negatieve manier kunnen benaderen door stereotypen en discriminatie. In het domein van de groepsperceptie onderzoeken sociale psychologen "hoe personen denken, voelen en zich gedragen tegenover leden van sociale groepen" (Brehm et al. 2006: 135). Het concept *stereotype* wordt gedefinieerd als "opvattingen over groepen die de beoordelaar bij de beoordeling van groepsleden hanteert" (Brehm et al. 2006: 135).⁴ Hiermee hangt de term *vooroordeel* vast, "dit zijn negatieve gevoelens tegenover anderen, gebaseerd op hun lidmaatschap van bepaalde groepen" (Brehm et al. 2006: 135). In het onderdeel dat handelt over de gevolgen van sociaal ostracisme, zal ik meer aandacht besteden aan de gevolgen van stereotypen op slachtoffers van discriminatie. We moeten ons er van bewust zijn dat er "een fundamenteel verschil [is] tussen de perceptie van een groep en die van een collectief van individuen" (Brehm et al. 2006: 137). Ik benadruk nogmaals het vitale belang van de groep voor mijn analyse: de macht van de massa is cruciaal in het zondebokmechanisme. De rede van de zondebok is de rede van de massa: symbolisch en/of werkelijk geweld wordt niet geschuwd als men ervan overtuigd is dat dit ten voordele van het groepsbehoud gebeurt. Als we anderen bekijken door "de lenzen van groepsidentiteit" lijkt het veel minder wreed om die anderen te kwetsen dan wanneer we als individu handelen (Brehm et al. 2006: 136). We moeten het concept *discriminatie* in dit licht begrijpen: "een tegen personen gericht gedrag wegens hun lidmaatschap van een bepaalde groep" (Brehm et al. 2006: 137). Door iemand te zien als lid van een bepaalde groep veranderen we de manier waarop we deze persoon evalueren. Zoals eerder bleek bij de zondeboktheorie worden gestereotypeerde en gestigmatiseerde slachtoffers vaak aangewezen als oorzaak voor de chaos in een samenleving. Volgens Girards vierde principe is het noodzakelijk dat de vervolgers overtuigd zijn van de schuld van hun slachtoffers. De daders moeten geloven dat de verstoting gerechtvaardigd is. "Vanuit politiek oogpunt zijn stereotypen van machtsgroepen een middel om oorlogen, godsdienstige intolerantie en economische onderdrukking te verantwoorden" (Brehm et al. 2006: 137). Het is voor een groep makkelijker om een zondebok aan te wijzen dan de oorzaken voor de sociale crisis bij zichzelf te zoeken. Deze idee is vergelijkbaar met het verschijnsel dat "waarnemers [...] eerder hun bestaande stereotypen [confirmeren] dan te erkennen dat het door hen geobserveerd gedrag het gevolg is van discriminatie" (Brehm et al. 2006: 143). Omdat de daders oprecht geloven dat de oorzaak voor de chaos bij de zondebok ligt, ziet de groep het ostracisme niet als een verwerpelijke vorm van discriminatie, maar als de enige, onvermijdelijke oplossing. Mensen passen hun gedrag aan om de groepsidentiteit en de eigen identiteit te beschermen. "De behoefte om het zelfbeeld en de zelfwaardering te behouden, beschermen en misschien wel te bevorderen is een heel belangrijke doelstelling die bepalend kan zijn voor percepties en gedragingen" (Brehm et al. 2006: 148). Individuen hebben nood aan het gevoel bij een bepaalde groep te horen voor hun zelfbeeld. De sociale identiteitstheorie stelt dat "personen de ingroep⁵ bevoordelen tegenover de uitgroep⁶, met het oog op het verhogen van de zelfwaardering" (Brehm et al. 2006: 156):

---

⁴ Zoals eerder vermeld in het gedeelte over Girards zondeboktheorie mogen we de sociaal-psychologische invulling van de term "stereotype" niet verwarren met de vier stereotypen van het zondebokmechanisme. Girard gebruikt de term veeleer in de betekenis van "principe" of "grondbeginsel". Voor sociaal psychologen slaat "stereotype" op "een opvatting die een groep personen met bepaalde groepeigenschappen associeert" (Brehm et al. 2006: 137).

⁵ "Ingroepen: groepen waarmee het individu een gevoel van lidmaatschap heeft, waartoe hij/zij het gevoel heeft te behoren en zijn/haar identiteit aan ontleent" (Brehm et al. 2006: 138).

⁶ "Uitgroepen: groepen waarmee het individu geen gevoel van lidmaatschap heeft, waartoe hij/zij niet het gevoel heeft te behoren, waaraan hij/zij geen identiteit ontleent" (Brehm et al. 2006: 138).

In zelfwaardering zijn twee componenten te onderscheiden: een persoonlijke identiteit en verschillende collectieve of sociale identiteiten, gebaseerd op de groepen waartoe men behoort. [...] Het positieve van de behoefte aan sociale identiteit is dat men trots is op de verbondenheid met anderen, zelf indien deze relatie geen directe voordelen oplevert (Gagnon & Bourhis, 1996). Het droeve aspect is echter dat men vaak behoefte heeft om de 'zij'-groep te kleineren, zodat de 'wij'-groep zelfverzekerder is. Religieuze passie, raciale en etnische eigenwaan en patriottisme zijn voorbeelden van de negatieve kant aan sociale identiteit. (Brehm et al. 2006: 156)

Brehm, Kassin, Fein, Mervielde en Van Hiel stellen dat “de drang tot beschermen van de ingroep” mogelijk “gevoed wordt door de bezorgdheid voor het zelf” (Brehm et al. 2006: 155). Groepsleden neigen soms tot discriminatie in het voordeel van de ingroep om de individuele zelfwaardering te beschermen, dit noemt men *ingroepfavoritisme* (Brehm et al. 2006: 156). Dit fenomeen is een mogelijke verklaring voor de handelingen van de vervolgers: door de zondebok te discrimineren denken daders dat zij de groepsidentiteit en hun eigen zelfwaardering beschermen. De vervolgers geloven dat zij zichzelf beschermen door te ijveren voor groepsbehoud, desnoods door ernstige vormen van discriminatie.

2.2.4. Motivaties voor een groep om bepaalde individuen uit te sluiten

Ik ga in wat volgt iets dieper in op de mogelijke redenen waarom een groep welbepaalde individuen uitsluit. Terwijl het bij stereotypen en discriminatie vooral over de attitudes van groepen ten opzichte van andere groepen ging, verschuiven we de aandacht hier iets meer naar reacties ten opzichte van leden uit de eigen groep. Hierbij komt de focus ook meer te liggen op de motivaties om anderen te discrimineren *binnen de eigen groep*. Volgens de sociale identiteitstheorie zijn er twee waarschijnlijke reacties bij het omgaan met ingroepleden met lage status: “ofwel loop je het risico dat de zelfwaardering in gevaar komt, ofwel moet je jezelf van de persoon of de groep in kwestie distantiëren” (Brehm et al. 2006: 159). Ik wil meteen op een belangrijk verschil met de zondeboktheorie wijzen. De sociale identiteitstheorie heeft het hier enkel over leden met een lage status; Girards principe van slachtoffersselectie stelt echter dat ook leden met zeer hoge status – leiders, koningen, rijken, machtigen – risico lopen om door de massa tot zondebok gemaakt te worden (Girard 1993: 27). De sociale identiteitstheorie neemt aan dat de zelfwaardering van een groep sterk samenhangt met de eigen zelfwaardering van individuen binnen de groep, maar dat deze er niet gelijk aan is. Niet alleen het gevoel van trots over de status van de ingroep is belangrijk voor de zelfwaardering; het respect dat men binnen een groep voelt speelt een al even grote rol (Brehm et al. 2006: 159). Een groep kan zich tegen bepaalde ingroepleden richten om het groepsbehoud veilig te stellen. “Als de ingroep voor de sociale identiteit belangrijk is, kan men om de integriteit van de ingroep te beschermen tegenover minder bekwame groepsleden uitermate wreed zijn (Branscombe et al., 1993)” (geciteerd in Brehm et al. 2006: 159). Zoals vermeld bij Girards zondeboktheorie is het makkelijker de schuld bij een ander te zoeken en zo de zelfwaardering te beschermen: “Persoonlijke defensieve motieven zijn vaak de aanleiding om anderen de schuld te geven voor eigen ongeluk of mislukking.” (Brehm et al. 2006: 116). Om onszelf te beschermen oordelen we niet altijd objectief, maar vertekenen we onze sociale percepties (Brehm et al. 2006: 115). Een bijkomende verklaring voor het gedrag van vervolgers is wat sociaal psychologen *geloof in een rechtvaardige wereld* noemen. Dit is “de opvatting dat men in het leven krijgt wat men verdient, wat verklaart waarom slachtoffers in diskrediet worden gebracht” (Brehm et al. 2006: 116). Dit geloof stelt vervolgers in staat om hun daden ten opzichte van slachtoffers te rechtvaardigen:

Melvin Lerner (1980) beweert dat de tendens om kritisch te staan tegenover slachtoffers voortvloeit uit een diep geworteld geloof in een rechtvaardige wereld. Volgens Lerner hebben mensen de behoefte om in een rechtvaardige wereld te geloven, een wereld waarin we ‘krijgen wat we verdienen’ en ‘verdienen wat we krijgen’, een wereld waarin hard werken en fatsoenlijk leven altijd vruchten afwerpen en luiheid en een zondig leven worden bestraft. Het tegenovergestelde geloven, is toegeven dat ook wij kwetsbaar zijn voor de gruwelijke speling van het noodlot. Om zich hiertegen te beschermen, keren ze zich tegen diegenen die minder geluk hebben en die ze niet kunnen helpen. Men neemt dus vaak aan dat luiheid de oorzaak is van armoede, dat slachtoffers van misdaad onvoorzichtig waren, dat afgeranselde vrouwen het geweld bij hun agressieve echtgenoot hebben uitgelokt en dat homoseksuelen met aids zedeloze mensen zijn. (Brehm et al. 2006: 116)

Dit is een mogelijke verklaring voor Girards vierde principe van de zondeboktheorie dat stelt dat de vervolgers noodzakelijkerwijs overtuigd moeten zijn van de schuld van de slachtoffers. Mensen beschermen zichzelf door “zich psychologisch van de slachtoffers te distantiëren, door hen te denigreren” (Brehm et al. 2006: 116). Men beschouwt de slachtoffers als schuldig om zichzelf zo veiliger te voelen voor mogelijk onheil en mislukking. Men zal de schuld op één persoon of een minderheid afschuiven om een gevoel van zekerheid te bewaren. Als vervolgers oprecht geloven in de schuld van de zondebok is de stap een stuk kleiner om “het slachtoffer te denigreren of te derogeren (geringschatten, kleineren)” (Brehm et al. 2006: 116). Discriminatie kan ook verklaard worden door de nood aan *cohesie* in een groep:

Cohesie [...] refereert aan de neiging van groepsleden om elkaars gezelschap op te zoeken en als groep bijeen te zijn en te blijven (Cartwright & Zander, 1960; Festinger, 1950). Cohesie kan positief zijn (beloningen die men als groepslid geniet) of negatief (kosten die gepaard gaan met het verlaten van de groep). [...] *Bedreigingen van in de groep zelf* – in de vorm van nijd en afgunst tussen groepsleden – *kunnen [...] de groepscohesie ondergraven* (Duffy & Shaw, 2000). (Brehm et al. 2006: 284, mijn cursivering)

Door de zondebok te verstoten verwijderd men, volgens de rede van de zondebok (Girard 1993: 135), de gehele oorzaak van de sociale crisis. Een enkel groepslid - de zondebok die de hele chaos binnen de gemeenschap symboliseert - wordt uitgesloten opdat de groep gered zou worden. Deze gedwongen uitsluiting gaat steeds gepaard met symbolisch en/of werkelijk geweld. Agressie ten opzichte van een uitgroep hangt samen met ontmenselijking. “Dehumanisering is de meest extreme vorm van ‘ons’ tegen ‘zij’, die leidt tot het wegvallen van alle religieuze en ethische remmingen tegenover het doden van mensen” (Brehm et al. 2006: 303). Deze dehumanisering blijkt een essentieel begrip in de theorievorming over sociaal ostracisme bij Bastian en Haslam.

2.2.5. Effecten van sociaal ostracisme op het verstoten individu

Zoals reeds vermeld is het gezelschap van anderen een fundamentele menselijke behoefte. “Anderen geven energie en besteden aandacht, stimuleren ons, verschaffen informatie en geven emotionele steun (Hill, 1987)” (geciteerd in Brehm et al. 2006: 315). Gebrek aan lidmaatschap in een groep heeft ernstige gevolgen voor het zelfbeeld van een individu. Het gevoel van eenzaamheid “dat ontstaat als gevolg van een tekort aan sociale relaties” kan erg schadelijk zijn voor een individu (Brehm et al. 2006: 316). Baumeister en Leary (1995) stellen dat de behoefte om erbij te horen een fundamenteel menselijk motief is. Net omdat deze nood zo fundamenteel is raken slachtoffers helemaal van streek als ze genegeerd, uitgesloten of gestigmatiseerd worden. “Deze fenomenen zijn vormen van ‘sociale dood’ (Leary, 2001; Williams et al., 2002)” (geciteerd in Brehm et al. 2006: 314). Affiliatie en interpersoonlijke relaties zijn van groot belang voor het geluk van een individu:

personen die een heel netwerk aan hechte sociale relaties hebben opgebouwd (minnaars, vrienden, medewerkers en familie) [zijn] gewoonlijk gelukkiger en meer tevreden over het leven [...] dan personen die meer geïsoleerd leven (Diener et al., 1999). (Brehm et al. 2006: 314)

Gestigmatiseerde individuen worden “ ‘door hun lidmaatschap van een bepaalde sociale groep of door bepaalde eigenschappen [...] doelpersonen van negatieve stereotypen, [worden] als abnormaal bestempeld [...] en [worden gedeprimeerd] in de maatschappij’ (Major & Crocker, 1993, p. 345)” (geciteerd in Brehm et al. 2006: 175). Discriminatie kan leiden tot “diepe frustraties” bij “doelpersonen van stigmatiserende stereotypen” (Brehm et al. 2006: 176). Gestigmatiseerde individuen ondervinden veel negatieve psychologische gevolgen door sociale uitsluiting:

Doelpersonen [kunnen] het gevoel krijgen zelf minder controle over hun leven te hebben. Ze kunnen immers niet meehelpen aan succes of falen. Individuen van lage statusgroepen kunnen zich eveneens door deze kwetsbaarheid bedreigd voelen, waardoor hun zelfwaardering dan uiteindelijk toch kan afnemen wanneer ze gediscrimineerd worden – zeker als ze reden hebben om te denken dat de discriminatie zal voortduren in de loop van de tijd (Schmitt et al., 2002). (Brehm et al. 2006: 177)

In mijn bachelorpaper over “Foucaults *Des espaces autres* en sociaal ostracisme in Toni Morrisons roman *Beloved*” (Vandenkerkhove 2010) heb ik Bastian en Haslams analyse van sociaal ostracisme reeds besproken. De behoefte zich thuis te voelen of ergens bij te horen is een essentiële drijfveer. Wanneer een individu deze behoefte ontzegd wordt, heeft dat verwoestende gevolgen. Als het hebben van een plaats binnen een groep cruciaal is voor onze ervaring van het menselijk zijn, dan ontwricht ostracisme ons bewustzijn van onszelf als leden van een onderling verbonden menselijke gemeenschap. Ostracisme kan ervaren worden als uitsluiting uit het mensdom, ontkenning van menselijkheid en als een primaire scheiding van de menselijke groep (Bastian & Haslam 2008: 107). Bastian en Haslam sommen een aantal belangrijke gevolgen van sociale uitsluiting op:

Social ostracism undermines people’s sense of belonging, control, self-esteem, and meaningfulness (Zadro, Williams, & Richardson, 2004), increases aggression (Twenge, Baumeister, Tice, & Stucke, 2001), reduces pro-social behavior (Twenge, Baumeister, DeWall, Ciarrocco, & Bartels, 2007), and impairs self-regulation (Baumeister, DeWall, Ciarrocco, & Twenge, 2006). (Bastian & Haslam 2008: 107)

Ook hier zien we dat sociale uitsluiting de zelfwaardering ernstig aantast en het individu belet om goed te kunnen functioneren. “Discriminatie kan leiden tot een daling van de prestatie van het gestereotypeerde individu” (Brehm et al. 2006: 143). Zelfcontrole of *zelfregulatie* wordt geschaad door sociaal ostracisme, waardoor het individu moeite heeft om zijn eigen gedrag te controleren⁷. Ook *zelfsturing* (of *self-monitoring*) wordt gestoord door sociale uitsluiting. Zelfsturing is “de neiging om het gedrag af te stemmen op de eisen van sociale situaties”. Dit maakt het ons mogelijk om verschillende “rollen” te spelen in verschillende situaties (Brehm et al. 2006: 89). Volgens Bastian en Haslam zijn er algemene psychologische mechanismen

---

⁷ “De verhoogde aandacht voor het zelf [kan ons] motiveren om het eigen gedrag te controleren en te streven naar de verwezenlijking van persoonlijke of maatschappelijke idealen. Om deze doelstellingen te bereiken [...] is het noodzakelijk dat we aan *zelfregulatie* doen, het proces dat ons in staat stelt onze gedachten, gevoelens, gedrag en behoeften te controleren en te veranderen (Carver & Scheier, 1998)” (geciteerd in Brehm et al. 2006: 77).

waarmee slachtoffers hun zelfwaardering en zelfbeeld beschermen wanneer ze uitgesloten worden. Typisch voor geostraciseerden is dat ze zich moeilijk een toekomst kunnen inbeelden. De situatie lijkt uitzichtloos, hierdoor verliezen slachtoffers hun hoop en blijven ze vastzitten in het heden. Slachtoffers van sociaal ostracisme weren zich tegen emotioneel leed en aversief zelfbewustzijn door op hun uitsluiting te reageren met gevoelloosheid, lethargie, verminderde empathie, met “a narrowly concrete focus on the immediate present” (Bastian & Haslam 2008: 108), door het ondernemen van actie te mijden en door niet voor zichzelf op te komen. Dit gaat gepaard met een gevoel van verminderde menselijke natuur: geostraciseerde individuen zien zichzelf meer als mechanische entiteiten dan als mensen. (Bastian & Haslam 2008: 107-108).

2.2.6. Dehumanisering ten gevolge van sociaal ostracisme

Naast het aantonen van deze algemene gevolgen van sociale uitsluiting willen Bastian en Haslam vooral de link tussen dehumanisering en sociale afzondering benadrukken⁸. Ze baseren zich daarbij op verschillende psychologische studies. Kelman (1976) stelt dat het ontkennen van lidmaatschap in een gemeenschap van onderling gerelateerde individuen een centraal aspect is van uitgestotenen behandelen als minder dan menselijk. Bij dehumanisering worden mensen volgens Bandura (1999) en Opatow (1990) buiten hun “morele kring” geplaatst en verliezen daardoor de rechten en aandacht die horen bij het menszijn. Genegeerd worden en met onverschilligheid behandeld worden zijn centraal bij zowel ontmenselijking als sociaal ostracisme. Slachtoffers van deze twee fenomenen hebben het gevoel uit de kring van menselijkheid te worden geweerd (Bastian & Haslam 2008: 107). De psychologen bespreken hierbij twee essentiële aspecten van humaniteit: menselijke uniciteit en menselijke natuur. Menselijke uniciteit verwijst naar eigenschappen die geacht worden mensen van andere dieren te onderscheiden: verfijning, deugdzaamheid of zedelijkheid, hoffelijkheid en hoger kenvermogen. Menselijke natuur of aard verwijst naar eigenschappen die gezien worden als gedeelde en fundamentele kenmerken van menselijkheid, zoals: emotionaliteit, warmte, cognitieve flexibiliteit en de mogelijkheid van een individu om onafhankelijk te handelen en zelf vrije keuzes te maken. Wanneer men mensen menselijke uniciteit ontzegt, dan stelt men die mensen impliciet of expliciet gelijk aan dieren; men ziet die mensen dan als kinderlijk, onvolwassen, inferieur of achterlijk. Het ontzeggen van eigenschappen van menselijke natuur gaat gepaard met het gelijkstellen van mensen met objecten of machines: koud, star, inert, met gebrek aan emotie en gebrek aan de capaciteit om onafhankelijke, vrije keuzes te maken (Bastian & Haslam 2008: 107). Het bijzondere aan dehumanisering bij sociaal ostracisme is dat het volgens Bastian en Haslam een wederkerig proces is. Sociaal ostracisme heeft duidelijk dehumaniserende gevolgen voor alle betrokken partijen. De slachtoffers en vervolgers dehumaniseren elkaar. Het als minder dan menselijk behandelen leidt niet alleen bij de uitgestotene tot een gevoel minder humaan te zijn, het leidt ook tot ontmenselijking van de dader. Alle betrokken partijen van sociaal ostracisme worden dus ontmenselijkt, waardoor een cyclus van dehumanisering ontstaat tussen slachtoffers en daders. Wanneer sociale betrekkingen worden verstoord, wordt ons gevoel van gemeenschappelijke menselijkheid verstoord, waardoor eigenschappen van menselijke natuur zowel dader als slachtoffer worden ontzegd (Bastian & Haslam 2008: 112). Deze idee van wederkerigheid zagen we ook al bij Girard. In het licht van het fenomeen mimetisme zien we dat slachtoffers en vervolgers elkaar als mimetisch model aannemen en hun gedrag dus aan elkaar spiegelen. Ook de hypothese dat te ver gedreven mimetisme leidt tot (symbolisch en/of werkelijk) geweld wordt gestaafd door de sociaal-psychologische stelling dat sociale

---

⁸ Voor dit deel baseer ik me op het theoretische gedeelte uit mijn bachelorproef (Vandenkerkhove 2010: 10-12).

uitsluiting leidt tot “sociale dood” (Brehm et al. 2006: 314). Samenvattend stellen we dat uitgestotenen zichzelf proberen te beschermen en aversief zelfbewustzijn te vermijden door zichzelf eerder als objecten dan als mensen te zien. Verstotenen beschouwen zichzelf emotioneel inert, koud en star. Ostracisme gaat ook gepaard met levensloosheid, gebrek aan de mogelijkheid om zelf vrije keuzes te maken en angst om voor zichzelf op te komen. Sociaal ostracisme heeft schadelijke effecten op het psychologisch functioneren van uitgestotenen. Slachtoffers voelen zich uitgesloten uit de menselijke klasse, alsof hun menselijkheid verminderd wordt en ze slechts als dieren (of zelfs minder) worden gezien. Het thuishoren in een groep is een fundamentele behoefte van de mens, frustratie van deze nood is zeer ongunstig. Geostraciseerden zien zichzelf als gesitueerd buiten de grenzen van de humaniteit. Uitgestotenen geloven niet dat ze de eigenschappen bezitten die fundamenteel zijn voor onze gedeelde humaniteit. Onderzoek rond sociale uitsluiting heeft aangetoond dat uitgestotenen verzwakte zelfregulatie ondervinden, moeite hebben zich aan te passen en neurotisch, anti-sociaal, vernietigend gedrag vertonen (Bastian & Haslam 2008: 112). Sociaal uitgesloten worden is kortom een dehumaniserende ervaring.

2.2.7. Parallellen tussen Girards zondeboktheorie en sociale psychologie

Het is duidelijk dat de zondeboktheorie en de sociaal-psychologische studies rond sociaal ostracisme elkaar aanvullen. Net zoals Girard in de zondeboktheorie beklemtonen sociale psychologen de “enorme kracht van sociale invloed[:] de wijze waarop mensen beïnvloed worden door echte of vermeende druk van anderen (Cialdini, 2004; Kiesler & Kiesler, 1969)” (geciteerd in Brehm et al. 2006: 232). Deze sociale invloed is een verklaring voor het mimetisch gedrag van mensen. Chartrand en Bargh toonden in 1999 aan dat volwassenen elkaar vaak onopzettelijk imiteren. Tijdens een psychologisch experiment imiteerden deelnemers onbewust het motorisch gedrag van de handlanger (persoon die meewerkt aan het onderzoek):

[Chartrand & Bargh] proberen dit onbewust gedrag te verklaren door te speculeren dat de interactie tussen personen vlotter verloopt indien ze hun gedrag synchroniseren. In overeenstemming met deze verklaring keerden ze de manipulatie om en gaven de handlanger de opdracht om op subtiele wijze de manieren van sommige deelnemers te imiteren maar van anderen niet. Hieruit bleek dat deelnemers van wie het gedrag door de handlanger geïmiteerd werd, een positievere attitude rapporteerden ten aanzien van de handlanger. De sociale functie van nabootsing blijkt tevens uit het feit dat men meer imiteert wanneer men sterk gemotiveerd is om te affiliëren (Lakin & Chartrand, 2003). (geciteerd in Brehm et al. 2006: 233-234)

Dit *kameleoneffect* lijkt sterk vergelijkbaar met mimetische begeerte. De basisidee bij beide fenomenen is dezelfde: mensen imiteren elkaars gedrag, bewust of onbewust, en dit heeft gevolgen voor de wijze waarop ze elkaar benaderen en evalueren. Toch moeten we oppassen wanneer we deze parallel aangeven: Chartrand en Bargh tonen hoe imitatie positief gehanteerd kan worden, maar Girards invulling lijkt vooral het negatieve te benadrukken. Bij Girard leidt overdreven mimetisme tot indifferentiatie en daardoor mogelijk tot een opwelling van het latente geweld in een samenleving. De sociale psychologie bevestigt Girards vermoeden dat de groep zeer veel macht kan uitoefenen op individuen. De massa dwingt groepsleden om op te gaan in groepsprocessen waarbij “het geheel (de groepsbeslissing of –prestatie) niet gelijk is aan de som van de delen (de attitudes en capaciteiten van de groepsleden)” (Brehm et al. 2006: 269). De groep overstijgt het individu zodat het machteloos staat tegenover bijvoorbeeld gewelddadige vormen van sociale exclusie.

Steunend op onderzoek concludeerden de Franse sociologen Gabriel Tarde (1890) en Gustave Le Bon (1895) dat collectieve beïnvloeding in wezen verlamdend is. Ze stelden dat individuen onder druk van een menigte anderen imiteren, onmenselijken of, erger nog, uitgroeien tot een oncontroleerbare massa. (Brehm et al. 2006: 278)

Een “oncontroleerde groep” kan veranderen “in een gewelddadige bende” (Brehm et al. 2006: 278). Dit bevestigt Girards vierde stereotype dat de macht van de massa en haar dorst naar geweld benadrukt. Escalerende mimetische begeerte kan uitmonden in collectief geweld:

Agressie kan uitgelokt worden door bijvoorbeeld het nabootsen van agressieve modellen, intense frustratie, verhoogde temperatuur, alcoholconsumptie of door de loutere aanwezigheid van wapens, wat op zich volstaat om agressieve gedachten en gedragingen uit te lokken. Naast deze gemeenschappelijke factoren speelt ook deïndividueel, het verlies van de individuele identiteit en het afnemen van de normale remmingen, een belangrijke rol bij het tot stand komen van agressief gedrag. [...] Philip Zimbardo (1969) merkt op dat opwinding, anonimiteit en een verminderde individuele verantwoordelijkheid gezamenlijk het ontstaan van deïndividueel bevorderen. (Brehm et al. 2006: 278-279, mijn cursivering)

We zien opnieuw de stelling bevestigd dat mimetisme kan leiden tot collectief geweld bij een oncontroleerbare massa. Het zondebokmechanisme is in essentie een groepsproces. Een van de belangrijkste drijfveren voor het aanduiden van een zondebok blijkt immers het groepsbehoud. Naast het belang van het behoren tot een groep leert de sociale psychologie ons ook hoe de zelfwaardering van uitgesloten aangetast wordt. In de analyse van *The Secret Scripture*, *Beloved* en *The Fixer* tracht ik te onderzoeken waarom de protagonist tot zondebok worden gemaakt door de gemeenschap en hoe de hoofdpersonages omgaan met de vernietigende psychologische effecten van sociaal ostracisme.

3. Toepassing

3.1. Synopsis romans

3.1.1. *The secret scripture*, Sebastian Barry, 2008

In het Ierland van 2006 schrijft Roseanne haar levensverhaal neer. De honderdjarige vrouw is sinds 1957 een patiënte in de psychiatrische instelling Roscommon Regional Mental Hospital. Roseanne groeide op in Sligo, een stad in het Noord-Westen van Republiek Ierland waar eerder een dorpsmentaliteit heerste. Roseanne had het niet makkelijk als dochter van presbyteriaanse ouders in een voornamelijk katholieke gemeenschap die erg wantrouwig stond tegenover protestanten. Bovendien was Joe Clear, Roseannes vader, politieagent tijdens de Irish Civil War van 1922-1923 wat het gezin nog minder geliefd maakte. Als jonge adolescente werd Roseanne er (ten onrechte of terecht) van beschuldigd een aantal jonge Irregulars te hebben verraden tijdens de burgeroorlog. De priester, Father Gaunt, en de inwoners van Sligo beschouwen de mooie Roseanne als verantwoordelijk voor de opsluiting en dood van enkele van die rebellen. Als wraak hiervoor werd Joe Clear enkele jaren later mishandeld en opgehangen door leden van de IRA. Roseannes moeder, Cissy Clear, leek hierdoor haar verstand te hebben verloren en werd opgesloten in Sligo Mental Hospital, Lunatic Asylum. Roseanne trouwde met de katholieke Tom McNulty. Haar schoonmoeder, schoonbroer Jack McNulty en Father Gaunt ijverden er echter snel voor het huwelijk te laten annuleren omdat er ten onrechte werd beweerd dat de protestantse Roseanne een buitenechtelijke relatie had. Jarenlang moest Roseanne in haar afgelegen huis blijven, zonder enige vorm van sociaal contact; ze werd door de hele gemeenschap verstoten. Toen ze onverwachts zwanger werd tijdens de Tweede Wereldoorlog, kon Roseanne op niemands hulp rekenen. Haar zoon werd meteen na de bevalling in een weeshuis geplaatst en zichzelf werd net zoals haar moeder geïnterneerd in de lokale psychiatrische instelling. Nadien werd ze naar Roscommon gebracht, waar ze opnieuw vereenzaamde. De hoofdpsychiater van Roscommon, Dr. Grene, moet bepalen of Roseanne ten onrechte in de instelling is geplaatst. Er zijn echter nauwelijks documenten te vinden over Roseanne's opname in de psychiatrische instelling. Bovendien is de hoogbejaarde Roseanne ernstig getraumatiseerd, zodat haar herinneringen niet steeds betrouwbaar zijn. Zo heeft ze herinneringen verdrongen van de nacht waarop ze de jonge rebellen betrapte, van de dood van haar vader, haar sociale isolement na de annulering van haar huwelijk en van de vele jaren dat ze opgesloten was in psychiatrische instellingen.

3.1.2. *Beloved*, Toni Morrison, 1987

Beloved vertelt het verhaal van een ontsnapte slavin, Sethe, en haar kinderen in Cincinnati, tussen 1854 en 1873. Wanneer Sethe de vernederingen op de plantage Sweet Home niet meer aankan, vlucht ze met haar kinderen naar haar vrijgelaten schoonmoeder, Baby Suggs. De eerste maand dat Sethe met haar kinderen in Baby Suggs huis verblijft, is het gezin opgenomen in de groep. De familie geniet respect binnen de gemeenschap, krijgt voortdurend bezoek en is geliefd. Op een dag komt Schoolteacher, de vroegere eigenaar van Sethe, haar echter op het spoor. Sethe kan de gedachte niet aan dat haar kinderen als slaven zouden opgroeien. Uit pure wanhoop slaat ze haar twee zonen bewusteloos en snijdt de keel van haar nog maar net kruipende dochter over. Stamp Paid, een bevriende ex-slaaf, kan nog net verhinderen dat ze ook haar jongste baby, Denver doodt. Wanneer Schoolteacher de dode peuter ziet, vertrekt hij zonder iemand mee te nemen. Na deze tragische gebeurtenis raken de vrouwen compleet geïsoleerd. De twee zonen hebben het overleefd maar vluchten uit angst voor hun moeder, Baby Suggs blijft de hele dag in bed liggen, Sethe gaat het huis enkel uit

om te werken, Denver groeit op tot een eenzaam, verlegen meisje. Alle zwarten mijden de familie en het huis waar de geest van de dode peuter rondwaart. Achttien jaar na de dood van het kind komt Paul D, een andere ex-slaaf van Sweet Home, het gezin opzoeken. Tijdens de jaarlijkse kermis zijn Paul D, Denver en Sethe even gelukkig. Een dag lang wordt het sociaal isolement van Sethe en Denver doorbroken en lijken ze aanvaard te worden door de groep die hen heeft uitgestoten. Even lijken het gezin en de gemeenschap niet onverschillig of vijandig te staan tegenover elkaar. Terug thuis treffen ze een jonge zwarte vrouw aan die zichzelf Beloved noemt, ze is de geest van de dode peuter. Beloved is enorm veeleisend en zorgt voor enorme spanningen in het huishouden. Wanneer Paul D ontdekt dat Sethe haar baby gedood heeft in de schuur, breken bij hem de stoppen los en verlaat hij haar. De situatie onttaardt en het gezin is geïsoleerder dan ooit. Uiteindelijk zal Denver werk zoeken en hulp vragen aan de anderen. De vrouwen van de zwarte gemeenschap verdrijven Beloved. Vanaf dat moment keert de rust terug en lijkt er terug hoop te zijn voor Sethe, Denver en Paul D.

3.1.3. *The fixer*, Bernard Malamud, 1966

Yakov Bok is een Joodse klusjesman in Tsaristisch Rusland. Het Rusland van 1911-1913 wordt geteisterd door antisemitisme. Wanneer zijn vrouw, Raisl, hem verlaat voor een andere man, vertrekt Yakov van het platteland. Yakov laat zijn dorp en zijn schoonvader Shmuel achter zich om werk te zoeken in de stad. Yakov verlaat de shtetl om een beter leven op te bouwen in Kiev, waar hij zijn joodse identiteit geheim houdt. Hij wordt aangenomen door Lebedev, een lid van de antisemitische Black Hundreds Society. Yakov verzwijgt dat hij joods is om de baan te kunnen krijgen en in een wijk te mogen wonen en werken die verboden is voor joden. In de bakstenenfabriek waar hij werkt als opzichter wordt Yakov genegeerd en gedenigreerd door de andere werknemers. Wanneer een christelijke, Russische jongen dood wordt gevonden in een grot tijdens Pascha, beschuldigt iedereen de joden. Zodra Yakovs afkomst aan het licht komt, wordt hij onterecht beschuldigd van rituele moord. Yakov wordt gearresteerd omdat hij Zhenia Golovs bloed zou gebruikt hebben om matzos te maken. Geïsoleerd in de gevangenis weigert Yakov een kindermoord te bekennen die hij niet gepleegd heeft. De openbare aanklager, de antisemitische Grubeshov, is vastberaden Yakov schuldig te laten verklaren. Bibikov, de magistraat, tracht de ware dader te vinden en Yakov te beschermen. In het politiebureau wordt Yakov hardhandig ondervraagd en door twee celgenoten in elkaar geslagen. Eenmaal overgeplaatst naar de gevangenis moet Yakov zijn baard laten staan, omdat hij er meer als een jood zou uitzien. Wanneer een andere gevangene Yakov er valselijk van beschuldigt de moeder van het dode kind te hebben willen omkopen, wordt Yakov van een groeps cel naar een isoleercel gebracht. In complete afzondering brengt Yakov de dagen door vol wanhoop, verveling en eenzaamheid. Yakov probeert niet gek te worden in zijn uitzichtloze situatie. Meer dan anderhalf jaar overleeft Yakov in de isoleercel met als enige gezelschap de afstandelijke cipiers en de wrede ondergevangenisdirecteur. Yakov verliest alle hoop wanneer hij ontdekt dat de enige die hem steunde, Bibikov, vermoord is. Na twee jaar klaagt Grubeshov Yakov eindelijk officieel aan zodat Yakov beroep kan doen op een advocaat, Ostrovsky. In de laatste scène wordt Yakov van de gevangenis naar het gerechtsgebouw gebracht. Onderweg staren vele antisemitische Russen de onschuldige Yakov aan vol weerzin en afschuw. Enkele joden in het getto roepen Yakovs naam om hem te steunen. Er wordt niet vermeld of Yakov schuldig wordt bevonden of wordt vrijgesproken.

3.2. Analyse romans

3.2.1. Girards vier principes van de vervolging

Om van vervolging te kunnen spreken moet er volgens Girard aan minstens twee van de vier principes van het zondebokmechanisme worden voldaan. Het eerste principe stelt dat er een sociale en culturele crisis is, die ontstaat door indifferentiatie. Ten tweede zijn er bepaalde taboeoverschrijdende misdaden die dit verval van verschillen in de hand werken. De zondebokken dragen steeds slachtofferkenmerken, die erg verschillend van aard kunnen zijn. Het laatste principe behelst de gevolgen van het zondebokmechanisme: de zondebok moet symbolisch of daadwerkelijk vernietigd worden. De vervolgers geloven dat men het sociale evenwicht enkel kan herstellen door het slachtoffer te vermoorden of uit de gemeenschap te verdrijven (Girard 1993: 33).

3.2.1.1. Eerste principe

De voedingsbodem voor het zondebokmechanisme is steeds de sociale crisis binnen een samenleving. Te ver gedreven mimetisme leidt tot een overdreven gelijkmaking van gedragingen van de leden in een groep. Deze indifferentiatie heeft een gevoel van chaos, machteloosheid en wanorde tot gevolg. De crisis brengt de menselijke betrekkingen in gevaar en veroorzaakt algemene verwarring (Girard 1993: 22-23).

Roseannes leven buiten de psychiatrie, van haar kindertijd in The Great War (Barry 2008: 9) tot haar volwassen leven voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, wordt gekenmerkt door onzekerheid en chaos. Ierland valt van de ene crisis in de andere. De Eerste Wereldoorlog lijkt geen enorme impact te hebben in Sligo, maar de Irish Civil War in 1922-1923 met nasleep in de late jaren '20 brengt een periode van grote sociale crisis met zich. De context van deze burgeroorlog is volgens Girard een perfecte voedingsbodem voor collectief geweld en het zondebokmechanisme. In deze algemene wanorde groeit Roseanne op:

the civil war was definitely fought in Sligo, and all along the western seaboard, with fierce application. The Free Staters had accepted the treaty with England. The Irregulars so-called had baulked at it like horses at a broken bridge in the darkness. Because left out of the whole matter was the North of the country, and it seemed to them that what had been accepted was an Ireland without a head, a body lopped off at the shoulders [...] There was a lot of hatred in Ireland in those times. I was fourteen, a girl trying to bloom up into the world. Fumes of hatred all about. (Barry 2008: 35)

Roseanne beschrijft de burgeroorlog als "Ireland in an unsafe time" (Barry 2008: 57). De nasleep van het conflict tussen Irregulars en Free Staters veroorzaakt een algemene crisis in de samenleving: "those hard dark years when the civil war was over, and the country was struggling to get off its knees" (Barry 2008: 68). Ook uit Dr. Grenes onderzoek blijkt het belang van de zorgwekkende omstandigheden: de precaire situatie van Ierland van de Civil War tot en met de Tweede Wereldoorlog heeft een enorme invloed op de levensloop van Roseanne. Dokter Grene bestudeert documenten van Father Gaunt om te weten te komen hoe Roseanne als dertiger in een psychiatrische instelling is beland:

[The document] is in two parts, the first detailing her earlier life up to her marriage, then the reasons for the annulment of that marriage [...]. It seems that this was followed by a period of tremendous disarray in her life, tremendous, really rather terrible and pitiable. This is

all long ago, in the savage fairytale of life in Ireland in the twenties and thirties, mostly, though the period of her greatest difficulty seems to have occurred actually during the years of the emergency, as de Valera referred to the Second World War. (Barry 2008: 141)

Rond het begin van de Tweede Wereldoorlog liet De Valera⁹ vele leden van de IRA ophangen of geselen (Barry 2008: 236). Dr. Grene schrijft dat iedereen fouten maakt in tijden van algemene crisis: “we are all brother and sister to [the] modern sins. And civil war is an evil that befalls all souls equally” (Barry 2008:238). Hierin zien we Girards idee van indifferentiatie: teveel gelijkheid door mimetisme veroorzaakt chaos.

In *Beloved* heerst er steeds spanning binnen de zwarte gemeenschap. De Fugitive Slave Law van 1850 geeft eigenaars het recht hun ontsnapte slaven terug te vorderen, ook in Noordelijke staten van de VS waar slavernij afgeschaft is. Bovendien hebben de ex-slaven het nog moeilijk met hun nieuwe vrijheid. De groep vrijgelaten en ontsnapte slaven leeft samen in schijnbare vrede, als gelijken. Baby Suggs is een geliefd lid van de zwarte gemeenschap. Wanneer ze een groot feest organiseert, worden de andere zwarten echter jaloeers. Deze gebeurtenis zet de gemeenschap op tegen haar familie en zal desastreuze gevolgen hebben voor het gezin. De familie komt alleen te staan tegenover de groep die hen teveel trots verwijt.

That’s how it began. [...] Ninety people ate so well, and laughed so much, it made them angry. They woke up next morning and remembered the meal-fried perch that Stamp Paid handled with a hickory twig [...]; the corn pudding made with cream; tired, overfed children asleep in the grass, tiny bones of roasted rabbit still in their hands – and got angry. [...] 124, rocking with laughter, goodwill and food for ninety, made them angry. Too much, they thought. Where does she get it all, Baby Suggs, holy? Why is she and hers always the centre of things? How come she always knows exactly what to do and when? Giving advice; passing messages; healing the sick, hiding fugitives, loving, cooking, [...], preaching, singing, dancing and loving everybody like it was her job and hers alone. (Morrison 2005: 161)

It made them furious. They swallowed baking soda, the morning after, to calm the stomach violence caused by the bounty, the reckless generosity on display at 124. Whispered to each other in the yards about fat rats, doom and uncalled-for pride. (Morrison 2005: 162)

De afkeuring van de andere zwarten verontrust Baby Suggs: “Her friends and neighbors were angry at her because she had overstepped, given too much, offended them by excess” (Morrison 2005: 163). Deze gemeenschap is er een van gelijken. Girard stelt dat een te grote gelijkheid onder groepsleden schadelijk kan zijn. Indifferentiatie kan immers leiden tot “mimetische rivaliteit” (Girard 1993: 79). De paradox van de mimetische begeerte ligt erin dat mimetische rivalen in hun gedrag steeds gelijkvormiger worden, terwijl ze elkaar net benijden omwille van een vermeend verschil (Girard 1993: 21). De jaloezie van de andere zwarten ten opzichte van Baby Suggs en haar gezin is duidelijk een vorm van overdreven mimetische begeerte. Door dit mimetisme zullen de vervolgers (de andere zwarten) en de slachtoffers van het sociaal ostracisme (Baby Suggs, Sethe en de kinderen) hun gedrag aan elkaar spiegelen: ze zullen elkaar negeren en dehumaniseren.

---

⁹ Éamon de Valera was een belangrijke aanvoerder van de Ierse strijd voor onafhankelijkheid van het Verenigd Koninkrijk. Hij was een leider van de voornamelijk katholieke anti-Treaty aanhangers in de Irish Civil War (1922-1923). In 1926 richtte hij de politieke partij Fianna Fáil of de Republikeinse Partij op. Hij bleef zijn hele leven lang een belangrijk politiek figuur in Ierland.

In het voorwoord van de uitgave van 2004 van *The Fixer* identificeert Jonathan Safran Foer de algemene crisis die Yakov Bok's lot sterk zal bepalen:

“The world” of the book is Kiev of 1911 – this is between the 1905 revolution and the overthrow of Russia’s last Tsar – and the precarious political climate has created a culture of paranoia. Latent fears and hatreds have become explicit and aggressive. (Malamud 2004: x)

In de kranten leest Yakov onheilspellende berichten. Het hele land lijkt geteisterd door crisis:

he devoured two newspapers every day, though they often gave him the shivers, both things reported as fact, and things hinted at; [...] Rasputin and the Empress, new plots of terrorists, threats of pogroms, and the possibility of a Balkan war. (Malamud 2004: 59)

Yakovs schoonvader waarschuwt hem voorzichtig te zijn in de stad. Volgens Shmuel werken de geagiteerde Russen in Kiev alles uit op de joden (Malamud 2004: 18). Shmuel geeft aan dat er spanning heerst en dat joden vaak slachtoffer worden van de sociale en culturele crisis. Het algemene antisemitisme in tsaristisch Rusland baart Yakov ernstige zorgen. Hij woont en werkt immers in een wijk die verboden is voor joden, onder het voorwendsel christelijk te zijn (Malamud 2004: 57). Yakovs advocaat, Ostrovsky, legt uit dat veel Russen de crisis willen wijten aan een “common enemy, the Jews” om interne strubbelingen te verbergen (Malamud 2004: 308). Volgens Ostrovsky is het makkelijker een zondebok aan te duiden dan de politieke crisis effectief op te lossen (Malamud 2004: 309-310). De vervolgers zijn overtuigd van de schuld van de zondebok alleen al omwille van zijn geloof. Hij is een jood, dus hij moet – volgens hun logica - wel schuldig zijn. Yakov wordt “imprisoned, starved, degraded, chained like an animal to a wall although he was innocent. Why? Because no Jew was innocent in a corrupt state, the most visible of its corruption its fear and hatred of those it persecuted” (Malamud 2004: 315). Ostrovsky benadrukt “that there was much more wrong with Russia than its anti-semitism” (Malamud 2004: 315). Het hele land is in crisis en dat maakt het mogelijk voor het zondebokmechanisme om in werking te treden.

3.2.1.2. Tweede principe

Misdaden die taboes overtreden werken indifferentiatie in de hand. Volgens Girard zijn er drie types misdrijven die de sociale banden ernstig aantasten en zelfs verwoesten. Ten eerste zijn er misdrijven ten opzichte van de symbolisch sterksten en de zwaksten in een gemeenschap, bijvoorbeeld respectievelijk een koning of een jong kind. Zowel Sethe, Roseanne als Yakov worden ervan beschuldigd een kind te hebben gedood. Vervolgens zijn er seksuele misdrijven, zoals nymfomanie in *The Secret Scripture*. Ten derde zijn er religieuze misdrijven, zo beweren de antisemitische vervolgers van Yakov Bok dat hij een kind ritueel offert voor matzos. Girard stelt dat al deze misdrijven de fundamenteën van de sociale hiërarchie aantasten (Girard 1993: 23). Deze misdrijven moeten niet werkelijk gepleegd zijn; de vervolgers moeten er enkel van overtuigd zijn dat de zondebok schuldig is aan de misdaden waarvan ze hem beschuldigen.

Roseanne overtreedt volgens haar vervolgers meerdere taboes: ze wordt beschuldigd van verraad, nymfomanie en kindermoord. In de ogen van de inwoners van Sligo is Roseanne een verraadster. Ze wordt er als jonge puber van verdacht een aantal jonge rebellen te hebben verkleed tijdens de burgeroorlog. De gemeenschap beschouwt haar als (onrechtstreeks) verantwoordelijk voor de executie van deze mannen (Barry 2008: 50-55). Bovendien wordt ze tijdens de vroege jaren '40 gezien als een zondige vrouw omdat ze een onwettig kind draagt. Niemand wil iets met haar te maken hebben omdat haar omgeving, de katholieke

gemeenschap van Sligo, seks buiten het huwelijk als een misdrijf ziet (Barry 2008: 259). Een aantal motieven van Roseannes vervolgers worden opgesomd in een document van de hand van Fr. Gaunt. Dr. Grene leidt veel af uit diens beschrijving van Roseannes leven:

[Fr Gaunt] betrays at every stroke an intense hatred if not of women, then of the sexuality of women, or sexuality in general. [...] It is also crystal clear that he regards her Protestantism as a simple, primal evil in itself. His anger that she would not let herself be made a Catholic at his request is absolute, long before she married her Catholic husband, and likewise remained what she was. This in itself for Fr Gaunt is a real perversion. So he believes from very early on that she is, if not evil, then stubborn, difficult, perhaps mysterious. [...] She has laid herself open to the eyes of the town, she has flaunted her beauty by, it must be said, merely being beautiful. It is as if she had tempted all of male Sligo, and then, having snared this Tom McNulty, a rising man in the new country, she chooses to abase herself before a wild creature like John Lavelle [...]. Then, having done such a thing, and having been duly offered assistance by Fr Gaunt, this assistance is rejected. You can feel his new fury here. Fury. She is put to live in an iron hut in Strandhill, where again she is like a magnet to the lusts of Sligo. Most terrible of all, Fr Gaunt having secured from Rome an annulment of her marriage, Roseanne then becomes mysteriously pregnant, and bears a child. Bears a child, says Fr Gaunt, and in a savage line of his own, containing only three words, he writes: 'And kills it.' (Barry 2008: 238-239)

In zijn getuigenis dehumaniseert Father Gaunt Roseanne op basis van drie slachtofferkenmerken: religie, schoonheid, sekse. Fr. Gaunt neemt wraak op een vrouw die hij niet kan controleren, een vrouw op wie hij geen vat heeft. We vernemen later dat Roseanne haar kind niet heeft gedood, maar dat men het van haar heeft afgenomen en in een weeshuis van de Sisters of Mercy heeft geplaatst. Het is duidelijk dat Fr. Gaunt alles doet om Roseanne in een slecht daglicht te plaatsen. De waarachtigheid van de beschuldigingen doet er minder toe dan de overtuiging van de vervolgers dat de zondebok schuldig is. De daders geloven dat Roseanne gestraft moet worden voor het overtreden van deze taboes.

Sethe pleegt een misdrijf ten opzichte van de zwaksten in de gemeenschap: jonge kinderen. Liever dan haar kinderen te laten opgroeien als slaven, slaat Sethe haar zonen neer met een spade en snijdt de keel van haar peuter over met een handzaag. In paniek vlucht Sethe naar de schuur om haar kinderen te beschermen zodra begrijpt dat haar voormalige eigenaar hen wil claimen:

if she thought anything, it was No. No. Nono. Nonono. She just flew. Collected every bit of life she had made, al the parts of her that were precious and fine and beautiful, and carried, pushed, dragged them through the veil, out, away, over there where no one could hurt them. Over there. Outside this place, where they would be safe. (Morrison 2005: 192)

Stamp Paid kan de kleine Denver nog net redden (Morrison 2005: 175) In de ogen van Schoolteacher zijn de slaven nu niets meer waard als bezit; hij vertrekt zonder iemand mee te nemen (Morrison 2005: 176). Sethe slaagt in haar opzet, maar betaalt er een dure prijs voor. ““I stopped him,” she said, staring at the place where the fence used to be. “I took and put my babies where they’d be safe”” (Morrison 2005: 193. Vlak na de ramp is Sethe in shock, “Neither Stamp Paid nor Baby Suggs could make her put her crawling-already girl? down.” (Morrison 2005: 178-179). Omdat ze niet tegenstribbelt, hangt de sheriff Sethe niet op. Het doden van een klein kind, een van de zwakste leden in een groep, is een ernstig taboe. Sethe zal volledig verstoten worden door de gemeenschap.

Het hoofdpersonage in *The Fixer* wordt beschuldigd van een misdrijf dat Girards eerste en derde type combineert: rituele moord op een kind. De doodgebloede, twaalfjarige Zhenia

Golov wordt gevonden in een grot. Het lichaam van de Russische, christelijke jongen zit onder de messteken (Malamud 2004: 4). De antisemitische Black Hundreds Society beschuldigt de joden van de moord. Meteen na de begrafenis van het kind delen chauffeurs van de baksteenfabriek waar Yakov werkt pamfletten uit met de boodschap: "Save Russia from the jews" (Malamud 2004: 4). 's Avonds in zijn kamer leest Yakov dat de joden verdacht worden van rituele moord:

Yakov [...] read that the boy had been bled to death for religious purposes so that the Jews could collect his blood and deliver it to the synagogue for the making of Passover matzos. (Malamud 2004: 4).

De verdenking valt op Yakov omdat een paar chauffeurs en Proshko hadden gezien hoe hij de vermoorde jongen ooit van het fabrieksterrein had verjaagd (Malamud 2004: 62-63, 67). Ook de kranten beweren dat het mogelijk een ritueel offer betreft: "The boy, according to Professor Y. A. Cherpunov at the Kiev Anatomical Institute, had been stabbed to death and bled white, "possibly for religious purposes."" (Malamud 2004: 68). Bovendien beweert Marfa Golov, de moeder van de jongen, dat haar zoon een zeer religieus kind was dat aspireerde priester te worden, wat de moord op de jongen nog gruwelijker lijkt te maken voor de Russen (Malamud 2004: 118-119). Father Anastasy, een geestelijke 'gespecialiseerd' in het jodendom, beweert dat "Christ-hating Jews" door de eeuwen heen talloze onschuldige christelijke kinderen hebben doodgemarteld (Malamud 2004: 130). Hij beweert dat joden kinderen ritueel vermoorden om Satan te vereren:

The murder of Christian children and the distribution of their blood among Jews are a token of their eternal enmity against Christendom, for in murdering the innocent Christian child, they repeat the martyrdom of Christ. Zhenia Golov, in the loss of his own warm blood, symbolizes to us our Lord's loss of his precious lifeblood, drop by cruel drop, as he hung in pain on the wooden cross to which the anti-Christ had nailed him. (Malamud 2004: 130)

Hierna zet Father Anastasy nog een hele theorie uiteen over zogezegde rituele moorden, andere wreedheden en zwarte magie door joden. Hij houdt ook vol dat joden bloed van geofferde christenen gebruiken om matzos te bakken (Malamud 2004: 130-133). Openbare aanklager Grubeshov ondervraagt Yakov over dergelijke matzo, het brood dat joden eten tijdens de week van Pascha. In Yakovs kamer is matzo gevonden van een oude jood die hij heimelijk had geholpen. De antisemitische ambtenaren zien een misdrijf in het bezitten van dit brood omdat ze geloven dat joden matzo gebruiken voor hekserij (Malamud 2004: 100-102). De bijgelovige Russen zijn bang voor wat ze als "Jewish magic" beschouwen (Malamud 2004: 109). Proshko en de bestuurders beweren dat andere joden een stal in de bakstenen fabriek in brand hebben gestoken met magie: "They had said some magic words from a Zhidy book" (Malamud 2004: 115). In Yakovs eerste aanklacht – die er pas na twee jaar gevangenschap komt – staat echter niets over rituele moord (Malamud 2004: 281). Deze aanklacht verdwijnt mysterieus en in een tweede versie "the blood murder charge had been violently revived. [...] Once again Yakov Bok was accused of murdering the innocent boy in order to drain his body of blood necessary for the baking of Passover matzos and cakes" (Malamud 2004: 295).

3.2.1.3. Derde principe

Het slachtoffer is niet volledig willekeurig, maar wordt aangeduid op basis van transculturele kenmerken voor slachtoffersselectie. Het zijn niet zozeer de misdaden op zich, maar veeleer het feit dat slachtoffers tot bepaalde categorieën behoren die hen aan vervolging blootstellen

(Girard 1993: 26). Slachtoffers van discriminatie maken vaak deel uit van etnische en religieuze minderheden. Yakov is de enige jood in een orthodoxe buurt, Roseanne is een van de weinige protestanten in het voornamelijk katholieke Sligo. Ook krankzinnigheid en sociale abnormaliteit verhogen het risico om vervolgd te worden door de groep. Alle extreme eigenschappen, zowel negatief als positief, kunnen in tijden van crisis leiden tot discriminatie: dus niet enkel lelijkheid en zwakte, maar ook schoonheid en succes (Girard 1993: 27). De schoonheid van Roseanne en Sethe wordt bijvoorbeeld voortdurend bevestigd. Yakov heeft een leidinggevende functie op zijn werk, maar zal door zijn jaloerse, antisemitische minderen beschuldigd worden van kindermoord. Ook sekse kan een beslissende rol spelen bij slachtoffersselectie. Zo is Roseanne een doorn in het oog voor haar misogyne omgeving. Vaak combineren meerdere slachtofferkenmerken zich in één individu, waardoor hij/zij nog meer risico loopt om door de massa als zondebok aangeduid te worden (Girard 1993: 63).

Schoonheid

In *The Secret Scripture* wordt Roseannes schoonheid voortdurend aangehaald. Ook haar moeder, Cissy Clear, is erg knap (Barry 2008: 68, 69). Zelfs in dossiers van Sligo Psychiatric Hospital heeft men het over Roseannes schoonheid: “She is described as a person of ‘quite exceptional beauty’” (Barry 2008: 283). Dr. Grene merkt op “how beautiful she must have been, if she is so oddly beautiful now at one hundred years old” (Barry 2008: 205). Al snel blijkt dat deze schoonheid Roseanne, noch haar moeder veel geluk heeft gebracht: “I thought once that beauty was my best possession. Perhaps in heaven it might have been. But in these earthly fields it was not.” (Barry 2008: 95). Wanneer haar einde nadert, schrijft Roseanne: “All that remains of me now is a rumour of beauty” (Barry 2008: 278). Het lijkt alsof haar bestaan nauwelijks betekenis heeft gehad, alsof ze het als mens niet waard is herinnerd te worden, behalve dan om haar schoonheid. Knap zijn is noch voor dochter, noch voor moeder Clear een voordeel: “I do believe my mother suffered strangely under her halo of beauty”, zegt Roseanne (Barry 2008: 8). Beide vrouwen zijn ooit (terecht of onterecht) opgesloten in een psychiatrische instelling. Fr. Gaunt noemt Roseanne “the most beautiful girl we have ever seen in Sligo” wanneer hij haar probeert uit te huwelijken (Barry 2008: 97, 99). De priester ziet Roseannes schoonheid echter vooral als een mogelijk gevaar: “Roseanne, you are a very lovely young girl, and as such I am afraid, going about the town, a mournful temptation, not only to the boys of Sligo but also, the men” (Barry 2008: 98). Schoonheid is hier onmiskenbaar een kenmerk voor slachtoffersselectie.

Terwijl schoonheid in *The Secret Scripture* steeds verbonden zal blijken met krankzinnigheid, gaat schoonheid in *Beloved* gepaard met koelheid. Dit wordt vooral geïllustreerd in Paul D's beschrijvingen van Sethe:

Halle's girl – the one with iron eyes and backbone to match. [...] though her face was eighteen years older than when he last saw her, it was softer now. [...] A face too still for comfort; irises the same color as her skin, which, in that still face, used to make him think of a mask with mercifully punched-out eyes. [...] [Her eyes] were like two wells into which he had trouble gazing. Even punched out they needed to be covered, lidded, marked with some sign to warn folks of what that emptiness held. (Morrison 2005: 10).

Paul D vertelt over de aantrekkingskracht van de jonge Sethe met haar stalen blik. De vijf mannelijke slaven op Sweet Home waren allemaal verliefd op de mooie Sethe, maar lieten haar respectvol met rust (Morrison 2005: 13, 27).

Religie

Roseanne en haar gezin zijn presbyteriaans, terwijl de meeste mensen in Sligo katholiek zijn (Barry 2008: 19). Het feit dat de Clears een religieuze minderheid vormen binnen hun omgeving heeft een rampzalige invloed op de levensloop van zowel vader, moeder als dochter. Roseanne vertelt dat haar vaders geloof aanvankelijk geen moeilijkheid vormt: “there is seldom a difficulty with religion where there is friendship. And it was only later that this distinction in him made any difference” (Barry 2008: 20). Religie kan echter wel een probleem vormen in een periode van sociale crisis en indifferentiatie. In tijden van chaos, gepaard met overdreven mimetisme, wordt religie mogelijk wel als distinctief beschouwd. Door hun geloof horen Joe Clear en zijn familie er nooit helemaal bij. Hun geloof maakt hen tot buitenstaanders. “As a Presbyterian he might be thought to have no place in the Irish story. [...] The only wicked thing he thought that Rising [of 1916] enshrined was its peculiar Catholic nature, from which of course he felt excluded” (Barry 2008: 37). In Joes ondervraging door een paar jonge rebellen blijkt dat Presbyterianen niet vertrouwd worden in de voornamelijk katholieke gemeenschap: “we are Irishmen. Maybe that is something you don’t know anything about?” ‘I hope I am an Irishman too,’ said my father, and I knew he was offended by the remark. Truth was, Presbyterians were not much loved in Sligo” (Barry 2008: 41). De McNultys zijn katholiek en soms lijkt Tom zijn echtgenote te verwijten dat zij protestants is. Dit verwijt zien we ook in de subtiele vijandigheid van Jack McNulty: “I don’t think he thought much of the great Presbyterian tradition in Ireland” (Barry 2008: 155). Door Roseannes hele leven heen speelt religie steeds een rol. Haar geloof is een van de eigenschappen die haar uiteindelijk haar vrijheid zullen kosten.

Jodenhaat is algemeen verspreid in tsaristisch Rusland. Shmuel, Yakovs schoonvader, waarschuwt hem om niet naar Kiev te gaan: “It’s a dangerous city full of churches and anti-Semites” (Malamud 2004: 10). Yakov houdt zijn joodse identiteit verborgen om werk te kunnen vinden en niet tot het joodse getto verbannen te worden. Yakov is bang wanneer hij de antisemitische pamfletten leest die beweren dat de jongen ritueel door joden neergestoken is. Yakov is “numb with fear that he would be recognized as a Jew and ordered out” (Malamud 2004: 30). Hij beseft dat zijn religie een gevaar kan betekenen als de inwoners van Kiev overgaan tot pogroms:

He was worried because the brick factory where he worked was in the Lukianovsky District, one in which Jews were forbidden to live. He had been living there for months under an assumed name and without a residence certificate. And he was frightened of the pogrom threatened in the newspaper. (Malamud 2004: 4).

Yakov is terecht bezorgd, hij heeft al eerdere pogroms meegemaakt. Wrede misdaden tegen joden waren geen uitzonderingen:

[Yakov] had lived through a pogrom when he was a schoolboy, a three-day Cossack raid. On the third morning when the houses were still smoldering and he was led, with a half dozen other children, out of a cellar where they had been hiding he saw a black-bearded Jew with a white sausage stuffed into his mouth, lying in the road on a pile of bloody feathers, a peasant’s pig devouring his arm. (Malamud 2004: 4-5).

Op de begrafenis van de jongen blijkt hoe hardnekkig het antisemitisme in Kiev is:

When the coffin was lowered into the grave, hundreds of leaflets exploded into the air: WE ACCUSE THE JEWS. A week later the Kiev Union of Russian People, together with members of the Society of the Double-Headed Eagle, placed a huge wooden cross on the

grave of the boy [...] at the same time calling on all good Christians [...] to preach a new crusade against the Israelitic enemies. "They want nothing less than our lives and country! People of Russia! Have pity on your children! Avenge the unfortunate martyrs!" This is terrible, Yakov thought, they want to start a pogrom. (Malamud 2004: 68)

Zelf hecht Yakov nauwelijks belang aan religie. "Yakov had rarely been inside the synagogue in recent years" (Malamud 2004: 16). Hoewel hij joods is van afkomst, Hebreeuws spreekt en de Psalmen kent, gelooft hij niet in God en kent hij de Torah en Talmud nauwelijks. Hij is ongelovig en niet praktiserend (Malamud 2004: 6-7). "I am not a religious man. I was when I was young but lost my belief" (Malamud 2004: 86). Zichzelf areligieus noemen tegen de politie zal echter in Yakovs nadeel spelen. Nadat zijn echtgenote hem heeft verlaten, scheert Yakov zijn baard af, zodat alle joden vinden dat hij er uitziet als een goj¹⁰ (Malamud 2004: 9). Door zijn uiterlijk te veranderen, beschermt Yakov zichzelf ook: hij verkleint de kans om als jood geïdentificeerd te worden en dus de kans om slachtoffer te worden van jodenhaat en vervolging. In de gevangenis zal het hem verboden worden zich te scheren, zodat zijn baard erg lang wordt. "That's to keep you looking more like a Jew" verklaart een van Yakovs cipiers (Malamud 2004: 192). Op deze manier willen de vervolgers het slachtofferkenmerk 'jood' extra benadrukken.

Krankzinnigheid

Het is niet moeilijk voor Father Gaunt om Roseanne krankzinnig te laten verklaren in *The Secret Scripture*. Net doordat ze zoveel verschillende slachtofferkenmerken bezit – schoonheid, protestantisme, vrouw, kind van politieagent en psychiatrisch patiënte – kan de machtige Fr. Gaunt haar zonder veel moeite laten interneren. Roseanne vertelt dat na haar vaders dood "my mother's wits were [...] in an attic of her head which had neither door nor stair" (Barry 2008: 96). Daarvoor gedroeg Cissy Clear zich ook al vaak apathisch en afwezig. Hoewel haar geheugen de getraumatiseerde Roseanne hierover in de steek laat (Barry 2008: 84, 155), weten we als lezers dat haar moeder wel degelijk als patiënt in Sligo Lunatic Asylum was opgesloten (Barry 2008: 282). Roseanne meent zich wel te herinneren dat Fr. Gaunt haar aanraadde om haar moeder in een psychiatrische instelling te laten plaatsen. "Your mother, Roseanne, is a very sick woman." All right, I had not heard this expressed, and it shocked me to hear it. But, yes, I knew that to be true. 'More than likely,' he said, 'you will need to commit her to the asylum' (Barry 2008: 100). Roseannes moeder verzorgt zichzelf niet meer na de moord op haar echtgenoot: "After my father died, my mother, already a silent person, probably in the terms of this institution declined even further" (Barry 2008: 135). De hoofdpsychiater van Sligo Psychiatric Hospital bevestigt aan Dr. Grene dat Roseannes moeder in 1941 in de psychiatrie stierf. Hij beschrijft haar, op basis van oude dossiers, als "severely deranged" (Barry 2008: 282). Waanzin en schoonheid gaan steeds hand in hand in *The Secret Scripture*: "My poor beautiful mad ruined mother" (Barry 2008: 120). Iemand waanzinnig verklaren blijkt een perfecte manier om slachtoffers uit te sluiten. Roseanne vraagt Fr. Gaunt verbouwereerd of ze gescheiden is van Tom McNulty, waarop hij kwaad reageert: "There is no divorce in the Catholic Church. The marriage never existed. By reason of insanity at the time of the contract" (Barry 2008: 232). Father Gaunt geeft "the condition of your mother, which we may assume was hereditary" als reden voor deze beschuldiging van waanzin (Barry 2008: 232). Fr. Gaunt beweert dat deze zagezegd erfelijke waanzin zich bij Roseannes moeder uitte als "an extreme retreat into herself, in [Roseannes] case, a pernicious and chronic nymphomania" (Barry 2008: 232). Iedereen gaat er immers ten onrechte van uit dat ze een affaire heeft gehad met ene John Lavelle. De zagezegd krankzinnige zondebok wordt volledig uitgesloten door de misogyne gemeenschap.

---

¹⁰ Goj: niet-joods

Hoge positie en prestige binnen de groep

Ook het bekleden van een machtspositie binnen een groep kan een slachtofferkenmerk zijn. Net het feit dat Baby Suggs en haar familie prestige genieten binnen de gemeenschap zal hen fataal worden. Baby Suggs is een leidersfiguur, alle groepsleden luisteren naar haar preken in de Clearing. De andere zwarten worden echter jaloers na Baby Suggs' weelderige feest met de overdaad aan eten en drinken. Het prestige van de familie zal zich tegen hen keren. Voor het feest is het gezin een van de meest gerespecteerde families, erna zullen ze niets meer betekenen en volledig uitgesloten worden (Morrison 2005: 4, 102-105, 210-211).

Yakov wordt door de eigenaar van de bakstenenfabriek persoonlijk aangesteld als opzichter, waardoor hij meer autoriteit heeft dan andere werknemers. Bovendien is Yakov verantwoordelijk voor het uitkeren van de lonen (Malamud 2004: 46-48). Lebedev weet dat zijn personeel steelt en wil dat Yakov een oogje in het zeil houdt (Malamud 2004: 55). Ploegbaas Proshko bedreigt Yakov zodra hij ontdekt dat Yakov hen in de gaten houdt: "Listen, my friend, when a dog puts his nose into shit, he gets it dirty. You have a long nose [...]. A man with a nose like that ought to be careful where he puts it" (Malamud 2004: 57). Na Yakovs arrestatie beschuldigt Proshko hem van diefstal waarop Yakov onthutst reageert:

"You're a liar," Yakov said, trembling, "you're the thief and you're putting it on me. You and your drivers stole thousands of bricks from Nikolai Maximovitch, and you hated me for watching you so you couldn't steal more." (Malamud 2004: 113).

Sociale abnormaliteit

In *The Secret Scripture* beseft Dr. Grene dat veel van zijn patiënten vooral om sociale redenen in de psychiatrie zijn opgenomen en dat waanzin vaak een drogreden is. Hij houdt rekening met het belang van "sociale abnormaliteit" wanneer hij begint aan "a task long avoided, which is to establish what circumstances brought in some of the patients, and whether indeed, as was tragically true in some cases, they were sectioned for social rather than medical reasons. Because I am not so great a fool as to think that all the 'lunatics' in here are mad, or ever were, or were before they came here and learned a sort of viral madness" (Barry 2008: 17). "Sociale abnormaliteit" is volgens Girard een slachtofferkenmerk (Girard 1993: 27) en dit kan de opsluiting in een psychiatrische instelling om sociale redenen verklaren. Individuen die abnormaal gedrag vertonen kunnen uit de gemeenschap geweerd worden. Uitsluiting is een van de manieren voor een groep om individuen te bestraffen die taboes overschrijden.

3.2.1.4. Vierde principe

Hoewel de zondebok een zeer zwakke positie heeft binnen de groep, zien de vervolgers hun slachtoffer toch als uitermate schadelijk (Girard 1993: 23). Het zondebokmechanisme kan enkel werken als de vervolgers oprecht geloven in "de denkbeeldige schuld en verantwoordelijkheid van de slachtoffers" (Girard 1993: 52). De daders zijn ervan overtuigd dat de zondebok vernietigd moet worden om de crisis op te lossen. Het collectieve geweld ten opzichte van de zondebok kan zich uiten in sociaal ostracisme. In plaats van het slachtoffer te vermoorden, wordt de zondebok dan enkel op sociaal niveau vernietigd. Wanneer de zondebok uit de samenleving verstoten wordt, ontnemen de vervolgers hem een plaats binnen de gemeenschap. Deze uitsluiting heeft ernstige psychologische gevolgen voor het slachtoffer, dat noch door de groep noch door zichzelf als menswaardig wordt beschouwd. Het dehumaniseren van het slachtoffer betekent een symbolische vernietiging van de zondebok. Sethe, Roseanne en Yakov sterven alledrie een sociale dood.

Het is noodzakelijk dat de vervolgers overtuigd zijn van de schuld van de zondebok. Roseanne is een getraumatiseerde en dus onbetrouwbare verteller, daarom weten we niet of ze de waarheid spreekt over haar nachtelijke ontmoeting met de jonge Irregulars: “To this day, I swear by my God, I do not know how it happened. Someone else or others surely know, or did while they lived. *And maybe the exactly how of it is not important, never was, but only, what certain people thought had happened*” (Barry 2008:51, mijn cursivering). Door het onontbeerlijke geloof van de daders in de verantwoordelijkheid van hun slachtoffer, doet het er eigenlijk niet toe dat we nooit absolute zekerheid zullen krijgen over wat er die nacht gebeurd is. De inwoners van Sligo *geloven* dat Roseanne de rebellen verklikt heeft, dat is het enige wat telt. Iedereen is ervan overtuigd dat de jonge Roseanne de Free Staters heeft ingelicht. Iedereen in Sligo heeft wel een versie van de gebeurtenissen in die bewuste nacht. De feiten blijken minder belangrijk dan de geruchten die de ronde gaan:

Perhaps in later years I heard versions of that night that didn't fit my own memory of it, but all the same, there was always one great constant, that I had stopped in my path to fetch Fr Gaunt and told my tale to the Free State soldiers, either at my father's bidding or by my own instincts. The fact that I never saw the soldiers, never spoke to them, never even thought of doing so – for would that not have put my father possibly in further danger? – is in the informal history of Sligo neither here nor there. (Barry 2008: 56)

Of Roseanne de jongens effectief heeft verraden, is van geen belang bij het zondebokmechanisme. De enige noodzaak voor het functioneren van dit proces is de overtuiging die de vervolgers hebben van de schuld van de zondebok.

Girard stelt met het vierde principe dat vervolging steeds gepaard gaat met geweld. Zo was geweld ten opzichte van de civiele bescherming een doodnormale zaak tijdens de Irish Civil War. De ‘auxiliary police’ en andere bijzondere troepen werden vooral opgericht als “answer to the various ‘outrages’ of the war of independence, consisting mostly of the ambushing and shooting of soldiers and police – the crown forces as they used to say” (Barry 2008: 158). Er komen represailles na de arrestatie van de jonge Irregulars die door Joe en Roseanne Clear betrappt werden:

The recapture of the guns and documents and the killing of the man caused a subterranean furor in the circles involved in hiding them. Orders were issued no doubt for any and every possible act of reprisal against the police. But this did not happen immediately, long enough for Roseanne and her family to experience living day by day and minute by minute under this pressing tide of dread. (Barry 2008: 160)

Het gezin Clear moet gedurende enkele jaren constant leven met de angst voor wraakacties van de oproerlingen. Er heerst een constante dreiging van geweld. Dr. Grene schrijft hier het volgende over na het lezen van Fr. Gaunts documenten:

[Roseanne] was it seems the child of a police sergeant in the Royal Irish Constabulary [...]. De Valera, as a young leader during the war of independence, had declared that any member of the police could be shot if they in any way obstructed the aims of the revolutionary movement. So such individuals, though Irish and for the most part Catholic (Roseannes father was Presbyterian), and their families lived under constant threat and in real danger (Barry 2008: 142- 143)

In periodes van sociale crisis heeft geweld de vrije hand. Collectief geweld lijkt gerechtvaardigd tijdens een algemene crisis. Roseannes vader is een van de vele politieagenten die in elkaar worden geslagen en vermoord. Op een avond wordt de dronken

Joe Clear ontvoerd naar het kerkhof. Een aantal mannen van de IRA slaan hem met hamers en proberen hem uit het raampje van de toren op het kerkhof te duwen. De jonge Roseanne hoort en ziet dit vermoedelijk gebeuren onder aan de toren, waardoor ze ernstig getraumatiseerd wordt. De rebellen slagen er niet in Roseannes vader uit het raam te duwen en hangen hem op in een verlaten huis (Barry 2008: 186-188).

Joden worden voortdurend gediscrimineerd en gedehumaniseerd in tsaristisch Rusland. Yakov verbergt zijn afkomst omdat hij bang is voor de wreedheid van antisemieten die joden als ongedierte zien:

“Anyway, God save us all from the bloody Jews,” the boatman said as he rowed, “those long-nosed, pock-marked, cheating, bloodsucking parasites. They’d rob us of daylight if they could. They foul up the earth and air with their body stink and garlic breaths, and Russia will be done to death by the diseases they spread unless we make an end to it. A Jew’s a devil – it’s a known fact – and if you ever watch one peel off his stinking boot you’ll see a split hoof, it’s true. I know, for as the Lord is my witness, I saw one with my own eyes. He thought nobody was looking, but I saw his hoof as plain as day.” [...] “Day after day they crap up the Motherland,” the boatman went on monotonously, “and the only way to save ourselves is to wipe them out. I don’t mean kill a Zhid now and then with a blow of the fist or kick in the head, but wipe them all out [...]. I say we ought to call our menfolk together, armed with guns, knives, pitchforks, clubs – anything that will kill a Jew – and when the church bells begin to ring we move on the Zhidy quarter [...] bashing in their brains, stabbing their herring-filled guts, shooting off their snotty noses, no exception made for young or old, because if you spare any they breed like rats and then the job’s to do all over again. And then when we’ve slaughtered the whole cursed tribe of them [...] we’ll pile up the corpses and soak them with benzine and light fires that people will enjoy all over the world. [...] the time’s not far off when everything I say, we will do, because our Lord, who they crucified, wants his rightful revenge.” (Malamud 2004: 28)

We zien in deze antisemitische monoloog hoezeer de botenverhuurder, zoals vele andere Russen, overtuigd is in de correctheid van zijn racistische opvattingen over joden. Als joden in de ogen van de vervolgers werkelijk schuldig zijn aan het bevuilen en besmetten van de samenleving, dan is de stap naar collectief geweld ten opzichte van joden klein. De antisemitische Russen in *The Fixer* zijn er heilig van overtuigd dat al het kwaad van joden komt en die daarom vernietigd moeten worden. Geweld tegenover joden wordt niet gezien als iets verwerpelijks, maar als een noodzaak. De christelijke vervolgers zien de uitroeiing van de joden als een opdracht van God. Wanneer Yakov gearresteerd wordt voor kindermoord, laten de politieagent hem in het midden van de straat lopen. Mensen staren hem aan, mompelen en roepen hem na. De publieke vernedering kwetst Yakov. De massa wordt wild wanneer iemand “Zhid” roept; de rest van de groep imiteert dit mimetisch model en scheldt Yakov uit voor “murdering Jew”. Het blijft niet bij vloeken, de voorbijgangers gooien hout naar het hoofd van de zondebok tot een politieagent hen dat verbiedt (Malamud 2004: 71-72). De groep laat zich moeilijk bedwingen omwille van de honger naar geweld. In de cel panikeert Yakov: “[he] envisioned terrible things happening to him, ending by being torn apart by a mob” (Malamud 2004: 72). Zelf beschrijft Yakov zijn vervolging als een “vicious hunt for a guilty Jew” (Malamud 2004: 155).

Naast ‘daadwerkelijk’ geweld (moord, mishandeling) kunnen zondebokken ook slachtoffer worden van symbolisch geweld, dat daarom niet minder reëel is. Sociale uitsluiting kan gezien worden als een symbolische vorm van moord in Girards zondeboktheorie. Roseanne voelt dit zelf ook zo aan: “Yes, how well I remember the day my father was let go from the cemetery, a living man exiled from the dead. That was a little murder also” (Barry 2008: 63).

Joe Clearys zelfbeeld wordt ernstig aangetast door zijn ontslag en dat heeft repercussies voor het hele gezin: “to lose the job was to lose in some extraordinary fashion himself” (Barry 2008: 65). Een plaats binnen de gemeenschap ontnomen worden kan ervaren worden als sociale dood. Het niet behoren tot een groep houdt een risico in voor het goed functioneren van een individu: sociaal ostracisme kan aanleiding geven tot passiviteit, verminderde zelfregulering en een verminderd zelfbeeld bij slachtoffers (Bastian & Haslam 2008: 107-108). Sociale exclusie kan ervaren worden als uitsluiting uit het mensdom, ontkenning van menselijkheid en als een primaire scheiding van de menselijke groep (Bastian & Haslam 2008: 107).

3.2.2. Afkeuren van het individu door de groep

Zowel in de theorie over het zondebokmechanisme als over sociaal ostracisme blijkt de enorme macht van de groep. Wanneer het gedrag van een individu wordt afgekeurd door de andere leden van de groep, kan dit ernstige gevolgen hebben. Als we anderen bekijken door “de lenzen van groepsidentiteit” lijkt het veel minder wreed om uitgestotenen te kwetsen en te negeren (Brehm et al. 2006: 136). “Als de ingroep voor de sociale identiteit belangrijk is, kan men om de integriteit van de ingroep te beschermen tegenover minder bekwame groepsleden uitermate wreed zijn (Branscombe et al., 1993)” (Brehm et al. 2006: 159). Groepsleden die niet conformeren aan de waarden van de groep, dreigen verstoten te worden. Normering speelt een belangrijke rol bij sociale exclusie. Door individuen uit te sluiten die sociaal abnormaal gedrag vertonen, geeft de ingroep aan wat binnen de ingroep kan en wat niet aanvaard wordt. Zo versterkt de gemeenschap haar groepscohesie (Brehm et al. 2006: 284). Groepsbehoud is een fundamenteel motief in het zondebokmechanisme. De groep beschermt zichzelf voor verval door een schuldige aan te wijzen voor de crisis. Door de verantwoordelijke van de crisis te elimineren denkt men de gehele sociale crisis te vernietigen. Een enkeling of een minderheidsgroep wordt opgeofferd om de verbondenheid en veiligheid van de ingroep te verzekeren.

De gemeenschap van Sligo laat haar afkeuring over het huwelijk van de katholieke Tom McNulty en de protestantse Roseanne Clear snel merken. “[T]he marriage had not exactly been the talk of the town, or if it was, not the nice talk of the town. Let’s put it that way. In fact, I am sure it caused a relatively lowscale breeze of scandal” (Barry 2008: 195). De groep wijst Roseanne niet alleen met de vinger na de arrestatie van de Irregulars, maar nog meer nadat de McNultys en Fr. Gaunt beslissen dat ze haar echtgenoot niet meer mag zien. Nadat Fr. Gaunt Roseanne heeft verteld dat haar huwelijk geannuleerd is en dus officieel nooit heeft bestaan, beseft Roseanne voor het eerst ten volle hoe verloren haar zaak is:

I knew, I knew any proper, decent life was over. The word of a man like that was a death sentence. I felt all about me the whole hinterland of Strandhill speaking against me, the whole town of Sligo murmuring against me. I had known it all along, but it is a very different matter to know your sentence, and then to hear it spoken by your judge. Perhaps they would come out and burn me in my hut for a witch. Truest of all things, there was no one to help me, no one to stand at my side. Fr Gaunt removed himself neatly from the dreaded house. The fallen woman. The mad woman. Freedom for Tom, my lovely Tom. And what for me? (Barry 2008: 232)

De zondebok staat alleen en dus machteloos tegenover de hele groep. “I wonder what my fame was in those days, the woman in the corrugated-iron hut, the fallen woman, the witch, the creature ‘gone over the edge’” (Barry 2008: 258). Roseanne haalt de toorn van de gemeenschap nog meer op zich wanneer ze zwanger wordt van Eneas McNulty, de broer van

Jack en Tom. Zwanger en ongetrouwd is Roseanne nog een grotere schande in de ogen van de inwoners van Sligo (Barry 2008: 258). Opnieuw zien we hoe sociale abnormaliteit leidt tot sociale uitsluiting. Roseanne wordt zwaar veroordeeld voor het overtreden van een seksueel taboe binnen haar gemeenschap. Ze wordt gedwongen om alleen te leven, ver weg van elke vorm van menselijk contact. Op een dag ziet de hoogzwangere Roseanne toevallig Jack en zijn verloofde Mai. Geërgerd gunt Jacks verloofde de armzalige Roseanne niet eens een blik waardig. “The couple went on together into the house, not looking back, in case I suppose Mai were to be turned to a pillar of salt, glancing back at Sodom” (Barry 2008: 259). Dit is een mooie illustratie van het ontkennen van het bestaan van het slachtoffer als mogelijke sociale partner door sociaal ostracisme (Fiske, in Bastian & Haslam, 2008: 107). Roseanne maakt zich zorgen om haar ongebooren kind, maar niemand helpt haar. “My state was visible and plain to [Jack and Mai], and they had not thought to help me” (Barry 2008: 259). Roseanne is wanhopig en beseft dat ze op niemand anders kan rekenen: “I knew I must do something, not for myself, as it was clear I was beyond help and sympathy, but for the baby” (Barry 2008: 260). Zondebokken moeten van niemand enige steun verwachten. De zwangere Roseanne zoekt in haar absolute wanhoop hulp bij de familie McNulty. De katholieke Mrs. McNulty weigert Roseanne te helpen omdat ze haar ex-schoondochter als een gevallen vrouw beschouwt (Barry 2008: 266-267). Zelfs Old Tom, die Roseanne nochtans vriendelijk benadert, stuurt haar terug zonder te helpen (Barry 2008: 268). Niemand wil de uitgestotene helpen uit angst om met haar geassocieerd te worden en zo ook slachtoffer te worden van sociale uitsluiting (Brehm et al. 2006: 155, 159). Roseanne wordt geconfronteerd met haar immense hulpeloosheid en eenzaamheid:

Who did I have to help me? No one. Where was the world? How was it I had managed to live in the world with no one? How was it that the inhabitants of the few houses along the way didn't rush out to me, to hurry me into their houses, to hold me in their arms? A savage sense entered me, of being of such small account in the world that I wasn't to be helped, that priest and woman and man had put out an edict that I wasn't to be helped, I was to be left to the elements, just as I was, a walking animal, forsaken. (Barry 2008: 269)

In deze passage verwijst Roseanne indirect naar haar drie belangrijkste vervolgers: Fr. Gaunt, Mrs. McNulty en Jack McNulty. Het slachtoffer wordt niet op een humane manier behandeld, maar wordt gedenigreerd en gedegradeerd tot een dier. In de ogen van de vervolgers is de zondebok geen hulp waardig.

De familie van Sethe wordt niet geholpen door de jaloerse groepsleden. De dag na Baby Suggs' feest komt Schoolteacher Sethes gezin op het spoor, hij wil de gevluchte slaven terug meenemen naar Sweet Home. De andere zwarten hebben de blanken zien aankomen, maar rancuneus na het grootse feest waarschuwt niemand het gezin. De gemeenschap is jaloers op het geluk van Baby Suggs familie en straft hen indirect door niet te helpen. Bastian en Haslam stellen dat de daders van ostracisme, in dit geval de andere zwarten, ook gedehumaniseerd worden (Bastian & Haslam 2008: 107). De argumentatie van de psychologen wordt ondersteund door het gebrek aan medeleven of emotie van de anderen in deze passage, waarin Stamp Paid Paul D over rol van de groep op de dag van de catastrofe vertelt:

the party [...] explained why nobody ran on ahead; why nobody sent a fleet-footed son to cut 'cross a field soon as they saw the four horses in town hitched for watering while the riders asked questions. Not Ella, not John, not anybody ran down or to Bluestone Road, to say some new whitefolks with the Look just rode in. [...] Nobody warned them, and he'd always believed it wasn't the exhaustion from a long day's gorging that dulled them, but some other thing –like, well, like meanness – that let them stand aside, or not pay attention, or tell

themselves somebody else was probably bearing the news already to Bluestone Road where a pretty woman had been living almost a month. [...] Maybe they just wanted to know if Baby really was special in some way they were not. (Morrison 2005: 185)

In de tuin staat een grafsteen met enkel “Beloved” erin gegraveerd: “Enough to answer one more preacher, one more abolitionist and a town full of disgust” (Morrison 2005: 5). Sethe lijkt onverschillig, ze vindt niet dat ze verantwoording moeten afleggen aan de groep die haar heeft uitgestoten. Sethe aanvaardt haar isolement, ze gaat niet in tegen de gemeenschap. Paul D verlaat het gezin zodra hij ontdekt dat Sethe haar oudste dochter heeft gedood (Morrison 2005: 183). Ook hij keurt Sethes wanhoopsdaad af en laat haar in de steek, zoals de gehele gemeenschap. Na het vertrek van Paul D raakt het gezin in 124 nog meer geïsoleerd. Alle hoop op hernieuwd sociaal contact en een beter leven blijkt voorbarig. Wanneer hierna ook Stamp Paid, de laatste buitenstaander waarmee Sethes familie contact had, het opgeeft, is het gezin is meer dan ooit afgezonderd van de gemeenschap. Bastian en Haslam wijzen op de ernstige psychologische impact van sociaal ostracisme: uitgestotenen worden uit de morele kring van de gemeenschap geduwd en als minder menselijk beschouwd (Bastian & Haslam 2008: 112). Morrison contrasteert het groepsgevoel met de uitsluiting van de personages. Triest denkt Sethe terug aan de korte periode van geluk dat ze het gevoel had opgenomen te zijn in de groep:

[S]he despised herself for having been so trusting, so quick to surrender at the stove while Paul D kissed her back. She should have known that he would behave like everybody else in town once he knew. The twenty-eight days of having women friends, a mother-in-law, and all her children together; of being part of a neighborhood [...] all that was long gone and would never come back. [...] Those twenty-eight happy days were followed by eighteen years of disapproval and a solitary life. Then a few months of the sun-splashed life that the shadows holding hands on the road promised her; tentative greetings from other colored-people in Paul D’s company [...]. Except for Denver’s friend, every bit of it had disappeared. (Morrison 2005: 204)

[T]o belong to a community of other free Negroes – to love and be loved by them, to counsel and be counselled, protect and be protected, feed and be fed – and than to have that community to step back and hold itself at a distance” (Morrison 2005: 209)

Het niet aanvaard worden door de groep weegt duidelijk op Sethe. Elke mens heeft immers nood aan bevestiging, aan het hebben van een plaats binnen een samenleving (Brehm et al. 2006: 6, 281). Ook Denver lijdt onder de afkeuring van de gemeenschap. De andere kinderen willen niets met Denver te maken hebben omdat haar moeder een kind heeft gedood: “she didn’t even know she was being avoided by her classmates – that they made excuses and altered their pace not to walk with her” (Morrison 2005: 120). Niemand wil iets te maken hebben met de zondebokken.

Reeds voor ze ontdekken dat Yakov joods is en lang voor ze hem beschuldigen van moord, keuren de andere arbeiders hem af. Yakov moet erop toezien dat Proshko en de werknemers niet stelen, wat hem uiteraard niet geliefd maakt. De anderen negeren Yakov: “When Yakov appeared at the shed, no one spoke but the drivers sometimes stopped their work to stare at him” (Malamaud 2004: 58). Yakovs werkgever is enthousiast over zijn werk, maar in de fabriek zelf krijgt hij het hard te verduren. De anderen zien hem niet als een waardige sociale partner (Fiske, in Bastian & Haslam 2008: 107). De andere werknemers hebben een onverschillige, afstandelijke en objectiverende kijk op de uitgeslotene. De vervolgers ervaren geen enkele verbondenheid met het slachtoffer:

Neither the drivers nor their helpers paid any attention to him, even when he tried to make conversation. Richter, the heavy-faced German, spat in the snow at his approach [...]. Proshko, passing the fixer in the yard, muttered, "Bastard stool pigeon!" (Malamud 2004: 58-59)

Bovendien verspreidt Proshko ook roddels over Yakov, zodat Yakovs positie binnen de groep nog meer verzwakt wordt (Malamud 2004: 59). Yakov wordt niet aanvaard door de groep.

3.2.3. De mens als sociaal dier: nood aan sociaal contact en groep voor zelfwaardering

De mens heeft sociaal contact nodig om degelijk te kunnen functioneren. Het zondebokmechanisme dwarsboomt deze fundamentele menselijke behoefte door slachtoffers geen plaats te gunnen binnen een gemeenschap. Het behoren tot een groep is essentieel voor het behoud van zelfwaardering en een positief zelfbeeld. Sociale uitsluiting is een symbolische moord omdat het eigenlijke bestaan van het slachtoffer als sociale partner ontkend of genegeerd wordt (Fiske, geciteerd in Bastian & Haslam, 2008: 107). In *The Secret Scripture* en *Beloved* wordt het sociaal ostracisme gecontrasteerd met situaties waar de zondebok wel voldoende positief sociaal contact had. In *The Fixer* zijn er geen dergelijke geluismomenten: Yakov Bok is reeds een ongelukkige eenzaat in de shtetl, lang voor hij vervolgd wordt. Barry, Morrison en Malamud tonen vooral de schrijnende eenzaamheid van hun personages.

Na de dood van haar vader werkt Roseanne als serveerster in het drukke Café Cairo. In deze relatief gelukkige periode leert ze haar latere echtgenoot, Tom McNulty, kennen:

It mattered altogether that my father was gone, but [...] I couldn't help the happiness, when I woke in the morning, yes, there was my mother to see to, but I was able to feed her and look after her, she never said anything or went anywhere, just kept to the house in her stripy housecoat, and there was that energy in me, like a motorcar being started with a starting handle, cranking me up, I was cranked up mysteriously every morning I woke, I was aflame with energy, it swept me out of the house, and through the streets of Sligo, and in through the glass doors of the Café Cairo, and had me kissing my friend Chrissie good morning, and laughing, and if Mrs Prunty was around, she would give me her shy smile, and I would be jubilant, jubilant. It is always worth itemising happiness, there is so much of the other thing in a life. (Barry 2008: 148)

Ondanks al haar problemen is Roseanne tevreden, ze heeft vrienden. Het sociale contact maakt haar gelukkig. Het gedrag van haar moeder is jammer genoeg een voorbode voor Roseannes eigen lot. Haar toekomst wordt volledig bepaald door sociaal ostracisme. Roseanne eindigt zoals haar moeder: futloos, passief, alleen. Roseanne is oprecht gelukkig in de periode dat zij en Tom McNulty verloofd zijn. Het prestige en zelfvertrouwen dat Tom brengt is goed voor Roseannes zelfbeeld. Ze zal dit echter allemaal verliezen wanneer de groep haar verstoot. "Oh dear, it is difficult to look back on the joy of those days, but on the other hand, it is something rare I know in a life to know such joy, and such luck. I knew my luck [...]. It was pride too, my pride in him, with his fame and his confidence" (Barry 2008: 153). Tom McNulty is immers "a sociable man in the extreme" (Barry 2008: 161). Roseannes echtgenoot heeft vele sociale contacten en geniet prestige binnen de gemeenschap. Dit contrasteert fel met de lage waardering van de uitgesloten Roseanne nadat ze haar man niet meer mag zien.

De bevrijde slavin Baby Suggs is een populair figuur in Cincinnati. Haar huis aan Bluestone Road is een veilige haven voor gevluchte en bevrijde slaven. Pas na de dood van de peuter zal men naar het huis verwijzen als "124". Het gezin heeft veel sociaal contact, er is voortdurend bezoek: "124 was a way station where messages came and then their senders." (Morrison 2005: 77). Er heerst een aangename sfeer van warmte, gezelligheid, veiligheid en geluk. Baby Suggs geniet prestige en respect binnen de gemeenschap. Alle zwarten komen wekelijks in een open plek in het bos luisteren naar Baby, die bijna beschouwd wordt als een profet:

Before 124 and everybody in it had closed down, veiled over and shut away; before it had become the plaything of spirits and the home of the chafed, 124 had been a cheerful, buzzing house where Baby Suggs, holy, loved, cautioned, fed, chastised and soothed. [...] Strangers rested there while children tried on their shoes. Messages were left there, for whoever needed them was sure to stop in one day soon. (Morrison 2005: 101-102)

De eerste maand na haar ontsnapping moet Sethe wennen aan de gedachte van vrijheid. Bij Baby Suggs thuis voelt Sethe zich opgenomen in de gemeenschap en probeert een normaal leven te lijden na jaren slavernij. De behoefte zich thuis te voelen en ergens bij te horen (Bastian & Haslam 2008: 107) wordt duidelijk ingevuld.

Days of company: knowing the names of forty, fifty other Negroes, their views, their habits; where they had been and what done; of feeling their fun and sorrow along with her own, which made it better. One taught her the alphabet; another a stitch. All taught her how it felt to wake up at dawn and *decide* what to do with the day. (Morrison 2005: 111)

Door sociale verbanning neemt eenzaamheid de plaats in van groepsgevoel en sociaal contact. In de psychiatrische instelling lijkt Roseanne niet veel sociaal contact te hebben. Hoewel ze vaak alleen is, klaagt ze niet vaak over eenzaamheid. Ze lijkt te berusten in het gebrek aan sociaal contact na jarenlange uitsluiting. Ze beschouwt zichzelf als een sociaal geïsoleerde, oude vrouw die met niemand nog een band heeft. "I am completely alone, there is no one in that world that knows me now outside of this place, all my own people [...] they are all gone now. And my *persecutors* are gone in the main I believe" (Barry 2008: 4, mijn cursivering). Hier geeft Roseanne ook zelf aan dat ze als zondebok behandeld werd. Roseanne heeft niemand, Dr. Grene is haar enige sociale partner: "he is really the only person I know, in any full sense of the word" (Barry 2008:132). Dr. Grene vertelt dat Roseanne compleet geïsoleerd is van de buitenwereld: "No one had visited her ever in the hospital" (Barry 2008:125). Dr. Grene betreurt dat Roseanne niets betekent in deze wereld:

Roseannes life spans everything, she is as much as we can know of our world, the last hundred years of it. She should be a place of pilgrimage and a national icon. But she lives nowhere and is nothing. She has no family and almost no nation. A Presbyterian woman. (Barry 2008: 190)

Ook het gezin in *Beloved* lijdt onder het sociaal ostracisme. In de achttien jaar volgend op de dood van de peuter heeft de familie nauwelijks sociaal contact. De anderen mijden Sethe, de rest van het gezin en het huis waar de geest van het kind rondwaart. De zonen Howard en Buglar vluchten uit angst voor de geest en hun moeder, die er niet in geslaagd is hen te doden toen Schoolteacher hen kwam opeisen. Baby Suggs stopt met preken in de Clearing en sterft, eenzaam en uitgeblust. Denver groeit op zonder vrienden, is wereldvreemd en durft amper naar buiten (Morrison 2005: 3-5). Denver is enorm eenzaam, ze heeft geen leeftijdsgenoten rond zich: "All that leaving: first her brothers, then her grandmother – serious losses since there were no children willing to circle her in a game" (Morrison 2005: 15). Stamp Paid

beeldt zich in hoe de ooit zo krachtige, populaire Baby Suggs zich moest gevoeld hebben nadat haar familie verstoten werd:

to belong to a community of other free Negroes – to love and be loved by them, to counsel and be counselled, protect and be protected, feed and be fed – and then to have that community step back and hold itself at a distance – well, it could wear out even a Baby Suggs, holy. (Morrison 2005: 209).

Op de begrafenis van Baby Suggs, enkele jaren na de dood van de peuter, verbiedt Sethe Denver contact te leggen met de gemeenschap. Zo maakt ze van haar dochter een medeslachtoffer van sociaal ostracisme: “Ma’am wouldn’t let me go outside in the yard and eat with the others. We stayed inside. That hurt” (Morrison 2005: 247). Denver heeft het moeilijk met Paul D’s komst omdat ze jaren geen bezoek of sociaal contact met niet-gezinsleden heeft gehad. Plots wordt dat sociaal isolement doorbroken:

Denver stood on the bottom step and was suddenly hot and shy. It had been a long time since anybody (good-willed whitewoman, preacher, speaker or newspaperman) sat at their table, their sympathetic voices called liar by the revulsion in their eyes. For twelve years, long before Grandma Baby died, there had been no visitors of any sort and certainly no friends. No coloredpeople. (Morrison 2005: 14)

Denver is wanhopig om aandacht te krijgen van Beloved, haar nieuwe vriendin, en zo te compenseren voor al haar jaren van eenzaamheid (Morrison 2005: 143). Denver is dolblij dat ze eindelijk iemand heeft om mee te praten, iemand om voor te zorgen:

Patience, something Denver had never known, overtook her. As long as her mother did not interfere, she was a model of compassion, turning waspish, though, when Sethe tried to help.” [...] Sethe looked at her daughter and thought, Yes, she has been lonesome. Very lonesome. (Morrison 2005: 64-65)

Na jaren zonder sociaal contact met leeftijdsgenoten is Denver doodsbang dat Beloved hen zou verlaten (Morrison 2005: 79, 88). De geostraciseerde zondebok heeft een enorme honger naar datgene wat hem/haar geweigerd wordt: sociaal contact.

Yakov heeft vrienden, noch kennissen in Kiev: “no one sought him out as friend or kept him company when the brickyard was closed, so he mostly alone” (Malamud 2004: 59). In de gevangenis mag Yakov onder geen enkele voorwaarde contact opnemen met gelijk wie buiten de gevangenis (Malamud 2004: 144). Maandenlang ziet en hoort Yakov enkel de wrede cipiers, andere gevangenen en af en toe politieagenten of advocaten tijdens ondervragingen. Wanneer hij naar een isoleercel wordt overgebracht, zegt Yakov “In my cell I’m alone. In my thoughts I’m alone” (Malamud 2004: 175). Het gebrek aan sociaal contact betekent groot mentaal leed voor de gevangene. Yakov probeert contact te krijgen met de gevangene in de isoleercel naast hem, maar de muren zijn zo dik dat ze elkaar onmogelijk kunnen verstaan, waardoor Yakov zich nog eenzamer voelt dan voordien (Malamud 2004: 176-178). Yakov wil doodgraag terug naar “the common cell, where there were, at least, other faces and some human activity” (Malamud 2004: 178). De gevangene naast Yakov wordt op een nacht in zijn cel opgehangen door de dronken cipiers. Wanneer Yakov ontdekt dat zijn medegevangene magistraat Bibikov was, de enige buitenstaander die hem kon en wilde helpen, verliest Yakov alle hoop (Malamud 2004: 179-180). Yakov verblijft bijna een jaar in een isoleercel, de eenzaamheid maakt hem wanhopig: “Even if they put him in with a murderer it would be

better than being so desperately alone” (Malamud 2004: 217). Na anderhalf jaar isolatie is hij “stricken to be so absolutely alone” (Malamud 2004: 238).

3.2.4. Algemene gevolgen van sociaal ostracisme op het slachtoffer

Het sociaal ostracisme heeft een onnoembare impact op het leven van het slachtoffer. Roseanne, Sethe en haar gezin, noch Yakov kunnen de negatieve psychologische effecten van sociale exclusie verminderen of beheersen.

Over de dag waarop Fr. Gaunt en Jack haar vertellen dat ze haar echtgenoot niet mag contacteren schrijft Roseanne: “whatever my life had been up to that day, it was another life after that” (Barry 2008: 223). Ze kan zich hierna geen leven zonder ostracisme meer inbeelden. Dr. Grene bespreekt met haar de mogelijkheid niet meer in de psychiatrische instelling te moeten wonen, maar de gedachte hieraan boezemt Roseanne angst in. De oude vrouw is niet langer in staat een andere vorm van leven te zien dan haar huidige situatie van uitsluiting. “Of course I want freedom, Dr Grene. But it frightens me” (Barry 2008: 29). Roseanne is bang om de buitenwereld in te moeten en geconfronteerd met de sociale groep die haar ooit verstoten heeft.

De gezinsleden uit *Beloved* lijden duidelijk onder hun sociaal isolement. “Denver was lonely. All that leaving; first her brothers, then her grandmother – serious losses since there were no children willing to circle her in a game or hang by their knees from her porch railing.” (Morrison 2005: 14-15) Denver wil weg uit het huis, maar durft dat niet omdat anderen het huis en het gezin mijden. De gevolgen van sociaal ostracisme wegen zwaar op de adolescente, zo blijkt uit een gesprek tussen Denver, Sethe en Paul D:

“I can’t no more [...] I can’t live here. I don’t know where to go or what to do, but I can’t live here. Nobody speaks to us. Nobody comes by. Boys don’t like me. Girls don’t either. [...] “What’s she talking ‘bout’ nobody speaks to you?” asked Paul D. “It’s the house. People don’t –“ “It’s not! It’s not the house. It’s us! And it’s you!” (Morrison 2005: 17)

Sethe en Baby Suggs reageren apathisch op hun uitsluiting. Denver schrijft dat niets haar moeder lijkt te raken. Sethe toont geen emoties (Morrison 2005: 14). “124 was so full of strong feeling perhaps she was oblivious to the loss of anything at all” (Morrison 2005: 47). Het hele leven van het gezin wordt gedomineerd door sociaal ostracisme.

Yakov voelt zich niet goed in zijn werkomgeving, waar iedereen hem negeert: “He felt out of sorts and unreasonably depressed” (Malamud 2004: 67). Door zijn opsluiting ervaart Yakov Bok “a sense of intense loss” (Malamud 2004: 80). Hij voelt zich “abandoned, lost to the world” (Malamud 2004: 104). Yakov ziet geen uitweg, hij beseft dat hij zijn lot niet in eigen handen kan nemen om zijn situatie te verbeteren: “His frustrated innocence outraged him. He was unjustly accused, helpless, unable to offer proof or be believed” (Malamud 2004: 104). De stress van zijn gevangenneming geeft Yakov voortdurend nachtmerries (Malamud 2004: 105). Hoe langer Yakov opgesloten is, hoe minder het hem lukt om zichzelf sterk te houden: “The fixer had wanted to look calmly and with dignity but had been unable to” (Malamud 204: 118). In de gevangenis wordt het steeds erger: Yakov is immens ongelukkig (Malamud 2004: 143). Toch probeert hij zich staande te houden en zijn waardigheid als mens niet te verliezen: “a wave of oppressive darkness swept over him. Though he felt like fainting he wouldn’t give them the satisfaction” (Malamud 2004: 145). Na drie maanden gevangenschap is Yakov steeds vaker in de war door zijn uitzichtloze situatie (Malamud 2004: 153). Yakov brengt uiteindelijk bijna twee jaar door in complete afzondering in een isoleercel.

Gevoel niet te bestaan, geen betekenis of waarde te hebben

Op een nacht ziet Roseanne vliegtuigen op haar afkomen: “I thought God was coming to cancel me out just as surely as Fr Gaunt had” (Barry 2008: 243). Roseanne beschrijft exact wat sociaal ostracisme doet: de zondebok wordt buiten de menselijke kring gedwongen en heeft niet langer recht op een plaats in de gemeenschap. Het slachtoffer ervaart een gevoel van ontmenselijking wanneer hij/zij menselijke aandacht wordt misgund (Opatow, Bandura, in Bastian & Haslam 2008: 107). Het eigenlijke bestaan zelf van de geostraciseerde wordt genegeerd, alsof het leven van de verstotene geen enkele waarde of betekenis heeft. De arts van Roscommon spreekt Roseanne aan als Mrs. McNulty: “I was then so weary to explain yet again, for the millionth time in sixty years and more, that I wasn’t Mrs. McNulty. *That I wasn’t anybody*, wasn’t in fact anybody’s wife. I was just Roseanne Clear” (Barry 2008: 253, mijn cursivering). Roseannes zelfbeeld is aangetast, ze ziet zichzelf als ‘niemand’.

Beloved drijft Denver tot wanhoop door haar te confronteren met het feit dat Sethe Denvers zus heeft gedood. In de schuur blijkt hoe laag Denvers zelfbeeld is: ze is extreem eenzaam, heeft geen enkele waardering voor zichzelf en ziet zichzelf niet eens als een persoon:

[Denver] is crying because *she has no self*. [...] She doesn’t move to open the door because there is no world out there. She decides to stay in the cold house and let the dark swallow her like the minnows of light above. She won’t put up with another leaving [...]. Waking up to find one brother then another not at the bottom of the bed [...]. [H]er mother’s [...] voice saying, “Baby Suggs is gone, Denver.” (Morrison 2005: 145, mijn cursivering)

Ook Yakov heeft het gevoel dat zijn bestaan amper nog betekenis heeft. Hij heeft geen sociale contacten en dus maakt het niemand uit of hij leeft of sterft. “He felt entrapped, abandoned, helpless. He had disappeared from the world and nobody he could call friend knew it. Nobody” (Malamud 2004: 155). Yakov beseft dat niemand hem zal helpen: “*Yakov Bok did not exist*. If they had no plans to kill him outright, then they would kill him slowly by burying him alive in prison forever” (Malamud 2004: 183, mijn cursivering).

Aangetaste zelfregulatie. Onmogelijkheid om voor zichzelf op te komen

Typisch voor slachtoffers van discriminatie is hun onvermogen tot zelfregulatie (Brehm et al. 2006: 77). Geostraciseerden lijken hun leven niet meer in eigen handen te kunnen nemen: ze slagen er niet in actie te ondernemen of voor zichzelf op te komen (Bastian & Haslam 2008: 108). Sethe berust in het feit dat ze uitgesloten wordt. Ze is niet in staat te reageren op haar sociale uitsluiting: “Well, if that’s the way it was – that’s the way it was” (Morrison 2005: 204). Ze aanvaardt haar positie als uitgestotene, als zondebok:

Paul D convinced me there was a world out there and that I could live in it. Should have known better. *Did* know better. Whatever is going on outside my door ain’t for me. The world is in this room. This here’s all there is and all there needs to be. (Morrison 2005: 215)

Sethe en Denver klampen zich angstvallig vast aan Beloved, de onbekende jonge vrouw die sinds de kermis bij hen inwoont. Gehoorzaam doen ze alles wat Beloved wil. Sethe en Denvers zelfwaardering is erg laag door jaren sociale isolatie. Ze zijn wanhopig op zoek naar de bevestiging die Beloved hen kan geven. Omdat hun zelfbeeld zo laag is, kunnen de vrouwen Beloved niet tegenspreken of voor zichzelf opkomen. Net zoals een baby alle tijd van een moeder vraagt, eist Beloved Sethes volledige aandacht op. Sethe is zo dol op haar dat ze alles toelaat:

Sethe was flattered by Beloved's open, quiet devotion. The same adoration from her daughter [...] would have annoyed her; made her chill at the thought of having raised a ridiculously dependent child. But the company of this sweet, if peculiar, guest pleased her the way a zealot pleases his teacher. (Morrison 2005: 68)

Sethes toewijding aan Beloved neemt echter vlug buitenproportionele vormen aan. Door enkel nog oog te hebben voor het meisje verwaarloost Sethe zichzelf. Zodra Sethe beseft dat Beloved de geest is van haar dode kind geeft ze nergens meer om (Morrison 2005: 206-207). Voordien was Sethe altijd erg plichtsbewust, maar voortaan telt enkel Beloveds vergiffenis. Sethe komt steeds vaker te laat op haar werk om meer tijd te kunnen doorbrengen met Beloved en wordt ontslagen:

[T]he predictable happened: Sawyer told her not to come back. And instead of looking for another job, Sethe played all the harder with Beloved, who never got enough of anything: lullabies, new stitches, the bottom of the cake bowl, the top of the milk. If the hen had only two eggs, she got both. [...] she cut out Denver completely. (Morrison 2005: 282)

Sethe verwaarloost zichzelf en Denver om Beloved tevreden te houden. Sethe wil ten alle koste vergeven worden voor het doden van haar kind, ook als ze zichzelf zo vernietigt:

Sethe pleaded for forgiveness, counting, listing again and again her reasons: that Beloved was more important, meant more to her than her own life. That she would trade places any day. Give up her life, every minute and hour of it, to take back just one of Beloved's tears. (Morrison 2005: 284)

Beloved eist alle aandacht en energie van de gezinsleden op, ze put de anderen fysiek en mentaal uit (Morrison 2005: 141). "It was Beloved who made demands" (Morrison 2005: 283). Ze wordt steeds veeleisender en bezitteriger. Sethe cijfert zichzelf volledig weg voor Beloveds geluk. Dit (zelf)destructieve gedrag is typisch voor geostraciseerden (Bastian & Haslam 2008: 112):

124 was quiet. Denver, who thought she knew all about silence, was surprised to learn hunger could do that: quiet you down and wear you out. Neither Sethe nor Beloved knew or cared about it one way or another. They were too busy rationing their strength to fight each other. So it was she who had to step off the edge of the world and die because if she didn't, they all would. The flesh between her mother's forefinger and thumb was thin as china silk and there wasn't a piece of clothing in the house that didn't sag on her. Beloved held her head up with the palms of her hands, slept wherever she happened to be, and whined for sweets although she was getting bigger, plumper by the day. [...] The hungrier they got, the weaker; the weaker they got, the quieter they were – which was better than the furious arguments, the poker slammed up against the wall, all the shouting and crying that followed that one happy January when they played. (Morrison 2005: 281)

Denver bloeit op door haar groeiende sociaal contact, maar thuis wordt de situatie onhoudbaar: "As Denver's outside life improved, her home life deteriorated." (Morrison 2005: 294). Beloved gebruikt de weerloze Sethe die langzaam kapot gaat, maar niet voor zichzelf opkomt. De dehumaniserende en psychologische effecten van sociaal ostracisme bereiken hun hoogtepunt:

The bigger Beloved got, the smaller Sethe became; the brighter Beloved's eyes, the more those eyes that used never to look away became slits of sleeplessness. Sethe no longer combed her hair or splashed her face with water. She sat in the chair licking her lips like a

chastised child while Beloved ate up her life, took it, swelled up with it, grew taller on it. And the older woman yielded it up without a murmur. [...] Denver thought she understood the connection her mother and Beloved: Sethe was trying to make up for the handsaw; Beloved was making her pay for it. (Morrison 2005: 294-295)

Stress, nervositeit en nachtmerries

Het geheim houden van zijn joodse identiteit binnen een groep die hem sowieso al afkeurt weegt zwaar op Yakov. Hij moet voortdurend op zijn hoede zijn. Yakov heeft nachtmerries die hem nog meer zorgen baren (Malamud 2004: 63, 66). Bovendien heeft hij geen enkele vorm van sociaal contact. Yakovs sociaal isolement bezorgt hem heel wat stress:

In February he went through a period of severe nervousness. He blamed it on his worries. [...] he was uneasy when he dealt with Proshko. Even to ask him the most routine questions troubled the fixer. He was irritable all day and cursed himself for trifling mistakes in his accounts (Malamud 2004: 62)

In the dark he feared calamities he only occasionally thought of during the day – the stable in flames, burning down with him in it, bound hand and foot unable to move; and the maddened horses destroying themselves. Or dying of consumption, or syphilis, coughing up or pissing blood. And he dreaded what worried him most – to be unmasked as a hidden Jew. (Malamud 2004: 63)

Hoe langer hij in de cel verblijft hoe vaker hij gruwelijke nachtmerries krijgt (Malamud 2004: 248-252, 272-273, 276, 317-319). Ook de eindeloze verveling in de cel maakt Yakov zenuwachtig. “He begged for something to do” (Malamud 2004: 201). Hij smeekt de cipiers om te mogen lezen of iets te herstellen. Wanhopig zoekt hij een bezigheid om niet helemaal gek te worden in zijn isolement: “As much as he could he tried to arrange this so as to break the monotony of long stretches of time” (Malamud 2004: 203). “He feared he might go crazy doing nothing” (Malamud 2004: 206). Yakov is bang om mentaal volledig af te takelen:

He was so nervous, irritable, so oppressed by imprisonment he feared for his sanity. What will I confess to them if I go mad? Each day’s oppressive boredom terrified him. The boredom and the nervousness made him think he might go insane. (Malamud 2004: 230)

Yakov heeft moeite te oordelen welke van zijn herinneringen echt zijn en welke hij onbewust heeft gecreëerd of veranderd. Hij vreest dat hij waanzinnig is geworden: “Events of the past he had difficulty recalling. He remembers having gone mad. [...] He would, in his mind, be forever locked in prison” (Malamud 2004: 275-276).

Wanhoop

Wanneer Yakov in een isoleercel wordt opgesloten verliest hij ook het contact met de andere gevangenen, zodat hij de cipiers de enige levende wezens zijn in zijn omgeving. Af en toe komt de magistraat Bibikov hem ondervragen en op de hoogte houden van het onderzoek (Malamud 2004: 163). Wanneer Bibikov gevangen genomen en vermoord wordt in de isoleercel naast Yakov, lijken de stoppen bij die laatste door te slaan. Hij ziet de geest van Bibikov, kan niet langer helder denken, ijsbeert constant, heeft nachtmerries en roept hulpeloos zijn gestorven ouders om hem te redden (Malamud 2004: 182-183, 199). “His only peace had come from these thoughts, that a good man was assisting him, and because of him, when the trial came, he would be judged not guilty” (Malamud 2004: 182). Yakov verliest alle hoop op gerechtigheid: “Where Bibikov had lived in his mind was a hopeless hole” (Malamud 2004: 183). Hij verliest zijn levenslust: “He lay on his back wishing for death” (Malamud 2004: 183). Yakovs eenzaamheid weegt op hem: “It’s hard to live without another

soul to talk to” (Malamud 2004: 188). Yakov denkt steeds vaker na over de dood en overweegt zelfmoord: “In chains all that was left of freedom was life, just existence, but to exit without choice was the same as death. He had secret, almost pleasurable thoughts of death” (Malamud 2004: 267).

Aangetast tijdsbesef

Roseanne werd door de McNultys jarenlang gedwongen om in afzondering te leven:

Years and years they left me there, because it takes years to sort out what they were trying to sort out, Jack and Fr Gaunt and no doubt others, for the saving of Tom McNulty. Was it as much as six, seven, even eight? I cannot remember. (Barry 2008: 227)

De inwoners van Sligo, de McNultys en Fr. Gaunt zijn ervan overtuigd dat Tom moet beschermd worden voor de slechte invloed van zijn echtgenote. Roseanne wordt gezien als een schadelijke buitenstaander die verwijderd moet worden uit Toms omgeving. Roseannes tijdsbesef lijkt aangetast door het sociaal ostracisme. Dit kan aan haar ouderdom te wijten zijn, maar deregulering van het tijdsbesef is ook een typisch probleem bij slachtoffers van sociale uitsluiting (Bastian & Haslam 2008: 112).

Is it possible I spent all those years in that hut without event, collecting my groceries every week, saying nothing to no one? I think it is. I am trying to be certain. [...] I am trying to remember. Forgive me, forgive me if I am not remembering right. I would rather remember aright than just to remember things so they will stand in my favour. That luxury is not allowed to me. (Barry 2008: 228-229)

Roseannes leven bestaat voornamelijk uit saaiheid en verveling. Haar sociale uitsluiting lijkt uitzichtloos. Roseanne heeft de meeste herinneringen aan deze eenzame periode verdrongen, maar wil zichzelf tegelijk niet toestaan om de horror uit haar verleden te ontkennen. Ze kan het verleden niet loslaten. De pijn van de sociale verbanning is nooit verdwenen.

Focus op het heden. Geen uitweg zien

“I am old enough to know that time passing is just a trick, a convenience. Everything is always there, still unfolding, still happening” (Barry 2008: 210). Roseanne kan niet ontsnappen aan haar trauma, ze blijft haar traumatische ervaringen in gedachten herhalen. Slachtoffers van sociaal ostracisme kunnen zich geen toekomst of andere situatie kunnen inbeelden, ze zien geen uitweg omdat ze vastroesten in het nu (Bastian & Haslam 2008: 108). Als oude vrouw spreekt Roseanne over het lijden dat haar uitsluiting veroorzaakte, een pijn die ze nog steeds voelt: “There are some sufferings that we seem as a creature to forget [...] [T]he pain of what happened is certainly not one [...] Even as a sere old crone in this room I can still remember it. Still feel a shadow of it” (Barry 2008: 218). De pijn blijft, in die zin is het verleden nog steeds intens aanwezig in het heden. Terwijl Roseanne haar lijdensweg op papier pent, blijkt hoezeer ze vast zit in het verleden. “A narrowly concrete focus on the immediate present” is een typische eigenschap van slachtoffers van sociaal ostracisme (Bastian en Haslam 2008: 108). “It is not like long ago, it is not like a story, it is not like it is over and done. It is all to do” (Barry 2008: 264). Het verleden ligt niet achter het slachtoffer, maar blijft zich manifesteren in het heden, waardoor een andere, betere toekomst onmogelijk lijkt.

Door zijn sociaal isolement ziet Yakov niet langer een mogelijkheid tot toekomst. Vlak na zijn arrestatie panikeert Yakov in zijn cel. “He blamed [his] egotism and foolish ambition [...] and promised it would be different in the future. [...] Then he jumped up and cried aloud,

“What future?”” (Malamud 2004: 73). Hij voelt zich gevangen in het heden. Zelf zegt Yakov: “When you’re faced with a worrisome situation it’s not so easy to keep your mind on what comes next” (Malamud 2004: 85). Na enkele maanden in de isoleercel verliest Yakov alle hoop. Gedeprimeerd en passief wacht hij af. “He sank into deep gloom. I’ll be here forever. The indictment will never come. I can beg on both broken knees but they won’t give it to me. They will never bring me to trial” (Malamud 2004: 195). Hij ziet geen toekomst voor zichzelf, hij vreest eeuwig te moeten blijven wachten in de cel. De tijd lijkt niet vooruit te gaan in de gevangenis: “A day was a bad enough burden of time but within the day even minutes could do damage as they piled up. When one had nothing to do the worst thing to have was an endless supply of minutes” (Malamud 2004: 214). Na meer dan een jaar alleen in de isoleercel stopt Yakov volledig met het bijhouden van de tijd: “He had stopped keeping track of time [...] Beyond a year he couldn’t go” (Malamud 2004: 238). Hij kan de uitzichtloosheid van zijn opsluiting niet langer aan. Yakov wil niet langer geconfronteerd worden met de tijd die niet voorbij gaat. “Time blew like a steppe wind into an empty future. There was no end” (Malamud 2004: 238). Zolang er geen officiële aanklacht komt, kan er geen enkele hoop op vooruitgang zijn: “There was no such thing as a week if there was no end to his time in prison. [...] for a man who might be in prison for countless days, there were only first days following one another” (Malamud 2004: 266).

Zelf anderen vermijden

Uiteindelijk zoeken slachtoffers het sociale isolement ook zelf op, uit schaamte of angst voor een confrontatie met de vervolgers. Nadat Fr. Gaunt Roseanne heeft verboden contact op te nemen met Tom McNulty, komt ze enkel nog ’s nachts naar buiten: “I had no desire to be seen by anyone, or talk to anyone. Sometimes out walking I would be in such a peculiar state of mind that I would rush home at the merest hint of another person” (Barry 2008: 241). “I didn’t really wanted to be seen by man nor beast” (Barry 2008: 244). Na verloop van tijd zoekt Roseanne dus zelf nog meer sociaal isolement dan haar wordt opgedrongen. Ze schuwt elke vorm van menselijk contact. Dit is een vorm van zelfbescherming: door sociaal contact te vermijden vermijdt ze ook sociale vernedering. Ze wil haar zelfbeeld beschermen en zichzelf behoeden voor verder leed.

Ook Sethe schaamt zich zo dat ze er alles aan doet om de andere zwarten te vermijden. Ze neemt voedsel en goederen mee van op haar werk omdat ze haar boodschappen niet wil doen in de winkel. Daar zou ze immers geconfronteerd kunnen worden met de verwijtende blikken van de anderen (Morrison 2005: 223-224).

3.2.5. Momenten waarop het slachtoffer zich even opnieuw gesterkt voelt

De slachtoffers van sociaal ostracisme slagen er op welbepaalde momenten toch in hun schijnbaar uitzichtloze situatie te overstijgen. Even zien ze zichzelf niet langer louter als een machteloos, passief, hulpeloos slachtoffer dat zijn/haar eigen lot niet kan veranderen. In zeer korte momenten herwinnen de verstotenen hun zelfvertrouwen.

Tijdelijk herwonnen sociaal contact

Geluksmomenten in de romans verhelderden het contrast met de precaire situatie van het slachtoffer van sociaal ostracisme. Wanneer Roseanne per toeval Eneas McNulty ontmoet, leeft ze even op. Voor het eerst in lange tijd benadert iemand haar op een vriendschappelijke manier, zonder haar te veroordelen. Roseanne hunkert naar een doodgewoon, hartelijk gesprek:

I was so relieved, I was so delighted he had taken this tone with me that I wanted to joke with him, be pleasant with him, to tell him all the things that had happened, just little things [...]. Ridiculous. But I was the friendliness in his voice that did it, the mere simple friendliness, a thing I hadn't heard for so long, and didn't even know I missed. (Barry 2008: 245-246)

Roseanne vraagt haar gewonde, uitgeputte schoonbroer om binnen te komen: “suddenly an enormous rush of tenderness went from me to him. I thought, he is like me, a little. He has been cast out from his world, this world of Sligo” (Barry 2008: 247). Ze verzorgt hem en hij behandelt haar op een hartelijke manier, in tegenstelling tot alle anderen. Dankzij Eneas herwint Roseanne wat zelfvertrouwen: “I was suddenly flushed with a sort of pride, that I hadn't felt for a long time” (Barry 2008: 250). Hij geeft haar even het gevoel ergens bij te horen, opnieuw een volwaardig mens te zijn. Eneas McNulty herinnert Roseanne aan het geluk iets te betekenen voor iemand anders:

‘I thank you,’ he said, with complete simplicity and sincerity. I was so affected to be thanked by another human being. I was so affected by hearing another human speak to me with grace and respect. (Barry 2008: 249)

Door de geest (tijdelijk) te verjagen, brengt Paul D een gevoel van zekerheid, stabiliteit en veiligheid. Dat geeft Sethe opnieuw zelfvertrouwen: “Sethe, if I'm here with you, with Denver, you can go anywhere you want. Jump, if you want to, 'cause I'll catch you, girl. (...) We can make a life, girl. A life.” (Morrison 2005: 55). Sethe kon zich lange tijd geen toekomst inbeelden: “her brain was not interested in the future. Loaded with the past and hungry for more, it left her no room to imagine, let alone plan for, the next day.” (Morrison 2005: 83). Paul D wil een toekomst met Sethe en haar gezin, maar zij heeft moeite met die gedachte: “She knew Paul D was adding something to her life – something she wanted to count on but was scared to.” (Morrison 2005: 112). Dankzij Paul D durft ze voor het eerst sinds lange tijd toekomstplannen te maken. Bastian en Haslam stellen dat geostraciseerden niet voorbij het heden durven kijken (Bastian en Haslam 2008: 108). Door het hernieuwde sociaal contact is er gedurende een korte periode terug hoop voor het gezin:

Would it be all right? Would it be all right to go ahead and feel? Go ahead and *count on something*? (Morrison 2005: 46)

To Sethe, the future was a matter of keeping the past at bay. [...] the notion of a future with [Paul D], or for that matter without him, was beginning to stroke her mind. (Morrison 2005: 51)

Paul D overtuigt Sethe en Denver om een uitstap te maken naar de jaarlijkse kermis voor zwarten (Morrison 2005: 55). Op weg lijken hun schaduwen elkaars handen vast te houden, als een gelukkig gezin; dit geeft Sethe nog meer hoop: “Maybe he was right. A life” (Morrison 2005: 56). Voor het eerst sinds lange tijd komen Sethe en Denver nog eens onder de mensen. Even hebben de vrouwen het gevoel opgenomen te zijn in de gemeenschap. Na de kermis trekt Beloved in bij het gezin. De komst van Beloved brengt heel wat spanningen met zich mee, maar aanvankelijk lijkt ze een welkome verandering voor Denver. Sethes jongste dochter geniet van de aandacht van haar leeftijdsgenote: “sometimes [...] Beloved [...] looked at Denver with attention. It was lovely. Not to be stared at, not seen, but being pulled into view by the interested, uncritical eyes of the other” (Morrison 2005: 139).

Een korte ontmoeting met een andere jood doet Yakov Bok goed. Na weken van nachtmerries, angst om ontmaskerd te worden als jood en stress, voelt Yakov zich even beter:

Then for no reason he could think of he began to feel better. He went through a more confident period, when for the first time in his life he spent money as though it was nothing more than money. He bought more books, paper to write on, tobacco, a pair of shoes to relieve him from boots, a luxurious jar of strawberry jam, and a kilo of flour to bake bread with. (Malamud 2004: 63)

Meteen hierna schaamt hij zich dat hij zoveel geld heeft uitgegeven en beslist opnieuw zuiniger om te gaan met zijn loon. Hij heeft immers “serious plans” (Malamud 2004: 64). Op dit moment kan Yakov zich nog een toekomst inbeelden en zichzelf in bedwang houden om zijn doel te bereiken. Zijn zelfcontrole of zelfregulatie is nog niet ernstig beschadigd (Brehm et al. 2006: 77).

Woede

Ook woede stelt de zondebok even in staat uit de slachtofferrol te treden. Geconfronteerd met de koele wreedheid van Fr. Gaunt vindt Roseanne even haar zelfvertrouwen terug. Fr. Gaunt komt Roseanne vertellen dat haar huwelijk geannuleerd is. Wanneer hij wil vertekken, durft Roseanne hem plots even te weerstaan en de touwtjes in eigen handen te nemen. Ze kan actie ondernemen, iets waar slachtoffers van sociaal ostracisme het erg moeilijk mee hebben:

For a moment I blocked his path. I blocked it. I knew I would have the strength if I willed it to kill him, I felt it in that moment. [...] I would have, if not happily, at least gladly, openheartedly, fiercely, finely murdered him. I don't know why I did not. (Barry 2008: 232)

Heel even kan Roseanne zich verweren tegen haar vervolger, maar die krijgt meteen opnieuw de bovenhand.

Hulp van anderen zoeken

Wanneer Roseanne hoogzwanger is, beseft ze dat ze buiten hulp moet halen. Roseanne probeert haar waardigheid te behouden en tracht zich op te maken om naar buiten te gaan. Ze moet zich behelpen met gescheurde, versleten repen stof en een restje lippenstift. Ze probeert haar zelfbeeld nog steeds te beschermen en zichzelf niet volledig te verwaarlozen (Barry 2008: 260). Roseanne vraagt hulp aan Mrs. McNulty. In haar naïviteit verwacht Roseanne oprecht dat haar vroegere schoonmoeder haar zal bijstaan (Barry 2008: 261). “The edges of town received me coldly. [...] I was frightened, I was terrified of this house, but I was more frightened of what would happen if I did not press the bell” (Barry 2008: 265). Roseanne dwingt zichzelf om haar isolement tijdelijk te doorbreken en steun te zoeken bij anderen.

Wanneer Paul D vertrekt, zijn Sethe, Denver en Beloved nog meer aan hun lot overgelaten. Denver beseft dat ze actie moet ondernemen wanneer ze ziet hoe Sethe steeds meer verzwakt door aan al Beloveds grillen te willen toegeven. Sethe en Beloved leven enkel in het heden en denken niet aan de toekomst (Bastian & Haslam 2008: 108). Denver moet de grenzen van de heterotopische ruimte doorbreken:

[S]ince neither Beloved nor Sethe seemed to care what the next day might bring (Sethe happy when Beloved was; Beloved lapping devotion like cream), Denver knew it was on her. She would have to leave the yard; step off the edge of the world, leave the two behind and go ask somebody for help. (Morrison 2005: 286)

Hulp zoeken bij de gemeenschap is geen gemakkelijke opgave voor Denver omdat ze de wereld buiten 124 amper kent: “I never leave this house [...] Not since Miss Lady Jones’ house have I left 124 by myself. Never.” (Morrison 2005: 242-243). Ze beseft dat ze het huis uit moet gaan om te hulp te zoeken. “[S]he stood on the porch of 124 ready to be swallowed up in the world beyond the edge of the porch.” (Morrison 2005: 286). Ze vraagt een baantje aan Mrs. Jones, de mulat-vrouw die zwarte kinderen leert lezen. Geen enkele zwarte heeft genoeg geld om haar te betalen, maar ze brengen Denver wel anonieme pakjes met voedsel. Wanneer ze de lege schalen en potten van het eten terugbrengt, heeft Denver korte gesprekken met de andere zwarten. Denver en de groep verzoenen zich met elkaar:

Maybe they were sorry for her. Or for Sethe. Maybe they were sorry for the years of their own disdain. Maybe they were simply nice people who could hold meanness toward each other for just so long and when trouble rode bareback among them, quickly, easily, they did what they could to trip him up. In any case, the personal pride, the arrogant claim staked out at 124 seemed to them to have run its course. (Morrison 2005: 293-294)

Sethe en Beloved maken constant ruzie en hebben geen enkel oog voor Denver. Denver beseft dat het zo niet verder kan en besluit actie te ondernemen:

Her father’s daughter after all, Denver decided to do the necessary. Decided to stop relying on kindness to leave something on the stump. She would hire herself out somewhere, and although she was afraid to leave Sethe and Beloved alone all day not knowing what calamity either one of them would create, she came to realize that her presence in that house had no influence on what either woman did. She kept them alive and they ignored her. (Morrison 2005: 296)

Denver besluit een baan te vragen bij Mr. en Mrs. Bodwin, de blanken die voor een huis voor Baby Suggs hebben gezorgd en die Sethe hebben geholpen zodat ze niet zou opgehangen worden. Denver lijkt steeds minder een slachtoffer van ostracisme. Ze is opnieuw in staat om onafhankelijk te handelen en zelf vrije keuzes te maken (Bastian & Haslam 2008: 107). “It was a new thought, having a self to look out for and preserve.” (Morrison 2005: 297).

3.2.6. Dehumanisering

Er zijn drie vormen van ontmenselijking bij sociaal ostracisme die volgens Bastian en Haslam steeds samengaan: dehumanisering van het slachtoffer door de dader, dehumanisering van het slachtoffer door zichzelf en tenslotte dehumanisering van de dader door het slachtoffer (Bastian & Haslam 2008: 107-112). Deze drie vormen zijn in praktijk niet altijd goed van elkaar te onderscheiden omdat ze hand in hand gaan met elkaar. Bovendien is er wederkerigheid van de ontmenselijking tussen slachtoffer en dader

3.2.6.1. Reciprociteit van de dehumanisering

In *Beloved* zien we het duidelijkst dat de ontmenselijking tussen daders en slachtoffers wederkerig is. Na haar wanhoopsdaad verwijt de groep Sethe teveel trots en ziet haar als koel, star, emotioneel. Ook Sethe zelf weigert eigenschappen van menselijke natuur toe te kennen aan diegenen die haar uitstoten. Bastian en Haslam stellen dat er bij sociale uitsluiting uit de groep een cyclus van dehumanisering ontstaat tussen slachtoffers en daders: beide partijen zien elkaar als minder menselijk. Het laat Sethe koud wat de andere zwarten over haar denken. Zowel Sethe als diegenen die haar uitstoten gedragen zich onverschillig en afstandelijk ten opzichte van elkaar. Zo ontzeggen ze elkaar kenmerken van menselijke

natuur. Bastian en Haslam stellen dat slachtoffers van sociaal ostracisme zichzelf beschermen tegen emotioneel leed door gevoelloosheid (Bastian & Haslam 2008: 107-108).

Years ago – when 124 was alive – [Sethe] had women friends, men friends from all around to share grief with. Then there was no one, for they would not visit her while the baby ghost filled the house, and she returned their disapproval with the potent pride of the mistreated. (Morrison 2005: 112)

If there had been sadness in [Baby Suggs'] eyes [Stamp Paid] would have understood it; but indifference lodged where sadness should have been. (Morrison 2005: 209)

Sethe en de groep zien elkaar als koel, berekend, emotioneel en trots, zoals blijkt na Baby Suggs begrafenis:

Back in the yard of 124, [the mourners] ate the food they brought and not Sethe's, who did not touch theirs and forbade Denver to. So Baby Suggs, holy, [...] was buried amid a regular dance of pride, fear, condemnation and spite. Just about everyone in town was longing for Sethe to come on difficult times. Her outrageous claims, her self-sufficiency seemed to demand it, and Stamp Paid, who had not felt a trickle of meanness his whole adult life, wondered if some of the "pride goeth before a fall" expectations of the townsfolk had rubbed off on him anyhow. (Morrison 2005: 201-202)

3.2.6.2. Dehumanisering van slachtoffer door dader

Deze eerste vorm van ontmenselijking – van slachtoffer door dader – wordt in de drie romans het meest benadrukt.

Roseanne wordt daar de hele gemeenschap van Sligo verstoten. De inwoners van Sligo duiden haar aan als 'de andere', een buitenstaander. Na de scheiding van haar echtgenoot wordt ze verbannen tot haar verlaten huis aan de duinen: "All that country was 'my' country later. Strandhill, Strandhill, the mad woman of Strandhill" (Barry 2008: 145). Hoewel ze door de hele gemeenschap genegeerd wordt, noemt Roseanne Father Gaunt en de familie McNulty als haar belangrijkste vervolgers. Roseanne geeft aan dat Fr. Gaunt, de zelfingenomen, gemene parochiepriester, haar veel leed, angst, pijn en verdriet heeft gebracht (Barry 2008: 20, 35). Roseanne vertelt Dr. Grene dat ze wantrouwig is ten opzichte van "the religious" (Barry 2008: 193). Ze is immers haar kind kwijtgeraakt aan de Sisters of Mercy, mede door toedoen van Fr. Gaunt. Roseannes schoonfamilie behandelt haar uiterst onvriendelijk. Het eerste wat Mrs. McNulty tegen haar toekomstige schoondochter zegt, is dat ze niet het goede lichaam heeft om kinderen te baren. Ze ziet Roseanne enkel als een ongeschikt instrument voor de productie van kleinkinderen. De schoonmoeder benadert Roseanne als een emotioneel object (Barry 2008: 167). Zonder iets te zeggen verlaat de schoonmoeder de kamer, daarna volgen de vader en Tom. Roseanne blijft alleen achter in de kamer. Achteraf vraagt Roseanne aan Tom: "But, does she like me at all?" "I don't know," he said, "she didn't say that at all. It was like a committee meeting in the scullery, formal, you know." (Barry 2008: 169). De McNultys handelen zonder enige emotie, schijnbaar enkel geleid door pure rede. Roseannes persoonlijkheid of karakter doet er niet toe, enkel de eigenschap 'protestants' is betekenisvol. Jack McNulty gedraagt zich steeds achterdochtig tegenover Roseanne:

Jack kept a few feet between us, what sort of feet I don't know. He was too ironical to be friendly, he'd be jesting and joking the while, and sometimes I caught him looking at me with the wrong sort of look. I don't mean coveting me, but maybe disapproving. (Barry 2008: 153-154)

Wanneer Tom twee dagen wegblijft zonder haar te verwittigen, gaat Roseanne op een zaterdagavond naar the Plaza, waar hij altijd optreedt. Roseanne ziet hem, maar hij haar mogelijk niet. Roseanne wil haar echtgenoot volgen, maar Jack McNulty houdt haar tegen. “I stepped forward, full of intent, but suddenly there was Jack at my side, his face stern in the turning shadows. ‘What do you want, Roseanne?’ he said, the coldest I had ever heard him, and he could be an arctic man” (Barry 2008: 213-214). “the ice in Jack’s words” “it was the voice of the judge, announcing my execution” (Barry 2008: 214). De koelheid en strengheid waarmee Jack haar benadert zijn typisch voor het gedrag van daders bij sociaal ostracisme. De vervolger behandelt de uitgeslotene als minderwaardig, als minder menselijk. “Jack hung back from me as if indeed I were a cliff, or something dangerous that might crumble at the edge, and send him plummeting to his death” (Barry 2008:215) Jack probeert ook de fysieke afstand zo groot mogelijk te houden. Fr. Gaunt en Jack tonen geen enkele emotie wanneer ze Roseanne komen inlichten over haar situatie: de familie wil haar huwelijk met Tom laten annuleren omdat ze ervan verdacht wordt te zijn vreemd gegaan. Jack en Fr. Gaunt hebben geen medelijden. Ze spreken zonder enige menselijkheid, alsof het over een businessdeal zou gaan (Barry 2008: 220-223). “Fr Gaunt wasn’t interested in my stupid crying” (Barry 2008: 220). Father Gaunt ontkent Roseanne haar sociaal contact. Ze wordt verbannen tot haar eigen woning: “You must stay where you are, Roseanne, get your groceries from the store every week, and be content with your own company” (Barry 2008: 222). Roseanne wordt uit de gemeenschap verstoten, ze heeft niet langer recht op een plaats binnen de groep. Hierbij voelt ze “rage, dark rage, lightened by nothing” (Barry 2008: 223). Tegelijk beseft ze hoe machteloos ze staat ten opzichte van haar vervolgers, ze heeft geen enkele invloed en kan haar lot niet zelf veranderen: “But a raging woman all alone in a tin hut is a small thing” (Barry 2008: 223). Het dehumaniserende gedrag van vervolger Fr. Gaunt blijkt vooral uit zijn koelheid, stijfheid en formaliteit: “ ‘I have had my spies keep an eye on you.’ He said this without any trace of guilt. Spies” (Barry 2008: 230). Hij toont nooit medelijden en gunt zijn slachtoffer geen vergiffenis. Fr. Gaunt spreekt tegen Roseanne alsof ze een hond is wanneer hij haar vraagt zijn pad niet te blokkeren. “‘You are menacing me, Roseanne. Step back away from the door, there’s a good woman.’ ‘A good woman? You say that?’ ‘It is an expression,’ he said” (Barry 2008: 232). De misogynie priester behandelt Roseanne alsof ze niet meer is dan een dier dat de mens moet gehoorzamen. Roseanne biedt geen weerstand omdat ze zich machteloos voelt.

Na haar wanhoopsdaad neemt de sheriff Sethe en de kleine Denver mee naar het politiebureau. De andere zwarten zien Sethe als minder menselijk, koel, trots, emotioneel. De afkeur van de groep ten opzichte van het gezin is nog groter geworden dan na het overdadige feest bij Baby Suggs. De groep biedt geen troost. Sethe is trots, ze weent niet en toont geen berouw, dat verhoogt het onbegrip en de afkeur van de groep ten opzichte van het gezin. De gemeenschap dehumaniseert Sethe:

Outside a throng, now, of black faces stopped murmuring. Holding the living child, Sethe walked past them in their silence and hers. She climbed into the cart, her profile knife-clean against a cheery blue sky. A profile that shocked them with its clarity. Was her head a bit too high? Her back a little too straight? Probably.” (Morrison 2005: 179)

De familie wordt volledig uitgestoten. De groep verwijt Sethe haar trots (Morrison 2005: 299). Het huis van Sethe verandert van sociaal zwaartepunt naar geïsoleerde plaats. 124 verliest alle connotaties van gezelligheid, huiselijkheid en warmte.

[Sethe] remembered when the yard had a fence with a gate that somebody was always latching and unlatching in the time when 124 was busy as a way station. She did not see the

whiteboys who pulled it down, yanked up the post and smashed the gate leaving 124 desolate and exposed at the very hour when everybody stopped dropping by. The shoulder weeds of Bluestone Road were all that came toward the house. (Morrison 2005: 192)

De andere zwarten zien Sethe als gebrekkig aan emoties en bijgevolg als minder menselijk (Bastian & Haslam 2008: 112). Ella beschrijft Sethe als trots, complex, koel en streng. Ze kan geen begrip opbrengen voor Sethes wanhoopsdaad. In haar ogen voelt Sethe zich te goed voor de groep. Sethes weigering om haar emoties te tonen wordt niet geapprecieerd door de gemeenschap. De groep lijkt minder moeite te hebben met het feit dat Sethe haar eigen kind heeft gedood dan met haar afstandelijke gedrag na de dood van haar dochter (Morrison 2005: 301-302). Paul D is geschokt door Sethes uitleg waarom ze haar kinderen besloot te doden. Hij verwijt haar dat ze zo nuchter blijft bij haar bloederige manier om haar kinderen voor slavernij te behoeden. Verwijtend zegt hij haar: “You got two feet, Sethe, not four” (Morrison 2005: 194). Zelfs Paul D dehumaniseert Sethe door haar te vergelijken met een dier.

Ook de protagonist in *The Fixer* wordt herhaaldelijk eigenschappen van menselijke natuur ontzegd. Yakov Bok ziet hoe een heleboel mensen angstig en ongerust naar de grotten in het ravijn lopen. Hij vraagt de ploegbaas wat er aan de hand is, maar die negeert hem: “He asked Proshko, the foreman, [...] but Proshko spat and said nothing” (Malamud 2004: 3). Vervolgers beschouwen hun slachtoffers niet als volwaardige sociale partners en kijken neer op de uitgesloten (Fiske, in Bastian & Haslam 2008: 107). Proshko vergelijkt Yakov ook met een dier om hem te ontmenselijken: “You run like a ruptured pig” (Malamud 2004: 62). Yakov wordt herhaaldelijk vergeleken met dieren om hem zijn menselijkheid volledig te ontnemen. Marfa Golov wordt hysterisch wanneer Yakov haar even aankijkt: “See how he glares at me like a starving wolf from the forest, [...] make him stop!” (Malamud 2004: 128). In de gevangenis kruipt Yakov op handen en voeten naar de ziekenafdeling om zijn ontstoken voeten te laten verzorgen. Andere gevangenen schelden de kruipende Yakov uit voor “Zhid mule” (Malamud 2004: 185). De dokter verzorgt hem, maar weigert hem te verdoven, opdat hij zou beseffen hoe het vermoorde kind zich gevoeld moest hebben (Malamud 2004: 186). Een van de wreedste cipiers zegt Yakov met leedvermaak en verachting: “It’s no secret why Jews won’t eat pig. You’re blood brothers and both live on shit” (Malamud 2004: 275). De cipiers behandelen Yakov slecht in de gevangenis omdat ze hem niet als een persoon zien. Ze schelden hem uit en porren hem met hun geweren (Malamud 2004: 80). Ze zien Yakov niet als een menselijk wezen met emoties, maar eerder als een slachtoffer dat ze zonder enige wroeging kunnen beledigen en verwonden. De assistent van de magistraat kijkt Yakov nauwelijks aan. Wanneer hij hem toch even observeert, bekijkt hij de zondebok met weersin en walging (Malamud 2004: 81). Na Yakovs arrestatie verklaart Levedev aan de politie dat hij Yakov nooit vertrouwd heeft en dat Yakov een onbetrouwbare en leugenachtige jood is (Malamud 2004: 82). De advocaat van de eisende partij komt Yakov observeren in zijn cel en maakt hem zo nog ongeruster: “[The Prosecuting Attorney Grubeshov] had that morning gone down to stare at the fixer in his cel without addressing a word to him. Yakov had stood frozen against the wall. Five minutes later the prosecutor had walked away, leaving him in a sweaty state of unrest” (Malamud 2004: 89). Tijdens een ondervraging gedragen Grubeshov en Colonel Bodyansky zich erg koel tegenover Yakov, alsof hij een object is:

Both officials studied him, the Prosecuting Attorney, once more intently, almost as though appraising the fixer’s health, weight, stamina, sending chills down his back; or as though he were a new animal in the zoo. But the colonel looked through him as though he did not exist. (Malamud 2004: 90)

Grubeshov toont geen enkel medelijden wanneer Yakov zijn vragen niet kan beantwoorden: “I’ll ask what I please. I’ll ask until your eyes pop out” (Malamud 2004: 101). Grubeshov noemt Yakov koppig en stom omdat hij weigert een moord te bekennen die hij niet heeft gepleegd (Malamud 2004: 220, 225, 299). Een andere cipier noemt hem “pigheaded” (Malamud 2004: 294). Wanneer Yakov Grubeshov even durft tegenspreken, slaat de openbare aanklager de gevangene in het gezicht met een lineaal. Ook de cipiers slaan Yakov harteloos in elkaar (Malamud 2004: 143). Yakov wordt erg slecht behandeld in de gevangenis. De cipiers bedreigen Yakov en noemen hem “the lowest of Jewish scum” (Malamud 2004: 144). Elke dag wordt Yakov volledig gefouilleerd: van zijn mond tot zijn oksels en testikels (Malamud 2004: 194). De dagelijkse vernedering haalt Yakovs zelfbeeld nog meer naar beneden: “It was the worst thing that had happened to him and it happened twice a day” (Malamud 2004: 195). De ondergevangenisdirecteur geniet er duidelijk van om Yakov te zien lijden. Om Yakov te vernederen verhoogt hij het aantal fouilleringen tot zes per dag. “After each search, Yakov, exhausted, bleak, fell into depression” (Malamud 2004: 264). De ouders zien Yakov niet als een volwaardig mens en voelen zich daarom niet schuldig wanneer ze Yakov mentaal of fysiek kwetsen.

3.2.6.3. Dehumanisering van slachtoffer door slachtoffer

Het slachtoffer ziet zichzelf na verloop van tijd als minderwaardig en minder menselijk. Roseanne ziet zichzelf meer als een object dan een persoon: “I am only a thing left over, a remnant woman, and *I do not even look like a human being no more*, but a scraggy stretch of skin and bone in a bleak skirt and blouse, and a canvas jacket, and I sit here in my niche like a songless robin – no, like a mouse that died under the hearthstone where it was warm, and lies now like a mummy in the pyramids.” (Barry 2008: 4, mijn cursivering). Tijdens een brand in Roscommon wordt Roseanne gered door schoonmaker John Kane. Terwijl hij haar in veiligheid brengt, denkt de oude vrouw: “The *human* town not so far off, sleeping and waking, sleeping and waking, forgetting its lost women in there, in long rows” (Barry 2008: 33, mijn cursivering). Als de buitenwereld menselijk is, dan is de wereld van de patiënten, de afgesloten psychiatrische instelling, minder of niet menselijk. Roseanne ontmenselijkt hier zichzelf en de andere geïnterneerden. Een mogelijke vorm van dehumanisering is het zichzelf gelijkstellen met dieren. Wanneer Roseanne haar schoonmoeder voor het eerst ontmoet, voelt ze duidelijk dat ze niet welkom is in het huis van de McNultys. “The mother’s bungalow was nice enough but it smelt of boiling lamb in my vivid state of alarm, I might have said sacrificial lamb. [...] I was only near that bungalow twice in my whole life and both times felt like dying just to be near it” (Barry 2008:165-166). Roseanne voelt zich een indringer en beseft dat ze niet echt wordt aanvaard. Roseanne zegt bovendien dat ze zich voelt zoals een koe of varken, dieren die vroeger binnen in huis werden gehouden (Barry 2008: 166). Ze vergelijkt zichzelf ook met ongedierte: “Like my father’s poor rats [...] I wasn’t grateful enough, and had fouled my own nest. I knew that in the eyes of Tom’s friends outside, gathered in the Plaza, if they knew everything about me, they would want to – I don’t know, extinguish me, judge me, put me outside the frame of the photographs of life” (Barry 2008: 202). Roseanne ontzegt zichzelf dus herhaaldelijk menselijke kwaliteiten.

Yakov Bok beschouwt zichzelf steeds minder als een volwaardig mens. Yakov schaamt zich voor zichzelf omdat hij zijn joodse identiteit verbergt voor zijn werkgever (Malamud 2004: 36). Yakov voelt zich gereduceerd tot een schim. Hij ziet zichzelf als slechts een schaduw van de persoon die hij was voor de maanden eenzame opsluiting. “He saw himself as bushy-haired, bearded, swimming in his clothes, and frightened to death” (Malamud 2004: 219). Hij is zich bewust van zijn fysieke aftakeling: “He could smell the rotten odor of himself”

(Malamud 2004: 227). Shmuel koopt een cipier om zodat hij Yakov heimelijk enkele minuten kan zien. Shmuel raadt zijn schoonzoon aan zijn hart open te houden voor God, maar Yakov antwoordt verbitterd: “What’s left of my heart is pure rock” (Malamud 2004: 259). Yakov ziet zichzelf als hard en koud, als minder menselijk.

3.2.6.4. Dehumanisering van dader door slachtoffer

Vanuit het slachtofferperspectief beschrijft ik-verteller Roseanne haar vervolgers als minder menselijk. Door sociaal ostracisme wordt ook het slachtoffers beeld van de dader ontmenselijkt: “Fr Gaunt was so clipped and trim he had no antennae at all for grief. He was like a singer who knows the words and can sing, but cannot sing the song as conceived in the heart of the composer. Mostly he was dry” (Barry 2008: 38). Roseanne vertelt hoe Fr. Gaunt enorm koel blijft bij de dood van jonge mannen in de civil war. De vervolger wordt voorgesteld als koel, harteloos en streng. Roseanne ziet Father Gaunt als een een machine zonder menselijke gevoelens. Ze beschrijft hem als “sacrosanct [heilig, onaantastbaar], pristine [zuiver], separate [...], unsmiling” (Barry 2008: 58). Net zoals ze zichzelf stelt aan dieren, vergelijkt Roseanne haar vervolgers met dieren en maakt hen zo minder menselijk. In haar gebruik van dierlijke metaforen worden haar vervolgers, clerici, voorgesteld als roofvogels die zwakkere slachtoffers, zoals zichzelf, verslinden. “Fr Gaunt was always there or some such, one or other of the curates, the herrons among the minnows” (Barry 2008: 147). Wanneer Fr Gaunt haar vertelt dat haar huwelijk volgens de katholieke kerk nooit heeft bestaan, merkt Roseanne op hoe net en steriel Fr. Gaunt er uitziet. Dehumanisering van dader door slachtoffer. “I looked at him. Neat, black, clean, strange. Another human creature in the lair of a human creature. His words sombre, measured, at ease” (Barry 2008: 231). Niet alleen de hardvochtigheid van Fr. Gaunt, maar ook de harteloosheid en wreedheid van de familie McNulty wordt van in het begin subtiel aangegeven: “[McNulty] is an old Sligo name. My husband [Tom] told me they were the last recorded cannibal tribe in Ireland. It is written somewhere that they ate their enemies” (Barry 2008: 118). De McNultys zullen Roseanne symbolisch verslinden door haar genadeloos op te sluiten. Roseanne beschrijft haar schoonbroer Jack McNulty als knap, maar tegelijk koel en streng: “Quite severe features, very serious about the eyes. [...] Gorgeous” (Barry 2008: 155). Roseanne beschrijft Jack als een intelligente, knappe man. Het is echter tegelijk meteen duidelijk dat ze zich nooit helemaal op haar gemak voelt bij hem. Roseannes schoonbroer lijkt al even somber en deprimerend als de kleren die hij draagt: “Jack [...] in his sombre black bathing trunks, and his body that never really looked like flesh, but something stonier” (Barry 2008: 151). Roseanne veracht haar vervolgers. Ze voelt zich wanhopig en machteloos wanneer Jack en Fr. Gaunt haar vertellen dat ze geen contact meer mag hebben met Tom. Terzelfdertijd kookt ze echter van woede: “suddenly I was looking at [Fr Gaunt] with eyes of unexpected contempt. If my gaze had been made of flames it would have turned him to cinders. I knew his power, which in that moment was absolute, and it seemed to me in that moment I knew his nature. Small, self-believing to border [...] and lethal” (Barry 2008: 222). Op dit moment dehumaniseert het slachtoffer haar vervolgers duidelijk om haar zelfbeeld te beschermen. Ook Dr.Grene ziet Fr. Gaunt als een antipathiek figuur. Dr. Grene beschrijft Father Gaunt, op basis van diens teksten, als “all-knowing, stern-minded, and entirely unforgiving” (Barry 2008: 236). Hij identificeert Fr. Gaunt als een bekende, machtige, misogyne clericus:

the man who became auxiliary bishop of Dublin in the fifties and sixties, taking from the hemming and hawing of the Irish constitution a clear statement of his powers of moral domination over the city, as did most of his brother clerics. A man who in his very utterance seemed to long for the banishment of women behind the front doors of their homes, and the elevation of men into a condition of sublime chastity and sporting prowess. There is

something humorous about it now, there was nothing humorous about it then. (Barry 2008: 142)

Yakov vergelijkt Grubeshov, de openbare aanklager, met een havik (Malamud 2004: 89). Ook hier ziet het slachtoffer zijn vervolger als een kwaadaardige roofvogel. Wanneer Grubeshov Yakov vertelt hoe joden in het verleden werden geëxecuteerd, dehumaniseert Yakov de Russische vervolgers: “[The Jews] were hanged wearing caps full of hot pitch and with a dog hanging beside them to show the world how despised they were.” “A dog hangs a dog, your honor” (Malamud 2004: 143). Alleen, vastgeketend in de cel, noemt Yakov zijn vervolgers honden (Malamud 2004: 275). Om zijn zelfbeeld te beschermen, dehumaniseert Yakov zijn antisemitische vervolgers. Hij voelt bijvoorbeeld minachting voor Lebedev, de antisemiet die hij gered heeft (Malamud 2004: 36). Tijdens een ondervraging door Grubeshov kan Yakov zijn lichaam nauwelijks controleren. Hij voelt zo’n intense haat voor de openbare aanklager dat hij niet kan stoppen met beven en trillen (Malamud 2004: 220). Hij veracht de wrede Grubeshov (Malamud 2004: 299). Ook voor de cipiers kan Yakov geen sympathie of begrip opbrengen. Yakov omschrijft de ondergevangenisdirecteur als “an uneasy-eyed man with smelly polished boots, flushed, and self-consciously irritated” (Malamud 2004: 164). Yakov beschrijft hem als een wrede, gevoelloze man:

The fixer shuddered at the man’s depthless eyes, narrow face, and four-fingered hand. Whatever he looked at he seemed to gnaw a little. His small mouth was crafty and hiddenly hungry. [...] The fixer disliked and feared him more than anyone in the prison. (Malamud 2004: 191)

Het slachtoffer maakt zich (onbewust) schuldig aan dezelfde wreedheid als de vervolgers. Om zijn/haar zelfwaardering te behoeden voor gevaar, dehumaniseert de zondebok diegenen die hem/haar ontmenselijken.

3.2.7. Ambigüiteit in de houding van de zondebok ten opzichte van vervolgers

Ondanks de wrede behandeling door de daders gaan de uitgesloten protagonisten niet helemaal mee in de cyclus van dehumanisering. Roseannes houding ten opzichte van diegenen daar haar kwaad hebben gedaan is soms vrij ambigu. Hoewel ze haar vervolgers soms dehumaniseert – wat binnen het verwachtingspatroon van het sociaal ostracisme valt (Bastian & Haslam 2008: 107-112) – toont Roseanne ook mededogen. Meermaals benadrukt ze niet enkel de slechte kanten van Fr. Gaunt en de McNultys te willen beschrijven. In tegenstelling tot haar vervolgers is Roseanne niet volledig verblind door haat en afkeur. Ze ontkennt hun menselijkheid niet:

Old Tom McNulty. To this day I don’t know if he was enemy or friend. To this day I am in two minds about any of them, Jack – no, no, maybe I can with justice curse Fr Gaunt, and that old woman the mother of Tom and Jack, the real Mrs McNulty as you might say. On the other hand, I don’t really know. At least Mrs McNulty was always openly hostile, whereas Jack and Fr Gaunt always presented themselves as friends. Now I am having a bad thought, for doesn’t Dr Grene also present himself as a friend? (Barry 2008: 133-134).

Roseanne heeft erg ambigue gevoelens tegenover haar schoonfamilie en Father Gaunt, diegenen die haar leed hebben veroorzaakt. Roseanne verwijt Fr. Gaunt veel, maar zegt zelf meteen: “But let me not speak against him”; ze waardeert dat hij bij elke familie in Sligo langs ging, hoe arm of vuil ze ook waren (Barry 2008: 38). Roseanne weigert Fr. Gaunt volledig te ontmenselijken in haar beschrijving. Ze lijkt als slachtoffer meer mededogen te

tonen dan haar vervolger. Ook Roseannes beschrijving van haar schoonmoeder is genuanceerd. “She gave me a very gentle look. It surprised me. But her voice was not so nice as her look. [...] I don’t mean to describe all this in a bad way. God forgive me” (Barry 2008: 166). Roseanne probeert haar schoonfamilie niet zwart te maken: “I must be careful to write of her fairly” (Barry 2008: 167). Roseanne staat als slachtoffer moreel boven de anderen in die zin dat ze tracht zich niet te verlagen tot hun niveau. Ondanks het feit dat hij haar in de steek heeft gelaten, spreekt Roseanne nauwelijks kwaad over Tom. Ze noemt haar echtgenoot “easy-going in his very marrow” (Barry 2008: 181). Roseanne ontkent Toms tederheid en goede kwaliteiten niet. “He was the nicest lover. That is the truth” (Barry 2008: 177). “He was the decentest man, I think it is important to say that” (Barry 2008: 178). Ze wil geen eenzijdig negatief beeld schetsen van haar vervolgers. Na jaren van sociale isolatie komt Fr. Gaunt Roseanne koel vertellen dat haar huwelijk met Tom officieel geannuleerd is. Ondanks Fr. Gaunts afstandelijkheid blijft Roseanne vriendelijk en beleefd. “There was no hello, how are you, or hesitancy. In fact he had the demeanour of a doctor with serious news to impart [...] Can I say that I disliked him? I don’t think so” (Barry 2008: 230). Roseanne wil ook geen al te bevooroordeeld beeld scheppen van Jack. Wanneer Tom plots niet meer naar huis komt, vraagt Roseanne Jack in paniek of ze haar echtgenoot kan zien. Eerst reageert Jack streng en harteloos, maar als hij ziet hoe wanhopig Roseanne is, wordt hij iets vriendelijker:

Then suddenly he wasn’t icy any more. [...] Maybe he remembered I was always friendly to him, and respectful of his achievements. I liked Jack, God knows. [...] ‘Lookit, Roseanne,’ he said. ‘It’s all very complicated. There’s a book opened for you up at the shop in Strandhill. You won’t starve.’ (Barry 2008: 215)

Jack lijkt toch medelijden en begrip te kunnen tonen. Roseanne kan toegeven dat hij zich niet altijd volledig heeft misdragen ten opzichte van haar. Jack probeert Roseanne te kalmeren: “Roseanne, I’ve always been a friend to you. Trust me now, and go back to the house” (Barry 2008: 216). Toch blijft er steeds twijfel over de mate waarin Jacks gedrag beredeneerd en hypocriet is. Hij wil in de eerste plaats geen scène maken (Barry 2008: 216). Opnieuw weigert Roseanne om hem zwart te maken: “Jack wasn’t a bastard, he wasn’t a cruel man” (Barry 2008: 217). Ze redeneert dat hij vooral zijn broer wou beschermen. Uit Jacks woorden blijkt duidelijk dat Mrs. McNulty het brein achter de hele situatie is: “The mother has spoken on this matter and there’s no going against the mother” (Barry 2008: 216).

In *Beloved* past Denver haar negatieve beeld van de andere zwarten aan zodra ze op een positieve manier in contact komt met de gemeenschap. Op de kermis merkt Denver dat de andere zwarten niet zo onvriendelijk zijn als ze dacht. Een dag lang wordt het sociaal isolement doorbroken. Door het sociaal contact is er een tijdelijke omkering van de dehumanisering van de daders van ostracisme:

Soothed by sugar, surrounded by a crowd of people who did not find her the main attraction, who, in fact, said, “Hey, Denver,” every now and then, pleased her enough to consider the possibility that Paul D wasn’t all that bad. In fact there was something about him [...] that made the stares of other Negroes kind, gentle, something Denver did not remember seeing their face. Several even smiled and nodded at her mother, no one, apparently able to withstand sharing the pleasure Paul D was having. (...) Sethe returned the smiles she got. Denver was swaying with delight. And on the way home, although leading them now, the shadows of three people still held hands. (Morrison 2005: 58-59)

Ook Yakov tracht zich niet te verlagen tot het niveau van zijn vervolgers, maar mededogen te tonen. In Kiev ziet Yakov een dronken man met zijn gezicht in de sneeuw liggen. Hoewel de

Rus een insigne met een tweekoppige arend heeft, het teken van de Black Hundreds, helpt Yakov hem na even twijfelen. Yakov toont medeleven voor de antisemitische Lebedev die hem waarschijnlijk zou laten sterven (Malamud 2004: 33). Lebedev weet echter niet dat Yakov joods is en biedt hem als dank voor het redden van zijn leven een baan aan als boekhouder en opzichter in zijn bakstenenfabriek (Malamud 2004: 46). Yakov krijgt de betrekking echter pas nadat hij aan de pro-tsaristische antisemiet heeft verklaard apolitek en christelijk te zijn (Malamud 2004: 37-47). Yakovs benadering van de situatie is erg ambigu: enerzijds is hij Lebedev dankbaar, anderzijds walgt hij van diens antisemitisme. Hoewel Yakov zich niet op zijn gemak voelt bij Lebedev en diens dochter, stelt hij zichzelf gerust door de positieve eigenschappen van de twee antisemieten te benadrukken: “They’re not bad people. The girl’s direct and honest in her way, though she makes me uneasy, and as for the old man, maybe I misjudged him” (Malamud 2004: 40). Yakov kan het geld goed gebruiken, maar moeten liegen over zijn afkomst om een beloning te krijgen verontrust hem toch. Hij schaamt zich voor het verloochenen van zijn geloof (Malamud 2004: 40). Yakov is genoodzaakt zijn joodsheid te verzwijgen, maar wil de antisemitische Lebedev tegelijkertijd confronteren met de absurditeit van diens opvattingen:

I’d like to ask him straight out, “Nikolai Maximovitch, will you please explain how you can cry for a dead dog yet belong to a society of fanatics that urges death on human beings who happen to be Jews? Explain to me the logic of it.” (Malamud 2004: 41).

Over de magistraat kan Yakov aanvankelijk geen oordeel vellen. Bibikov doet zich het ene moment voor als een vriendelijke, plichtsbewuste, glimlachende ambtenaar om Yakovs vertrouwen te winnen (Malamud 2004: 73-80), maar tijdens officiële ondervragingen lijkt hij Yakov te verleiden tot versprekingen (Malamud 2004: 80-97). De magistraat lijkt aardig, maar Yakov blijft achterdochtig. Uiteindelijk zal blijken dat Bibikov oprecht probeert de waarheid te achterhalen en niet simpelweg een zondebok zoekt. Zo zorgt de magistraat ervoor dat Yakov nieuwe schoenen krijgt in de gevangenis en er niet al te slecht behandeld wordt (Malamud 2004: 166). Bibikov speelt het spel van de antisemitische Russische regering mee op de grip te behouden op de zaak en Yakov zo te kunnen beschermen. Bibikov gelooft immers in de Yakovs onschuld (Malamud 2004: 166-170). Na weken volledige isolatie en na de moord op Bibikov in de isoleercel naast hem is Yakov enorm bang voor de gevangenisdirecteur. Wanneer Grizitskoy echter binnenkomt is Yakov vooral verwonderd eindelijk nog een ander levend wezen te zien: “the cross-eyed warden looked real and even human, and what he had seen in the next cell, dreamlike unreal” (Malamud 2004: 184). Yakov dehumaniseert de gevangenisdirecteur niet: “The warden, as Yakov saw him, was not a vicious man. He was at best a disciplinarian, at worst, stupid” (Malamud 2004: 191). De sombere Kogin, een van Yakovs twee cipiers in de isoleercel, blijkt evenzeer menselijker dan verwacht. Zo tracht de cipier Yakov te troosten. Toch denkt Kogin in de eerste plaats aan zichzelf. Hij staat zichzelf niet toe al te veel medelijden te voelen voor de gevangene:

Don’t think I am not aware of your misfortunes, Bok, because I am. It’s a terrible thing to see a man in chains, whoever he is, and to have to lock his feet in stocks every night, but to be frank with you I don’t allow myself to dwell on it much. I try not to think of you there in chains all day long. The nerves can take just so much, and I already have all the worry I can stand. (Malamud 2004: 271).

De dag dat Yakov eindelijk naar zijn rechtszaak wordt gebracht zal Kogin genade tonen voor zijn gevangene. De ondergevangenisdirecteur schiet Kogin neer nadat die hem verhindert Yakov in elkaar te slaan. De cipier offert zichzelf dus op voor Yakov (Malamud 2004: 326).

3.2.8. Verzoening tussen de zondebok en de vervolgers

Ik wil het tenslotte kort hebben over een punt dat niet aan bod komt in de theorie: de mogelijkheid tot verzoening tussen het slachtoffer en de gemeenschap. Hoewel de groep in *Secret Scripture* en *The Fixer* nooit echt vergiffenis toont voor de zondebok, laten de andere ex-slaven in *Beloved* Sethe en Denver weer toe tot de ingroep. De geostraciseerden worden opnieuw opgenomen in de groep. Een van de ex-slavinnen licht de groep in over de alarmerende situatie in 124; ze vertelt hoe Denver wanhopig tracht haar moeder te redden van *Beloved*. Ella overtuigt de andere zwarte vrouwen om Sethe te helpen en de geest te verjagen:

“You can’t just up and kill your children.” “No, and the children can’t just up and kill the mama.” It was Ella more than anyone who convinced the others that rescue was in order. (Morrison 2005: 301)

Hoewel Ella als lid van de gemeenschap, en dus als vervolger, Sethe nog steeds als minder menselijk ziet, beseft ze dat het gezin deze crisis niet kan overleven zonder hulp van de groep:

She understood Sethe’s rage in the shed twenty years ago, but not her reaction to it, which Ella thought was prideful, misdirected, and Sethe herself too complicated. When she got out of jail and made no gesture toward anybody, and lived as though she were alone, Ella junked her and wouldn’t give her the time of day. The daughter, however, appeared to have some sense after all. At least she had stepped out the door, asked for the help she needed and wanted work. When Ella heard 124 was occupied by something-or-other beating up on Sethe, it infuriated her[.] (...) Whatever Sethe had done, Ella didn’t like the idea of past errors taking possession of the present. Sethe’s crime was staggering and her pride outstripped even that; but she could not countenance the possibility of sin moving on in the house, unleashed and sassy. (...) [T]he past [was] something to leave behind. And if it didn’t stay behind, well, you might have to stomp it out. (Morrison 2005: 301-302)

De groep slaagt erin *Beloved* uit 124 te drijven. Het gezin wordt opgevangen door de Bodwins. Denver gedraagt zich zeer verantwoordelijk en zoekt werk om voor haar moeder te kunnen zorgen. Denver wordt een volwaardig lid van de gemeenschap, ze draagt haar steentje bij en kan een normaal leven leiden (Morrison 2005: 313-315). De banden tussen het uitgesloten gezin en de, voordien vijandige, gemeenschap worden hersmeed. De zondebok kan dus uiteindelijk toch opnieuw een plaats binnen de sociale groep krijgen. Er lijkt opnieuw hoop te zijn op een toekomst voor Sethe en Paul D: “ “Sethe, [...] me and you, we got more yesterday than anybody. We need some kind of tomorrow.” ” (Morrison 2005: 322).

4. Conclusie

In de drie gekozen romans wordt voldaan aan de eerste voorwaarde voor de werking van het zondebokmechanisme, de crisis. Door overdreven mimetisme verdwijnen de differenties binnen een samenleving zodat er een overvloed aan gelijkenis ontstaat. Deze indifferentiatie veroorzaakt volgens Girard verwarring, chaos en een gevoel van machteloosheid bij groepsleden. De crisis tast de menselijke betrekkingen aan en vernietigt bijgevolg de samenhang van een groep. De sociale en culturele crisis wordt aanvoeld als onoverkomelijk. Het Ierland van de eerste helft van de 20ste eeuw wordt getekend door drie invloedrijke oorlogen: Wereldoorlog I, de Ierse burgeroorlog van 1922-1923 en Wereldoorlog II. Roseanne is een adolescente tijdens de wrede burgeroorlog waar Free Staters en Irregulars elkaar bekampen. Sligo wordt geteisterd door wreedheden tussen gelijke burgers omwille van conflicterende politieke overtuigingen. Dr. Grene schrijft dat de jaren 1920 een gewelddadige, bloederige periode vormen in de geschiedenis van de relatief jonge Republiek Ierland. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog heerst er algemene verwarring in het land. In 1940 wordt Dublin gebombardeerd door de Duitsers, wat alle Ieren zenuwachtig en bang maakt. Er heerst voortdurend spanning. Naast deze oorlogen is er ook de geloofskwestie binnen het land zelf. Republiek Ierland is voornamelijk katholiek, maar er leven ook protestanten, zoals Roseanne en haar ouders. De Clears zijn een van de weinige presbyteriaanse gezinnen in het katholieke Sligo. Roseanne geeft aan dat hun geloof geen probleem vormt zolang er vrede heerst. Zodra er echter spanningen ontstaan in de gemeenschap, wordt hun protestantisme niet langer getolereerd. De gemeenschap zoekt namelijk angstig distinctieve kenmerken in een oncontroleerbare, al te geïndifferentieerde samenleving. Ook in *Beloved* leidt indifferentiatie tot sociale crisis. De zwarte gemeenschap van ontsnapte en bevrijde slaven is er een van gelijken. Iedereen is gelijkwaardig in deze groep van ongeveer honderd ex-slaven. Wanneer Baby Suggs echter een groots feest geeft voor alle zwarten zwelt de mimetische begeerte enorm snel aan. De andere groepsleden verwijten Baby Suggs te grote trots wanneer ze de overvloed aan eten en drinken zien. De anderen worden jaloers op de gerespecteerde ex-slavin en beginnen haar en haar familie vijandig te behandelen. Er waren reeds onderhuidse spanningen in de groep omwille van de constante dreiging van de Fugitive Slave Law, maar het latente geweld wordt pas echt naar de oppervlakte gestuwd na het feest. Waar voordien alle groepsleden gelijk waren, ziet de groep Baby Suggs en haar familie plots als 'anders'. In *The Fixer* wordt Yakov Bok het slachtoffer van antisemitisme. Onder Tsaar Nicholas II verkeert Rusland in een diepe crisis. Het land wordt geteisterd door interne strubbelingen, stakingen, politieke intriges en armoede. Het collectieve geweld dat naar boven wordt gebracht door de sociale en culturele crisis richt zich op een minderheid in het Rusland van 1911-1913: de joden. Het antisemitisme in het land wordt duidelijk versterkt door de algemene crisis.

De indifferentiatie wordt geïntensiveerd door misdaden die de grootste taboes binnen een cultuur overtreden. De drie types misdrijven volgens Girards tweede principe worden elk geattesteerd in *The Secret Scripture*, *Beloved* en *The Fixer*. Ten eerste zijn er gewelddaden ten opzichte van de symbolisch zwaksten in een samenleving, bijvoorbeeld jonge kinderen. Father Gaunt beschuldigt Roseanne er valselijk van haar kind te hebben gedood meteen na de bevalling. Door te beweren dat ze schuldig is aan kindermoord, kan de priester Roseanne makkelijk laten opsluiten in een psychiatrische instelling. Ook Yakov wordt er onterecht van beschuldigd een kind te hebben gedood. Yakovs antisemitische Russische werknemers en de politie beweren dat hij een twaalfjarige jongen heeft neergestoken. Yakov is onschuldig, maar bijna niemand is bereid de jood te verdedigen. Sethe lijkt een uitzondering te vormen in deze

lijst. Zij heeft haar dochter daadwerkelijk gedood. In *Beloved* betreft het, in tegenstelling tot de andere twee romans, geen valse beschuldiging. Ten tweede zijn er seksuele misdrijven. Yakov Bok wordt er even valselijk van beschuldigd om het vermoorde kind te hebben willen molesteren. Deze roddel over vermeende pedofilie verdwijnt echter meteen en blijkt niet echt van belang. In *The Secret Scripture* beschuldigt de misogyne priester Fr. Gaunt Roseanne van nymfomanie. Hij heeft haar even staan praten met John Lavelle, een van de Irregulars die Roseanne als adolescente heeft ontmoet. Het onschuldige gesprek leidt tot geruchten van overspeligheid en ontucht, simpelweg omdat Roseanne als getrouwde vrouw een korte ontmoeting heeft met een andere man zonder dat haar echtgenoot hiervan op de hoogte is. Jaren nadat haar huwelijk geannuleerd is, baart de ongetrouwde Roseanne bovendien een buitenechtelijk kind, tot grote woede van de katholieke McNulty's en Fr. Gaunt. Ten derde zijn er religieuze misdrijven. Hoewel Roseannes geloof een grote rol zal spelen in haar sociale uitsluiting, wordt ze nooit beschuldigd van misdaden van religieuze aard. Yakov Boks leven zal vooral beïnvloed door dit laatste type misdrijf. Yakov wordt ervan beschuldigd een Russisch kind te hebben gedood om religieuze redenen. De Russische autoriteiten beweren dat Yakov de jongen heeft neergestoken om zijn bloed te op te vangen en in matzos te gebruiken. Hoewel meermaals in de Talmud staat dat het joden strikt verboden is bloed te eten of drinken, wordt Yakov ervan beschuldigd het kind ritueel te hebben gedood voor zijn bloed.

In *De zondebok* stelt Girard me zijn derde principe dat er transculturele kenmerken voor slachtoffersselectie zijn. We zien inderdaad gelijkaardige slachtofferkenmerken terugkeren in de drie romans, die nochtans een zeer verschillende setting hebben. Het zondebokmechanisme blijkt dezelfde principes te hebben voor slachtoffersselectie in de Verenigde Staten van de tweede helft van de 19de eeuw, Tsaristisch Rusland vlak voor de Eerste Wereldoorlog en de Republiek Ierland van Wereldoorlog I tot Wereldoorlog II. Zowel Sethe, Yakov als Roseanne vertonen tegelijkertijd verschillende slachtofferkenmerken. Net doordat ze meerdere tekens voor slachtoffersselectie vertonen, zijn deze protagonisten zo vatbaar om als zondebok aangeduid te worden. Eender welke extreme eigenschap kan een slachtofferkenmerk zijn: zowel succes als ongeluk, zowel schoonheid als lelijkheid, zowel macht als zwakte binnen de groep. De schoonheid van Roseanne wordt gezien als een gevaar in haar misogyne omgeving. In de ogen van Fr. Gaunt betekent Roseanne een verleiding voor de mannen van Sligo en dus een gevaar voor hun zielsheil. De schoonheid van Roseanne en haar moeder Cissy brengt enkel problemen voor de twee vrouwen, beide worden opgesloten in een psychiatrische instelling omdat de groep een verband poneert tussen hun schoonheid en krankzinnigheid. Ook Sethe wordt beschreven als een knappe, maar koele en strenge vrouw. Een zeer belangrijk slachtofferkenmerk in *The Secret Scripture* en *The Fixer* is religie. De presbyteriaanse Clears vormen een religieuze minderheid in het katholieke Sligo. Roseanne en haar ouders worden nooit echt vertrouwd door de andere groepsleden omdat ze protestants zijn. Net zoals de inwoners van Sligo vijandig staan tegenover Roseannes gezin omwille van hun geloof, wordt Yakov Bok gediscrimineerd omwille van zijn religie. Yakov wordt slachtoffer van het starre antisemitisme van het Rusland in de vroege twintigste eeuw. In de gevangenis wordt Yakov gedwongen om zijn baard te laten staan, zodat hij er duidelijk joods uit zou zien. Op die manier kan openbare aanklager Grubeshov hem nog makkelijker afschilderen als een misdadige, wrede joodse extremist. Ook waanzin blijkt een slachtofferkenmerk. Roseannes gedrag wijkt af van de sociale norm in Sligo. Omdat ze niet voldoende conformeert, noemen de andere groepsleden haar krankzinnig. Roseannes schoonfamilie en Fr. Gaunt laten haar gek verklaren om haar te kunnen interneren in een psychiatrische instelling. Volgens Girard is niet enkel een zwakke positie binnen de groep een mogelijk slachtofferkenmerk; ook prestige en respect in de ingroep kunnen leiden tot

uitsluiting. Baby Suggs is een zeer populair figuur in de zwarte gemeenschap tot de andere groepsleden jaloers worden op haar geluk en haar verstoten na de dood van Sethes peuter. Yakov heeft als opzichter iets meer macht dan de andere werknemers in de bakstenenfabriek. Yakovs collega's vertrouwen hem niet omdat ze weten dat hij hen controleert, zodat ze geen bakstenen kunnen stelen om op de zwarte markt te verkopen. Tenslotte geeft Dr. Grene in *The Secret Scripture* aan dat veel van zijn patiënten waarschijnlijk eerder om sociale dan medische redenen opgesloten zijn. Elke vorm van sociale abnormaliteit kan leiden tot sociale uitsluiting door de afkeurende gemeenschap.

Volgens het vierde principe van de zondeboktheorie kan het zondebokmechanisme pas werken als de vervolgers oprecht overtuigd zijn van de schuld van de zondebok. Ondanks de relatieve zwakte van het slachtoffer in de ingroep, zien de groepsleden de zondebok toch als erg schadelijk en gevaarlijk. De vervolgers geloven dat de zondebok de enige verantwoordelijke is voor het onheil en de crisis in de samenleving. Volgens die logica, de rede van de zondebok, moet de zondebok verwijderd worden uit de groep om de stabiliteit terug te brengen. In mijn drie romans uit de vernietiging van de zondebok zich in sociale dood. Ik argumenteer dat er in plaats van een letterlijke moord een symbolische vernietiging is in de gekozen literaire werken. Het geweld ten opzichte van de zondebok uit zich er in sociaal ostracisme. Sethe, Yakov en Roseanne worden op sociaal vlak vernietigd. Het verstoten worden uit de gemeenschap heeft zeer schadelijke psychologische effecten op de protagonisten. Roseanne wordt als adolescente gemeden door de andere inwoners van Sligo omdat men haar verdenkt van verraad. Er doen geruchten de ronde dat ze enkele Irregulars heeft verklikt aan de Free Staters. Roseanne zegt zelf herhaaldelijk dat het er niet zoveel toe doet wat er precies is gebeurd in de nacht dat ze de jonge rebellen betrapte, de groepsleden hechten immers meer waarde aan de roddels over haar aandeel in de arrestatie van de jongemannen. Er volgen wrede represailles op de gevangenneming van de rebellen. Roseannes vader, een politieagent, wordt brutaal vermoord door de IRA. Hier is er dus naast symbolische vernietiging ook daadwerkelijk geweld. Ik benadruk hier wel bij dat symbolische moord minstens even werkelijk en gruwelijk is; het symbolische aspect doet niets af van de wreedheid van de misdaden. Ook Yakov wordt het slachtoffer van collectief geweld. Reeds als kind maakt hij een bloederige pogrom mee in de shtetl. In Kiev verbergt Yakov zijn joodse identiteit omdat hij beseft hoe gewelddadig de antisemitische Black Hundreds Society is. Meteen na de dood van de Russische jongen beschuldigt iedereen de joden van rituele moord. Yakov wordt gearresteerd, ook al wijst al het bewijsmateriaal op zijn onschuld. De openbare aanklager is echter vastberaden de jood schuldig te laten verklaren. Grubeshov negeert de feiten omdat hij rotsvast overtuigd is van Yakovs schuld.

Zowel de zondeboktheorie als de sociale psychologie benadrukken de enorme macht van de groep. Groepsleden aarzelen niet om anderen te kwetsen of derogeren wanneer die anderen als een gevaar voor de groepsverbondenheid worden gezien. Het wreed behandelen van minder bekwame groepsleden wordt niet gezien als een misdaad omdat de vervolgers ervan overtuigd zijn dat de zondebok de sociale identiteit kan schaden. De groep wil ten alle koste de integriteit van de ingroep beschermen, ook als dat gepaard gaat met discriminatie van bepaalde individuen. De gemeenschap versterkt de groepscohesie door groepsleden te verstoten die niet conformeren aan de normen en waarden van de groep. Sociaal ostracisme verstevigt de normering binnen de ingroep, maar heeft ernstige gevolgen voor het uitgesloten slachtoffer. Roseanne staat machteloos tegenover de gemeenschap. De andere inwoners van Sligo beschouwen de protestantse als een verraadster, een gevallen vrouw en een krankzinnige. Roseannes gedrag is niet gepast volgens de katholieke groepsleden. Ze wordt door iedereen genegeerd en krijgt van niemand steun. De familie van Sethe wordt door

iedereen in de steek gelaten nadat Sethe haar kind doodt. De andere zwarten stonden reeds voor Sethes wanhoopsdaad vijandig tegenover het gezin. Baby Suggs had per ongeluk hun woede en jaloezie opgewekt door een overdadig feest te geven. De gemeenschap keurt de vermeende trots van Baby Suggs en Sethe af en sluit hen uit. De groep toont geen medelijden met het gezin en weigert hulp te bieden. Baby Suggs, Sethe en Denver worden gestraft met eenzaamheid, gebrek aan waardering en een immens tekort aan sociaal contact. Ook Yakov is niet geliefd binnen zijn sociale omgeving. In de bakstenenfabriek waar hij woont en werkt, wordt Yakov genegeerd door de andere werknemers. De gemene ploegbaas, Proshko, zet de andere arbeiders nog meer op tegen Yakov door roddels over hem te verspreiden. Yakov wordt duidelijk niet aanvaard door de andere groepsleden. In de drie romans wordt het gedrag van de protagonist afgekeurd door de groep. Deze afwijzing door de andere groepsleden leidt tot sociaal ostracisme, wat veel psychologisch leed meebrengt voor de uitgesloten hoofdpersonages van *The Secret Scripture*, *Beloved* en *The Fixer*.

Sociaal ostracisme heeft ernstige gevolgen voor de zondebok omdat de mens een sociaal dier is dat een fundamentele behoefte heeft aan sociaal contact. Goedkeuring en aanvaarding door de groep zijn essentieel voor de zelfwaardering van een individu. Door de zondebok uit te sluiten, ontnemen de vervolgers hun slachtoffer een plaats in de gemeenschap. Het gevoel deel uit te maken van een groep is noodzakelijk voor het veiligstellen van het positieve zelfbeeld en de zelfwaardering van een individu. In *The Secret Scripture* en *Beloved* wordt de pijn van het sociaal ostracisme gecontrasteerd met geluksmomenten. In *The Fixer* lijken er echter geen situaties te zijn waar de zondebok wel voldoende positief sociaal contact had. Nog meer dan Barry en Morrison benadrukt Malamud de schrijnende eenzaamheid van zijn protagonist. Na de dood van haar vader beleeft Roseanne in *The Secret Scripture* een korte periode van geluk. Ze heeft vrienden en ontmoet veel mensen in Café Cairo, waar ze werkt. Roseanne wordt in die periode verliefd op de aardige, gerespecteerde Tom McNulty. Ze trouwen, ondanks de afkeur van de katholieke McNultys voor de protestantse Roseanne. Roseannes geluk is van korte duur: haar schoonfamilie en Father Gaunt beslissen dat Roseanne geen contact meer mag opnemen met haar echtgenoot. Ze wordt gedwongen jarenlang in afzondering te leven, zonder enige vorm van sociaal contact. Wanneer Fr. Gaunt goedkeuring heeft van de paus om Roseannes huwelijk te laten annuleren, vereenzaamt Roseanne nog meer. Enkele jaren later wordt Roseanne helemaal afgesloten van de buitenwereld. De McNultys en Fr. Gaunt laten haar opsluiten in een psychiatrische instelling, ver van de gemeenschap. Voor het feest in *Beloved* zijn Baby Suggs en haar familie gerespecteerde, populaire figuren in de gemeenschap. Er is een enorme saamenhorigheid en solidariteit tussen de bevrijde en ontsnapte slaven. Na het feest worden de andere groepsleden echter jaloers. Ze weigeren het gezin te helpen en hen te waarschuwen dat er blanke mannen onderweg zijn om Sethe en haar kinderen mee te nemen naar Sweet Home. In de achttien jaar na de dood van Sethes peuter heeft het gezin nauwelijks sociaal contact. Denver groeit op in eenzaamheid, zonder vrienden. Wanneer Paul D haar en Sethe een dag meeneemt naar de kermis en de andere zwarten hen vriendelijk behandelen, lijkt er even hoop. Terug thuis treffen ze echter de jonge vrouw Beloved aan die het gezin opnieuw in eenzaamheid zal storten. Uiteindelijk vertrekt ook Paul D zodat de vrouwen geïsoleerder dan ooit zijn. De protagonist van *The Fixer* is steeds alleen: hij heeft geen vrienden en iedereen in zijn sociale omgeving negeert hem. Yakov brengt zijn uitzichtloze dagen in de cel door in wanhoop en eenzaamheid.

Het sociaal ostracisme heeft verschillende ernstige psychologische effecten op de zondebok. De sociale uitsluiting weegt enorm op Roseanne, Sethe en haar gezin en Yakov. De protagonisten staan machteloos tegenover hun vervolgers en kunnen hun situatie niet

veranderen. De zondebokken lijden erg onder hun sociaal isolement en hebben moeite om normaal te kunnen functioneren. De slachtoffers in de romans zijn duidelijk eenzaam en ongelukkig. Wanhopig trachten Roseanne, Sethe, Denver en Yakov hun menselijke waardigheid niet volledig te verliezen. Sociale uitsluiting heeft diverse negatieve effecten op het slachtoffer. Roseanne noemt zichzelf een 'niemand', Denver ziet zichzelf niet als een volwaardige persoon en Yakov heeft het gevoel niets te betekenen. Het eigenlijke bestaan zelf van de geostraciseerde wordt genegeerd, alsof het leven van de verstotene geen enkele waarde of betekenis heeft. Geostraciseerden lijken hun leven niet meer in eigen handen te kunnen nemen. Slachtoffers slagen er niet voor zichzelf op te komen of in actie te ondernemen. Vooral Sethe lijkt apathisch te berusten in haar situatie. Wanneer Beloved bij het gezin komt inwonen, blijkt hoe erg de zelfwaardering van Sethe en Denver aangetast is. Moeder en dochter doen alles om Beloved tevreden te houden, ten koste van hun eigen fysieke en mentale gezondheid. Sethe vernietigt zichzelf langzaam maar zeker omdat ze zichzelf volledig verwaarloost om aan al Beloveds grillen en wensen te kunnen voldoen. Sethes zelfregulatie is ernstig geschaad, maar Denver kan uiteindelijk toch initiatief nemen om de uitzichtloze situatie van het gezin te veranderen. Typisch voor slachtoffers van sociaal ostracisme is neurotisch gedrag. Yakov Bok gaat langzaam kapot van stress in zijn eenzame cel. Hij heeft voortdurende gruwelijke nachtmerries en lijkt enorm angstig. Hoe langer hij in de isoleer cel verblijft, hoe zenuwachtiger en meer paranoïde Yakov wordt. Hij verliest al zijn levenslust en zinkt steeds dieper in wanhoop. Een ander probleem bij slachtoffers van sociaal ostracisme is hun aangetast tijdsbesef. Roseanne kan zich niet herinneren hoeveel jaren ze in afzondering heeft doorgebracht voor ze in de psychiatrische instelling werd geplaatst. Daarnaast kunnen de uitgesloten protagonisten ook het verleden niet loslaten. Ze focussen zich dwangmatig op het heden, zonder zich een toekomst te kunnen voorstellen. Roseanne heeft het gevoel dat haar traumatische verleden verder loopt in het nu. Yakov heeft de indruk dat de tijd stilstaat in de gevangenis. Elke nieuwe dag in de isoleer cel is dezelfde als de vorige en de volgende. Na verloop van tijd zoeken de protagonisten uit *The Secret Scripture* en *Beloved* ook zelf sociaal isolement op. Roseanne en Sethe schamen zich en willen niet geconfronteerd worden met hun vervolgers. Door sociaal contact te vermijden, verlagen ze de kans om vernederd of gekwetst te worden door anderen.

Hoewel de negatieve gevolgen van sociaal ostracisme onoverkomelijk lijken, slagen de zondebokken in de romans er af en toe in hun schijnbaar uitzichtloze situatie toch te overstijgen. Gedurende korte periodes of in enkele momenten lijken de voordien passieve, wanhopige, hulpeloze Roseanne, Sethe, Denver en Yakov in staat het lot te veranderen. Even herwinnen de uitgesloten slachtoffers hun zelfvertrouwen en hun vermogen om voor zichzelf op te komen. Geconfronteerd met de vriendelijke Eneas McNulty voelt Roseanne zich even terug menselijk. Het korte positieve sociale contact doet haar erg goed na jaren van eenzaamheid. Doordat Eneas haar behandelt als een volwaardige sociale partner, wint Roseanne wat van haar verloren zelfwaardering terug. In *Beloved* brengt Paul D een korte tijd rust en stabiliteit in Sethes leven. Hij geeft Sethe opnieuw hoop. Eindelijk kan en durft Sethe zich een toekomst inbeelden. Aanvankelijk levert ook de komst van Beloved Sethe en Denver geluk op. Denver is blij eindelijk een leeftijdsgenoot te hebben om mee te praten. Sethe geniet ervan Beloved al haar aandacht te schenken. Yakovs korte contacten met andere joden in Kiev geven hem ergens het gevoel toch nog deel uit te maken van een grotere sociale groep en niet volledig alleen te staan. Momenten waar het sociaal isolement van de protagonisten wordt doorbroken blijken zeer gunstig voor de zondebokken. Roseanne vindt haar zelfvertrouwen ook even terug wanneer ze geconfronteerd wordt met de wreedheid van de afstandelijke Fr. Gaunt. Haar woede stelt haar in staat om even uit haar slachtofferrol te treden. De slachtoffers in *The Secret Scripture* en *Beloved* slagen er op bepaalde momenten zelfs in hun angst voor

vernedering door de gemeenschap te overwinnen en hulp te vragen aan de anderen die hen hebben uitgesloten. Roseanne stapt naar de McNultys omdat ze vreest voor het leven van haar ingeboren kind. Hoewel Roseanne beseft dat haar ex-schoonmoeder haar absoluut niet met open armen zal ontvangen, vraagt ze Mrs. McNulty toch om haar bij te staan. Roseanne dwingt zichzelf haar sociaal isolement even te doorbreken. Ook Denver beslist hulp te zoeken bij de gemeenschap die haar verstoten heeft. Terwijl Sethe en Beloved zich meer dan ooit afzonderen van de buitenwereld, zoekt Denver werk en sociaal contact met de andere zwarten. Denver komt voor zichzelf op en neemt haar lot in eigen handen.

Sociaal ostracisme is volgens de psychologen Bastian en Haslam steeds verbonden met dehumanisering. Er is niet enkel dehumanisering van het slachtoffer door de dader, ook het slachtoffer ziet zichzelf als minder menselijk. Opmerkelijk is dat er bovendien ook ontmenselijking is van de dader door het slachtoffer. Er is dus reciprociteit van de dehumanisering tussen zondebok en vervolger. Die wederkerigheid van de ontmenselijking tussen daders en slachtoffers wordt het duidelijkst gemanifesteerd in *Beloved*. De groep en Sethe zien elkaar na haar wanhoopsdaad als even emotioneel, berekend, streng, hooghartig en koel. Dader en slachtoffer tonen begrip, noch medelijden voor elkaar. De vervolgers en de zondebok benaderen elkaar met afstandelijkheid en onverschilligheid. In alle drie de romans wordt de dehumanisering van het slachtoffer door de dader het meest benadrukt. Father Gaunt, Jack McNulty en Mrs. McNulty aarzelen niet om Roseanne te kwetsen omdat ze haar niet als een volwaardig mens zien. De gemeenschap ziet Roseanne als gekke, geïsoleerde vrouw die niet tot de groep behoort en dus geen hulp verdient van de andere groepsleden. Jack bekijkt Roseanne met weerzin, alsof ze iets besmettelijks en gevaarlijks is. Fr. Gaunt geeft Roseanne bevelen alsof ze een hond is. De priester beschouwt Roseanne duidelijk als minderwaardig en minder menselijk. In *Beloved* weigeren de andere zwarten Sethe te troosten of te helpen omdat ze haar teveel trots verwijten. De gemeenschap keurt Sethes afstandelijkheid af. In de ogen van de groepsleden is Sethe koel, hard en emotioneel. Na haar kind te hebben gedood, toont Sethe geen berouw, wat de afkeur van de gemeenschap nog vergroot. Paul D vergelijkt Sethe met een dier omdat hij haar gedrag een mens onwaardig vindt. Yakov Boks collega's, cipiers en vervolgers negeren en verdierlijken hem herhaaldelijk. Yakov wordt uitgescholden voor varken, muilezel en wolf. De cipiers en Yakovs medegevangenen mishandelen en denigreren hem voortdurend omdat ze hem niet als een volwaardige persoon beschouwen. De vervolgers zien Yakov meer als een emotioneel object dan als een mens. Volgens Bastian en Haslam ontzegt ook het slachtoffer zichzelf na verloop van tijd eigenschappen van menselijke natuur. Roseanne schrijft dat ze er nauwelijks nog uit ziet als een mens. Ze vergelijkt zichzelf met koeien, varkens, ongedierte en een offerlam. Ook Yakov schaamt zich voor zichzelf. Hij omschrijft zichzelf als hard en koel na maanden opsluiting. Hoewel Sethe en Denver zichzelf ernstig verwaarlozen en anderen mijden, lijken ze zichzelf niet duidelijk als minder menselijk te zien. De dehumanisering van de dader door het slachtoffer wordt het minst duidelijk geattesteerd in de romans. Roseanne omschrijft Fr. Gaunt als koel, harteloos, streng, eerder een gevoelloze machine dan een mens. Vanuit Roseannes perspectief is Jack McNulty stier, streng, somber en hard. Ze beschrijft de McNultys als wreed en streng. Zowel Roseanne als Yakov Bok vergelijken hun vervolgers met roofdieren. Yakov voelt intense haat en minachting voor de antisemieten die hem geweld aandoen. De beperkte aanwezigheid van deze laatste vorm van dehumanisering in de romans viel niet volledig binnen het verwachtingspatroon. Omdat de drie romans grotendeels vanuit het perspectief van de zondebok worden verteld, had ik gedacht dat het slachtoffers beeld van de dader meer aan bod zou komen. Toch komt zowel in *The Secret Scripture*, als in *Beloved* en *The Fixer* vooral de dehumanisering van het slachtoffer door de dader naar de voorgrond.

In tegenstelling tot wat ik had verwacht door de theorie, bleek de houding van de zondebok ten opzichte van zijn/haar vervolgers soms vrij ambigu te zijn. Roseanne, Denver en Yakov ontmenselijken de vervolgers niet altijd. Roseanne benadrukt herhaaldelijk dat ze haar vervolgers niet slechter wil tonen dan ze in werkelijkheid zijn. Ze tracht niet enkel de slechte kanten van Fr. Gaunt en de McNultys te beschrijven. Roseanne kan nooit met zekerheid zeggen wanneer haar vervolgers haar bewust slecht behandelden en wanneer ze mogelijk goede bedoelingen hadden. Ze weigert volledig mee te gaan in de cyclus van dehumanisering. Roseanne beseft dat Jack, Mrs. McNulty en Fr. Gaunt niet inslecht zijn, maar ook kwaliteiten hebben. Ze laat zichzelf niet toe om de positieve kanten van haar vervolgers te verzwijgen. Zo benadrukt ze vooral de tederheid en charme van haar echtgenoot, die haar nochtans in de steek heeft gelaten. Roseanne weigert een eenzijdig negatief beeld schetsen van haar vervolgers. In *Beloved* beseft Denver dat ze een vertekend beeld had van de andere zwarten. Wanneer ze met Paul D en Sethe naar de kermis gaat, glimlachen de andere groepsleden naar haar. Door dit positieve sociaal contact past Denver haar vooronderstellingen over haar vervolgers aan. Ze begrijpt dat de andere zwarten niet allemaal gemeen, streng en onvriendelijk zijn. Yakov Bok toont barmhartigheid voor de antisemiet Lebedev. Hij redt de dronken man van de dood, ook al weet Yakov dat Lebedev geen genade zou tonen voor hem omdat hij joods is. Yakov voelt weerzin voor de antisemiet, maar is hem tegelijkertijd dankbaar wanneer hij Yakov een baan en een woonplaats bezorgt. Yakov past zijn beeld van magistraat Bibikov geleidelijk aan. Hoewel hij eerst achterdochtig is, beseft Yakov na een tijd dat Bibikov een betrouwbare, rechtschapen man is die zich niet laat leiden door vooroordelen ten opzichte van joden. Ook voor de gevangenisdirecteur toont Yakov begrip. Yakov beseft dat Grizitskoy zijn werk doet en er geen genoegen in schept hem te zien lijden. Een van de cipiers, Kogin, blijkt in staat medelijden te voelen en offert zich uiteindelijk op om Yakovs leven te redden. In de drie romans wordt dus getoond dat de vervolgers niet inslecht zijn, maar dat sommigen onder hen wel degelijk vele menselijke kwaliteiten bezitten.

Beloved wijkt op een punt sterk af van *The Secret Scripture* en *The Fixer*. Hoewel Dr. Grene Roseanne geestelijk gezond verklaart en haar zo enigszins in haar waardigheid herstelt, brengt ze ook haar laatste dagen door in afzondering in Roscommon Regional Mental Hospital. Ze wordt nooit gerehabiliteerd door de groep die haar heeft verstoten. Het open einde van *The Fixer* laat ons in het ongewisse over Yakovs uiteindelijke lot. De roman stopt op het moment dat hij van de gevangenis naar het gerechtsgebouw wordt gebracht. We komen als lezers nooit te weten of hij schuldig verklaard of vrijgesproken zal worden. In *Beloved* worden Sethe en Denver echter wel duidelijk opnieuw opgenomen in de groep die hen had uitgesloten. De andere ex-slaven laten de geostraciseerden weer toe tot de ingroep. Sethe en Denver herwinnen hun plaats binnen de gemeenschap. De andere zwarte vrouwen gaan in op Denvers kreet om hulp. Ella en de andere ex-slavinnen verjagen Beloved zodat de rust kan terugkeren in Sethes woning. Denver en Sethe worden opnieuw volwaardige leden van de ingroep. In *Beloved* blijkt verzoening tussen de zondebok en de vervolgers mogelijk.

5. Bibliografie

Primaire bronnen

BARRY S.

2008, *The Secret Scripture*, Faber and Faber, Londen

BASTIAN B., HASLAM N.

“Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism”,
in: *Journal of Experimental Social Psychology* nr 46, 2008, pp. 107-113

BREHM S., KASSIN S., FEIN S., MIERVELDE I., VAN HIEL A.

2006, *Sociale psychologie*, Academia Press, Gent

GIRARD R.

1993, *De Zondebok*, Uitgeverij Kok Agora, Kampen

MALAMUD B.

2004, *The Fixer*, Farrar, Strauss and Giroux, New York

MORRISON T.

2005, *Beloved*, Vintage, Londen

Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal, Van Dale Lexicografie,
Utrecht/Antwerpen, 1992.

ARISTOTELES, *Poetica* 1451b, 17/04/2011, vertaling William Hamilton Fyfe 1926,
<<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0056%3Asection%3D1451b>>

Secundaire bronnen

J.M.M. DE VALK

1993, ‘Het werk van René Girard’ in: R. Girard, *De Zondebok*, Uitgeverij Kok Agora,
Kampen, pp. 251- 256